

HOOFSTUK 5

EMPIRIESE NAVORSING: STEMME UIT DRIE GEMEENTES VAN DIE NOORDELIKE SINODE

Die doel met hierdie hoofstuk is om op 'n wetenskaplike wyse verslag te doen van die empiriese navorsingsprojek wat ontwerp is om

- naby aan die geloofspraktyk te kom en die navorsingprobleem aan te spreek
- lig te werp op sommige van die navorsingsvrae en navorsingsvermoedens
- die werkshipotese te toets
- die eerste twee navorsingsdoelwitte te bereik, naamlik:
 1. *Om, deur middel van 'n kwalitatiewe ondersoek in geselekteerde gemeentes van die NG Kerk, **eerstens** 'n in-diepte beskrywing aan te bied van die stand van sake ten opsigte van gemeentes se belewenis van drie verbandhoudende kontekstuele faktore: verandering in Suid-Afrika, verlies wat NG Kerk-lidmate beleef en mense se treurreaksies as gevolg van verlies.*
 2. *Om, deur middel van 'n kwalitatiewe ondersoek in dieselfde geselekteerde gemeentes, **tweedens** te kontroleer of 'n langdurige, onvoltooide, kollektiewe treurproses inderdaad goebedoelde gemeentebouopogings kniehalter in gemeentes van die NG Kerk se Noordelike Sinode.*

Die ondersoek is uitgevoer volgens die navorsingsontwerp (sien p 117–131) en volgens die uitgangspunte wat in die hermeneutiese siklus uiteen gesit is. Die insameling van die data het geskied oor 'n periode van meer as 'n jaar, omdat die navorser in 'n voltydse beroep staan. Dit het tyd gegee vir refleksie en vir gedagtes om tyd te word. Die resultate van die empiriese ondersoek word gerapporteer met die insigte van die hermeneutiese siklus (hfst 2–4) in gedagte.

5.1 EMPIRIESE SIKLUS

Die empiriese siklus van die navorsingsmodel put uit die geloofspraktyk as tweede kenbron vir die praktiese teologie (sien p 75–83). Die noodsaaklikheid van ’n breër studie-objek vir die praktiese teologie as kommunikatiewe handelingswetenskap, wat die huidige, aktuele gebeure tussen God en mens (soos dit bemiddel word in tussenmenslike kommunikasie in diens van die evangelie) insluit, is reeds beredeneer (p 74–78). Die beplanning vir en ontwerp van die empiriese ondersoek is aan die einde van hoofstuk 2 gedoen (sien p 91–131). Nou moet daar op ’n beplande en verantwoorde wyse, noukeurig geluister word na stemme uit die drie geselekteerde gemeentes. Waar die strewe na begrip (Heitink – *begrijpen*) van teoretiese konsepte sentraal was in die vorige drie hoofstukke, verskuif die klem nou na die geloofspraktyk en die verklaring (Heitink – *verklaren*) van dít wat in die konteks van ’n spesifieke tyd en ruimte gebeur. “Het perspektief van *verklaren* staat sentraal in die empiriese benadering binnen de menswetenschappen (Heitink 1993: 160).

5.1.1 EEN NAVORSINGSMODEL, DRIE INVALSHOEKE

Die empiriese ondersoek kan op sy eie geen teologie of teologiese teorie oplewer nie, maar ’n sinvolle teologiese handelingsteorie word gebore in die kreatiewe spanning van die empiriese siklus met die ander twee siklusse. Ek onderskryf ’n praktiese teologie wat daarna streef om teologies te bly – en daarom erns maak met die hermeneutiese siklus, maar terselfdertyd prakties te word – en daarom erns maak met empiriese en strategiese siklusse (vgl Heitink 1993: 169).

Nie enige empiriese data is bruikbaar nie, slegs daardie data wat die navorsingsprobleem direk raak. ’n Teorie-praxis spanningseenheid kom tot stand wanneer daar sinvolle interaksie is tussen gemeentes se konkrete handeling in diens van die evangelie in die konteks van die Suid-Afrika ná 1990 (praxis) en teologiese besinning oor optimale gemeentelike funksionering (teorie) (vgl Heyns & Pieterse 1990:27–29). Die vrae oor verlies wat lidmate beleef in ’n konteks van grootskaalse en langdurige veranderings (aspekte van verandering reeds beskryf p 17–25) en oor die invloed van voortslepende treurreaksies op ’n gemeente se strewe na optimale funksionering, kom in hierdie verband ter sprake.

Hierdie hoofstuk gee die resultate van die empiriese ondersoek weer. Die fokus verskuif dus nou voluit na die veld van die praktiese ervaring en ondervindings van gemeentes in die Noordelike

Sinode van die NG Kerk, volgens die letterlike betekenis van die Griekse woord εμπείρια wat “ervaring” of “ondervinding” beteken (Heitink 1993:212).

5.2 GEVALLESTUDIE GEMEENTE 1

5.2.1 FASE 1 : HALFGESTRUKTUREERDE ONDERHOUDE

Vier onderhoude van ongeveer 50 minute elk is gevoer met vyf respondente. Om hulle privaatheid te beskerm, word aan elk ’n letter van die alfabet toegeken: Respondente A, B, C, D en E. Soos beplan is (sien p 128), was daar wel vyf respondente in vier onderhoude, omdat die een onderhoud met ’n egpaar gevoer is.

Die profiel van die vyf respondente is soos volg: manlik – vier, vroulik – een. Ouderdomme wissel tussen 45 en 78. Beroepe: een predikant, een pensioenaris, twee boere en een entrepreneur. Twee respondente dien op die kerkraad, een was voorheen lank op die kerkraad en twee was nooit op die kerkraad nie. Twee respondente is nuut in die gemeente en die ander drie is almal vir langer as tien jaar lidmate van die gemeente. Drie respondente is betrokke by gemeenskapsorganisasies soos beheerrade en georganiseerde landbou, terwyl twee nie daarby betrokke is nie.

Tydens fase 1 is slegs die halfgestruktureerde onderhoude met individue (en ’n egpaar) gevoer. Die inhoud daarvan is verwerk en neergeskryf. Eers daarna is konsepte geïdentifiseer vir die fokusgroep. Die inset van die fokusgroep (fase 2) het sewe maande na die afhandeling van die individuele onderhoude eers gerealiseer, maar ek is oortuig die tydsverloop het geen wesenlike rol gespeel in die resultate nie. Ek hou in die rapportering by daardie volgorde van gebeure en gee eers die resultate van fase 1 weer en daarna die resultate van fase 2.

5.2.1.1 INHOUDSANALISE AAN DIE HAND VAN DIE EERSTE ASPEK VAN DIE NAVORSINGSDOEL

Ek het as navorser, vir hierdie deel van die navorsingsprojek, swaar geleuen op my opleiding as

predikant, wat as hermeneut gedurig met verskillende soorte tekste en interpretasie daarvan besig is. In sekere sin was die eerste gevallestudie ’n proeflopie. Daar is gepoog om die lesse wat uit die eerste gevallestudie geleer is, in ag te neem en “slimmer” te werk te gaan met die tweede en derde gevallestudies.

Die werkswyse was om baie deeglik vertrou te raak met die inhoud van die onderhoude. Stap 1 was om self die onderhoude te voer. Stap 2 was om die klankopnames van die onderhoude self te transkribeer. Stap 3 was om die 55 getikte bladsye wat die transkripsies van die vier halfgestruktureerde onderhoude beslaan het, by herhaling deur te werk met verskillende kleure merkpenne en temas/konsepte te merk. Stap 4 was om belangrike of herhalende konsepte saam te groepeer en te begin neerskryf. Die stof is georden rondom die eerste twee aspekte van die geformuleerde navorsingsdoel.

Die navorsingsdoel is om ... ’n in-diepte beskrywing aan te bied van die stand van sake ten opsigte van gemeentes se belewenis van drie verbandhoudende kontekstuele faktore: verandering in Suid-Afrika, verlies wat NG Kerk-lidmate beleef en mense se treurreaksies as gevolg van verlies.

Die volgorde van die vrae tydens die onderhoude het eerstens op “verandering” gefokus, daarna op “verlies” en laastens op “treur” (sien skedule met vrae, p 122–123). Dit was egter nie in ’n halfgestruktureerde onderhoudsituasie belangrik om die drie faktore waterdig van mekaar af te grens nie. Respondente beleef “verandering”, “verlies” en “treur” nie in afsonderlike kompartemente nie en daarom het hulle “deurmekaar” daarvoor gerapporteer. Dis abstraksies van dieselfde geleefde werklikheid. Respondente se belewenisse word weergegee presies soos wat hulle dit gerapporteer het. In hulle response was die drie faktore dikwels vervleg met mekaar. Volop ongeredigeerde, woordelike aanhalings word gegee uit die transkripsies van die onderhoude. Dit word gedoen, omdat die empiriese siklus die data op die voorgrond moet plaas, presies soos wat die respondente dit gestel het. Die doel met hierdie hoofstuk is om met so min moontlik filters na stemme uit gemeentes van die Noordelike Sinode te luister.

5.2.1.1(a) Magsverlies van Afrikaners

Respondent D stel sy belewenis van die eerste, voor die hand liggende verandering: die verande-

ring van regering, toe die ANC die NP as regerende party vervang het en mnr Mandela mnr De Klerk as president, soos volg: “Die grootste verandering was die **magsverlies van die Afrikaanse gemeenskap**, vanuit die gemeenskap se oogpunt. Die indruk waarmee die Afrikaanse gemeenskap gewerk het (dink ek), is dat hy mag gaan deel, dat hy selfbeskikking gaan hê as ’n minderheids-groep en dat hy homself met ’n grondwet verskans het ... Nou: dit het hulle verloor. Die besef van, sê maar die swart meerderheid, wat hom nie laat lei deur die grondwet nie en wat minderheidsbe-lange nie ag nie, kom in effek neer op ’n totale magsverlies” (respondent D).

5.2.1.1(b) Die NG Kerk was voor 1990 dominant; het aansien verloor

’n Deel van vraag 1 op die skedule handel oor die posisie van die NG Kerk in die samelewing vóór 1990, in vergelyking van die huidige posisie van die NG Kerk. Volgens al vyf die respon-dente was die **NG Kerk** twintig jaar en meer gelede **baie prominent en dominant** in die same-lewing. Respondent A, wat in die jare voor 1990 reeds in gemeente 1 se grense gewoon het, stel dit soos volg: “Die NG Kerk het dan ook in die ganse gemeenskap ’n baie sterk en leidende rol gespeel – ’n toonaangewende rol.” Hy sê ook: “almal het opgesien na die NG Kerk om leiding te gee.” (respondent A). Respondent B het nie daardie jare in gemeente 1 se grense gewoon nie, maar vertel van sy belewenis van die NG Kerk se posisie op ’n ander dorp, in vergelyking met die hui-dige situasie: “In dorp M, interessant genoeg, het die NG Kerk die rol van ’n staatskerk gespeel in die sin dat dit was maar die kerk waaraan al die bestuurders van ’n baie groot maatskappy be-hoort het ... Die NG Kerk was absoluut dominant gewees in dorp M ... daar was ’n tyd toe die NG Kerk – dit was so half ’n staatskerk gewees en as jy aan die NG Kerk behoort het, dan was jy deel van ’n struktuur wat jou nogal kon in staat stel om dinge gedoen te kry. Dit het verval” (respon-dent B).

Die **NG Kerk** het in baie opsigte **aansien en invloed verloor** by staats- en ander instellings, veral sedert 1994. Respondent A was oor baie jare by plaaslike gemeenskapstrukture betrokke en hy stel sy belewenis van die verandering soos volg: “Ons probeer nog so ’n bietjie daar by die strukture van die universiteit en so aan betrokke te bly, maar ek dink ons invloed as gevolg van die gewel-dige politieke omwenteling wat plaasgevind het, is ons invloed minimaal.” Respondent B praat in hierdie verband nie oor plaaslike gebeure nie, maar oor die beeld en die rol van die NG Kerk in die breë samelewing: “Dis amper of **die kerk** ’n instelling was waar dit nodig was om by mekaar te

wees *om iets in die samelewing te wees*. Ek sê dit op 'n baie kras manier, maar ek sien dit werklik so, as jy aan die NG Kerk behoort het, dan was jy gerat om deel te wees van die staats-administrasie en die samelewing” (respondent B).

5.2.1.1(c) NG Kerk verloor lidmate

Die NG Kerk het nie net invloed en aansien in die samelewing verloor nie, maar het ook **lidmate verloor** na verskillende kante van die kerklike spektrum. Die jare sedert 1990 is die tydperk toe internasionale isolasie opgehef is en toe Westerse postmodernisme ook oor Suid-Afrika begin spoel het. Dit verteenwoordig ook die tydperk van die deurwerking van die gesagskrisis in die Weste na NG Kerk-lidmate toe (sien p 60–62). Gesag, ook kerklike gesag, word nie meer sonder meer aanvaar nie. Dit wys op die oppervlak in die migrasie van lidmate. Mense is al minder geneig om by 'n kerk te bly, net omdat hulle in daardie kerk grootgeword het, of net omdat hulle in 'n sekere geografiese area woon. Die respondente let op dat die NG Kerk 'n verloorder was ten opsigte van die migrasie van lidmate. Respondent C: *“Ek dink van 1990 af het baie mense weg-beweeg na charismatiese kerke toe. Wanneer is hierdie APK-kerk gestig? Was dit voor die tyd?”* en *“Mense het, omdat hulle begin verloor het en ingeperk geraak het, het hulle voorspoedsgodsdiens begin aanhang. Ja, ja. Ek is kwaad daaroor, ek hou nie van dit nie. Die mense plaas mens op vreeslike dwaalleringe, kitsoplossings. Dis kitsoplossings wat hulle verkoop. Bid vir 'n nuwe kar en kry hom.”*

5.2.1.1(d) Charismatiese beweging

Respondente sien twee gelyklopende tendense in die NG Kerk raak ten opsigte van die charismatiese beweging: eerstens dat die NG Kerk lidmate verloor het na charismatiese groepe toe en tweedens die charismatisering van sekere gemeentes van die NG Kerk. Respondent A verwys na sy een seun se kerklike ervaring in 'n voorstad van Pretoria: *“Hy het daar gebly en was in 'n gemeente wat vir hom so erg – hy het gepraat van die NG-pastoor hier oorkant die straat, wat so erg charismaties daar aangegaan het dat hy vir sy geestelike versorging na die Gereformeerde Kerk oorgegaan het. So is hulle almal vandag nou Gereformeerdes.”*

5.2.1.1(e) Die NG Kerk dra die las van apartheid

Respondente is baie bewus van die worsteling van gewone lidmate met etiese kwessies wat met die verskillende rasse in Suid-Afrika en die apartheidsbeleid van die ou Nasionale Party regering te doen het. Respondent C: *“En dan was daar natuurlik van toe tot nou ook baie, baie wroeginge in die kerk oor rasse en oor kleur. Wie mag inkom en wie mag nie inkom nie? Wie mag lidmaat word en wie kan nie lidmaat word nie?”* Respondent A voel die NG Kerk dra vandag nog ’n swaar las omdat sy apartheid moreel en teologies verdedig het: *“O, ek dink die NG Kerk het grootliks verander in die opsig – ek wil amper sê, hy moet die **bagasie dra**. Hy moet die las dra vir dit wat ons nou beleef, wat ons lewe verander het. En ons beleef dit nie positief nie, ons beleef dit negatief. Die NG Kerk, van binne af, dink ek ons ly ’n bietjie aan selfondersoek en ons ly aan selfverwyrt.”*

5.2.1.1(f) Verdeelde Afrikanerdom voor 1990

’n Volgende verandering is dat **Afrikaners polities al meer verdeeld** geraak het in die aanloop na mnr De Klerk se toespraak van 2 Februarie 1990. Die ideologiese kloof was reeds daar in die sewentigerjare en het verdiep in die tagtigerjare. Afrikaners het mekaar hand en tand beveg rondom 1983 se referendum. Die stryd het hoe later, hoe heftiger geword en gemeentes het die hitte gevoel. Respondent C stel dit soos volg: *“Ons het die rug op mekaar gekeer: polities. Ek dink daar was ’n stryd onder mekaar hier. Ons was in twee groepe verdeel. Dit het als gekos wat ons moontlik kon doen om eenheid te probeer behou in die kerk.”* Die oorsake vir daardie verdeeldheid bestaan nie meer nie en daar is meer blyke van samehorigheid onder Afrikaners, of minstens ’n afwesigheid van onderlinge politieke twis.

5.2.1.1(g) Militêre betrokkenheid, orde en vrede

Militêre dienspelig, aktiewe plaaslike weermagkommando’s, burgermagkampe, **militêre optrede** was ’n normale deel van manlike NG Kerk-lidmate se lewe voor 1990. Militêre bedreigings, opstande en onluste in Soweto en townships was in die dekade of twee voor die politieke skikking aan die orde van die dag. Dit het verander. Daardie dinge bestaan vandag nie meer in lidmate se beleweniswêreld nie. Respondent A: *“As ek moet terugdink aan daardie dae, is die oorweldigende herinnering dié van die stryd wat ons moes voer.”* Deel van die lewe saam met die militêre yster-

vuis wat voor 1990 altyd op 'n gereedheidsgrondslag was, was veiligheid en vrede vir almal wat nie in opstand teen die staat was nie. In die ou Suid-Afrika het al die respondente **veiligheid, orde en vrede** beleef – almal baie positiewe faktore. Die vrede het egter sedert die sewentigerjare toenemend onder druk gekom. *“Hier was voorspoed in die land gewees. Hier was orde en vrede. Dit was aantreklik gewees. Natuurlik het die vrede naderhand bietjie erg onder druk gekom en erg versteur geraak, maar selfs in daardie krisissituasie was die instroming (uit die res van Afrika en Indië – WB) nog so dat ons dit met al die noodmaatreëls wat ons getref het, dit nie kon keer nie”* (respondent A). Respondent E stel dit soos volg: *“Die samelewing was baie gemakliker, hy was veiliger.”*

5.2.1.1(h) Misdad

Die respondente rapporteer almal 'n **verlies van veiligheid**. Hulle voel dat **misdad handuit ruk**. Dit is hulle persoonlike belewenis van 'n samelewing waar amptelike statistieke in die tydperk 1 April 2008 tot 31 Maart 2009, 18 487 moorde vir die betrokke jaar rapporteer (dit is 51 moorde per dag). 28% van die vermoordes is doodgeskiet en 54% doodgesteek, volgens die Suid-Afrikaanse Polisie se amptelike statistiek, wat op 22 September 2009 vrygestel is (Kelder 2009) .

Respondent A: *“My buurman is in daardie tyd ook vermoor hier. Skokkende voorvalle het plaasgevind.”* Respondent E: *“As ek oor die samelewing moet sê, dan voel ek verontwaardig daarvoor. Ek voel ontevrede daarvoor, want ek is ontnem van baie dinge. Ek is beroof van **my vryheid van beweging**, van my gemaklikheid waarmee ek mense kon vertrou of dinge kon doen. As jy vandag in 'n hysbak wil inklim, kyk jy eers wie is in die hysbak voor jy inklim. As my dogter vir my binne 'n ommuurde erf sê sy gaan daar in die hoek by die honde sit, sal ek elke keer roep en sê: ‘is jy oraaait?’”* Dieselfde respondent sê: *“Ek dink jy het geweldig baie verloor, want jy het **dele van jou menswees verloor**, omdat jy jou moet inperk en afskaal – jou beweging, in jou huishouding, in jou tuin, in jou elke dag se manier van leef. Hierdie agter-tralies-bly storie.”* Sy gaan voort: *“... misdad het amper so 'n algemene ding geword, ons praat nie nie eers meer daarvoor nie, want dit het klaar met amper almal gebeur”* (respondent E). Dit was uit die onderhoude baie duidelik dat die respondente kwessies in verband met misdad en gebrek aan veiligheid, uiters negatief beleef en dit in verband bring met die nuwe Suid-Afrika. *“Of as hulle jou kar vat, sê jy net dankie tog – jy leef nog, wat eintlik 'n belaglike ding is om te sê – dis belaglik!”* (respondent E). Die omvang van

die misdaad- en veiligheidsprobleem en die omvang van burgerlike ontevredenheid met die staat se onvermoë om na sy burgers se veiligheid om te sien, blyk uit die ongeveer 107 000 briewe van protes teen hoë misdadervlakke wat die vakbond Solidariteit op 9 Maart 2010 aan president Zuma oorhandig het by sy staatswoning Tuynhuys (Solidariteit 2010).

Respondente se ontevredenheid met misdaad kan gekoppel word aan die volgende afdeling, wat handel oor die wanfunksionerende staatsdiens. Hulle voel as die Polisie, die Departement van Justisie, die land se howe en strafregstelsel, die Nasionale Weermag, ensovoorts se dienslewering op standaard was, misdaad nie so sou kon hand-uit ruk nie.

5.2.1.1(i) Wanfunksionerende staatsdiens

'n Omvangryke negatiewe verandering wat respondente oor en oor noem, is dat **standaarde in die nuwe Suid-Afrika daal** en dat almal daaronder ly. Respondent C: *“Universiteite was hoë kwaliteit instansies gewees. Opleiding wat ek bedoel ... die ongeskrewe reël was kwaliteit.”* Die **wanfunksionele staatsdiens** en **swak dienslewering deur plaaslike owerhede** is deel van die groter prentjie van laer standaarde. Respondent C is weer aan die woord: *“Ons ouderdom prokureur, hy sê hy is moeg vir die dissiplineloesheid in 'n polisiekantoor. As hy instap en die man krap in sy neus en hy kan nie sy vrae antwoord nie. Dossiere wat wegraak en, en, en. Dokters, die mediese beroep het daaronder gely. Hy wil nie meer in die plaaslike hospitaal opereer nie, want die staats-hospitaal het vuil geraak, daar is nie dissipline nie, daar is nie netheid nie, daar's nie higiëne nie, daar's niks nie. Ja, dis 'n groot verlies daardie.”*

Die ander respondente eggo 'n wydverspreide ontevredenheid oor swak dienslewering deur plaaslike, provinsiale en nasionale owerhede. Swak dienslewering is selfs deel van die openbare, ooreen-weer verwykende gesprek in die drieparty regerende alliansie: die ANC, die vakverbond Cosatu en die Suid-Afrikaanse Kommunisteparty: *“Voorts koppel Cosatu die landswye protesoptogte teen swak dienslewering aan armes se indruk dat sommige ANC-leiers net op selfverryking ingestel is”* (Grobbelaar & Steenkamp 2010). Armes ly swaarder onder onbevoegde amptenare as meer gegoe-de mense. Kritiek op die owerheid wat nie hulle mandaat uitvoer en hulle werk behoorlik doen nie, het nie rassitiese ondertone nie. In Februarie en Maart 2010 was die arm, swart woonbuurte in die Vaaldriehoek byvoorbeeld gedurig in die nuus oor die inwoners se massa-optrede in protes teen

swak munisipale dienslewering. Plaaslike munisipaliteite het vir baie jare geen instandhoudingswerk aan hulle paaie gedoen nie, die munisipale klinieke funksioneer nie en vullisverwydering is op 'n baie lae standaard. Die segsmanne van die gemeenskappe was werklose armes.

NG Kerk-lidmate leef daaglik met hierdie verliese saam. As deelnemer-waarnemer weet ek dit gaan met dienslewering relatief goed in die stede en treurig in meeste plattelandse gebiede. Die provinsiale en nasionale regerings moes al by tientalle plattelandse plaaslike owerhede ingryp om onbevoegde munisipaliteite by te staan om net weer te begin om die basiese dienste te lewer. *“Hulle het die dienste verloor. Van die staatsdienste tot die munisipale dienste het hulle verloor, want daar is nie 'n dienskultuur nie. Dit is meer 'n magskultuur”* (respondent D). Respondent E spel sekere van die frustrasies met die agteruitgang van dienste uit: *“Ek weet nie, ek ervaar almal is in 'n tipe van 'n ontevrede toestand, omdat jy daaglik veg teen alles. Elementêre goed: 'n telefoon wat nie geïnstalleer word nie, swak diens by die munisipaliteit, kyk hoe lyk dit by die rioolstelsel, die strate, die kragonderbrekings.”*

5.2.1.1(j) Transformasie, regstellende aksie en swart ekonomiese bemagtiging

Die volgende groot tema van verandering en verlies wat die respondente aanmeld, hang saam met die regering se beleid van transformasie van die staatsdiens en van beroepe, regstellende aksie en swart ekonomiese bemagtiging. Respondent D fraseer Afrikaners se verlies soos volg: *“Eerstens beroepe: hulle het hulle **beroepe verloor**. Kyk, die een en enigste probleem, dink ek, is die regering se ideologie dat arbeid en geleenthede verdeel moet word volgens die bevolkingsamestelling van die land. Om te gaan en te sê daar is 'n 80:20 verdeling (ek ken nie die persentasies nie) en so moet elke beroep lyk, so moet elke inrigting lyk, so moet elke geleentheid verteenwoordig word – dit is 'n ideologie. En daardie ideologie vernietig elke geleentheid. Dit het hulle hulle beroepe ontnem ... Hulle het die **geleentheid vir ander beroepe** wat beskikbaar is, **verloor**.”* Respondent C praat vanuit sy persoonlike ervaring: *“As ek vat voor 1990, as ek nou myself vat, ek voel amper soos daardie outjie van ‘Boetman is die bliksem in’. Jy het jou bekwaam. As ek myself as 'n voorbeeld kan vat, ek het myself bekwaam met 'n redelik sterk opleiding, 'n paar grade, ensovoorts. Toe skielik kom ek agter, maar ek kan nie werk kry nie. Toe het regstellende aksie ingetree en ek het woedend geword. Ek het gedink ek gaan vir my vrou en kinders kan sorg die heel tyd. Ek moes*

toe terugval op 'n entrepreneurseienskap en dinge op 'n ander manier begin doen. So, dit was 'n groot probleem vir my om te kan aanvaar”

5.2.1.1(k) Wrokkig teenoor ou politici

Daar is by 'n sekere groep jonger Afrikaanssprekendes wrewelrigheid teenoor die ouer geslag wat, toe hulle nog die politieke mag gehad het om te veg vir hulle kinders se toekoms, dit nie gedoen het nie. Die indruk is dat die ouer garde, wat in magsposisies was tydens die Kempton Parkse onderhandelings en oorgangstyd van die vroeë negentigerjare, hulle eie posisies verskans het, maar nie aan hulle kinders gedink het nie. Respondent D: *“Hulle het die geleentheid wat hulle vir hulle kinders moes skep met hulle vermoëns, het hulle verloor. Ek dink persoonlik dit is een van die selfsugtigste keuses wat die geslag van '80 /'90 gemaak het, want hulle het gedink oor 'hoe tree ek af?’ Hulle het nie gedink oor 'hoe skep ek vir my kinders 'n toekoms' nie ... Die perspektief wat die Afrikaanse gemeenskap vir homself verloor het deur die persone wat in die posisie moes wees en wat vorentoe moes dink, is hulle het net aan hulleself gaan sit en dink. En dit was die direkte oorsaak van die uitbeweeg van die kinders uit die land uit ... En die kerk word geassosieer met die weggee van die geleentheid; as die instelling wat ons in hierdie posisie geplaas het. Die kerk het gesê dit gaan goed wees en die kerk het gesê bekeer julle en die kerk het gesê versoen en die kerk het gesê dit is Jesus se manier en Jesus se manier het hulle nou op hulle knieë. Hoekom moet hy nou na Jesus toe gaan as Jesus hom sonder werk gemaak het? Of Jesus keer dat hy nie in die span kan speel nie en Jesus keer dat hy nie universiteit toe kan gaan nie. Hoekom moet hy nou gebind wees aan Jesus? Dis hoe ek dit lees. Dis my persoonlike mening.”* Hierdie verandering in die verhouding tussen die geslagte in Afrikanergeleedere (dat party jongeres die ouer garde verwyd), is nie die direkte gevolg van veranderings in die samelewing nie, maar die gevolg van hoe party mense op die veranderende situasie gereageer het. Hierdie is 'n voorbeeld van 'n tweedevlakverlies en daar is moontlik veel meer sulke voorbeelde. Dit is “tweede vlak” omdat dit nie direk met die kontekstuele faktore saamhang nie, maar met mense se reaksies op die veranderende konteks.

5.2.1.1(l) Staatskundige verandering en demografiese verskuiwings

In die omgewing van gemeente 1 het die **staatskundige veranderings** groot veranderings vir die Afrikaanse gemeenskap beteken, in die sin dat 'n destydse tuisland se staatsdiens ontbind is en dat

al die staatsamptenare wat deel was van gemeente 1, elders ontplooi is of uit die staatsdiens getree het. Een van die respondente het die verandering in die samelewing en kerk na 1990 in die omgewing van gemeente 1 soos volg opgesom. “*Ek dink die grootste gebeurtenis – wat my betref was daar twee dinge wat in ons omgewing gebeur het. Die een is die verandering van die staatsdiens en die uitfasering van die blankes ... Soos wat die blankes uitgefaseer is uit die staatsdiens, het ons kerk heelwat mense verloor, maar mens het ook die indruk gekry dat mense besig is om belangstelling in die kerk te verloor*” (respondent B).

Demografiese verskuiwings as gevolg van nuwe regeringsbeleid, het sommige NG Kerk-gemeentes ernstig getref. Gemeente 1 rapporteer **massiewe lidmaatverliese** as gevolg van demografiese verskuiwings. Respondent B: “*Vanaf 1990 tot na 1994 het die tuislandstelsel ... eintlik maar weer tot niet gegaan en al ons administrateurs wat daar gewerk het, is stelselmatig onttrek en is óf verplaas, óf het afgetree, óf het doodeenvoudig ander werk gaan soek. Dit het beteken dat maklik omtrent die helfte van hierdie gemeente het verdwyn oor hierdie periode van omtrent ses jaar van 1990 af vorentoe.*” Dieselfde respondent identifiseer drieledige verlies vir die gemeente as gevolg van bevolkingsverskuiwing: eerstens verlies aan kundigheid, tweedens verlies van lidmaatgetalle en derdens jongmense wat minder vooruitsigte op werk gehad het en emigreer of tydelik in die buiteland gaan werk het.

In gemeente 1 was daar vier golwe van samelewingsveranderinge en verlies van lidmate as gevolg van demografiese verskuiwings wat direk met die nuwe regering se beleid verband hou. Die eerste was die vertrek van die Krugerwildtuin se blanke veldwagters wat hulle werk by die Parkeraad verloor het omdat hulle ingevolge die Parkeraad se transformasiedoelwitte met swart veldwagters vervang is. Die tweede golf van verandering wat vir die gemeente lidmaatverliese beteken het, was die voormalige tuisland se blanke staatsamptenare wat weg is (respondent D). Saam met die eerste twee golwe, het gemeente 1 ook twee bedieningspunte verloor. Die derde groep blankes wat die omgewing verlaat het, was bosbouers wat vir die staat en groot bosbougroepe gewerk het. Die laaste samelewingsverandering en verskuiwing van die bevolking, was produktiewe boere wat hulle plase aan die regering verkoop het ingevolge grondeise en grondhervormingswetgewing. Meer as ’n derde van die gemeenskap se landbouers het weggetrek.

Bogenoemde demografiese verskuiwings, het enorme finansiële en ander implikasies vir gemeente

1 gehad: “Die hele staatsdiens is gedra deur gesekondeerde staatsamptenare. En dit was magtige geld wat daar ingestoot is. Ons het in twee jaar die helfte van ons inkomste verloor. En as dit nie vir waterwese se groei op daardie stadium was nie, sou mense hoop verloor het. Maar die waterwese mense het nie geld ingebring nie, ons moes die geld weer genereer uit die mense wat oorgebly het. En toe die boere getrek het, moes ons weer dieselfde hoeveelheid geld uit die mense wat weer agtergebly het, gegenereer het” (respondent D).

5.2.1.1(m) Lidmaatverliese en finansiële nood

Gemeente 1 het in groot finansiële nood beland as gevolg van die staatkundige veranderings en gepaardgaande demografiese verskuiwings. Groot getalle NG Kerk-lidmate het weggetrek uit hul gebied. Die finansiële knyp tang het bepaalde implikasies vir gemeentebou en bedienings na buite gehad. Respondent B: “Finansieel het dit ’n geweldige impak op die gemeente gehad, want ons **kostes het maar dieselfde gebly**, maar die **getal hydraers het aansienlik gedaal** ... Die grootste verlies wat die gemeente beleef, is sy befondsing en sy vermoë om surplus kapitaal te genereer om meer as net die normale gemeente-aktiwiteite te kan finansier ... Wat befondsing na buite betref, dink ek het ons, nadat die staatsamptenare nie meer deel is van ons nie, nadat die wyke vir universiteits- en staatsdienspersoneel opgehou het om te funksioneer, het ons gemeente ’n situasie bereik waar ons nie meer fondse na buite kon uitsit nie. Ons het dit doodeenvoudig nie gehad nie en daardie fondse moes intern aangewend word.” Gemeente 1 is in ’n stryd om oorlewing gewikkeld. Missionêre doelwitte wat geld benodig, is noodgedwonge geskrap.

5.2.1.1(n) Verlies aan kundigheid

Die verlies aan kundigheid, word op ’n klein, plaaslike skaal beskryf deur respondent B: “Die groot verlies wat ons ervaar het, is ek dink ons het daardie kundige mense gehad wat deel was van die gemeente, en dan bedoel ek mense wat ervaring gehad het in staatsadministrasie. Dis mense wat werklik ’n bydrae kon maak tot gemeentebestuur op die kerkraad, ensovoorts.”

5.2.1.1(o) Grondeise

Vervolgens rapporteer al die respondente veranderings en verskeie soorte verliese as gevolg van **grondeise** en die regering se **grondhervormingsprogram**. Respondent A: “Maar, daar was ge-

weldige verliese, veral hier met die grondhervorming, is daar geweldige verliese ondervind en ek kan jou sê dit treur. Ons kan amper sê dit is 'n treursituasie.” Die lidmate wat hulle grond aan die regering verkoop het, het eerstens hulle grond waarvoor hulle lief was, verloor. Saam met die verlies van grond, gaan groot emosionele pyn.

Maar daar is ook meer aan: *“Goed, hy het sy eiendom verloor. Eerstens het hy die eiendom verloor. Hy MOES die grond aan die regering verkoop. So, hy verloor sy direkte inkomste. Hy verloor nie net sy huis nie, hy verloor sy werk, sy werkseleentheid, sy huis en sy vermoë om weer te werk. Hy kan nie weer op 'n ander plek gaan boer nie, want daar is ook grondeise. So, hierdie ou verloor sy werk- en huissekuriteit – om dit te skep en uit te bou”* (respondent D). Die verliese is persoonlike verliese vir diegene wat hulle grond verkoop het, maar deel van die pakket is dat dit ook gemeenskapsverliese is en verliese vir die plaaslike NG Kerk-gemeente *“Die groot ding wat die kerk hier baie hard geslaan het, was die verlies na 2000 met die grondeise, toe boere hulle plase begin verkoop het. Toe het ons geweldig baie lidmate verloor, ek wil amper sê tot soveel as 50% van ons lidmate het ons verloor”* (respondent B).

Ook hier is sprake van sekondêre verliese. Verhoudings tussen boere onderling het naamlik versuur. Die provinsiale departement van Grondsake se hantering van die grondeise, was 'n lang, uitgerekte en ondeursigtige proses, gekenmerk deur onbevoegdheid van die grondeisekommissaris en amptenare. Die proses is ook gekenmerk deur onredelike politieke intimidasie. Deur die loop van maande (mettertyd jare) van aanbiedinge en teen-aanbiedinge van die staat en grondeienaars; waardasies en herwaardasies van die waarde van die grond, ensovoorts, het verkopers en nie-verkopers in die boeregemeenskap twee opponerende groepe geword. Die boeregemeenskap se hartlikheid, hulpvaardigheid oor en weer, en samehorigheid was daarmee heen. Boere wat jare lank vriende was, het kwaad geword vir mekaar. Respondent D verwoord hierdie verlies soos volg: *“Vriendskap, vriendskappe, vriendskappe. Hier is mense wat 30, 40 jaar-lange vriendskappe gehad het. Hulle het gesinsverbande gehad. Pa-seun, broer-broer. Een broer verkoop, een bly. Die plattelandse gemeenskappe is 'n self-versorgende eenheid. Die pa sorg dat die seun 'n plaas het. Die seun sorg dat sy pa en ma op die plaas kan aftree en doodgaan. So, daardie self-versorgende gesinseenhede breek op en hulle het nie voorsien vir ouetehuse nie. So dit is 'n maatskaplike ellende wat ook intree. Omdat daardie selfversorgende familie – sê maar die uitgebreide selfversorgende families – breek op ... En dit wat die stede in die plek daarvan het, het hierdie*

ouens nie gehad nie. Hulle het nie pensioenfondse nie. Die plaas is die pensioenfonds. Hulle het nie medies nie. Hulle het nie ouetehuis-ideale nie, want hy tree af in die huis waarin hy bly saam met sy familie. Maar dis alles vernietig. Dis weg ... Dit was traumaties. Dit was nie tot siens sê nie. Kom ek sê jou so: die gemiddelde ou wat hier getrek het, het getrek sonder om sy vriende te groet.”

Gemeente 1 se kerkraad het in 2005 ’n **“afskeidsbasaar”** gereël om ’n geleentheid te probeer skep om die oorgang van die “ou gemeenskap” na die “nuwe gemeenskap” seremonieel te voltrek; om ’n geleentheid te gee vir onthou, afskeid, uitmekaar gaan. Die idee was dat die verkopers en die nie-verkopers dan op verskillende maniere kan voortgaan met die lewe. ’n Kerkraadslid vertel soos volg: *“En dis toe ek besluit het maar hier moet ’n sigbare simbool geskep word van ... hierdie is ’n onomkeerbare grens van of hierdie kant of daardie kant. En altwee groepe het in woede gereageer op die simbool! Die ouens van wie ons afskeid geneem het, het nie opgedaag nie, behalwe een of twee mense wat dit aangegryp het. Maar dit was letterlik twee of drie mense. En die ouens wat moes afskeid neem, was kwaad omdat die ander ouens nie gekom het vir die afskeid nie. Maar dit was eintlik ’n gevoel van ‘dit wys nou hoe is die situasie.’ Maar dit was nie ’n afskeid nie. Maar aan die ander kant was dit ’n afskeid, want dit was die eerste keer wat dit ’n gemeenskapsaak gemaak is. Daarom was dit nie: ‘kom ons groet mekaar’ nie, dit was ’n onttrekking van mekaar. Maar dit was ’n afskeid gewees. Dit was nie lekker nie...”* Die wanverhoudings en kwaai-vriendskap wat tussen dekadellange vriende ontwikkel het, word in die vertelling oor die afskeidsbasaar weerspieël.

5.2.1.1(p) Die karakter van die gemeenskap het verander

Die karakter van die **gemeenskapslewe het radikaal verander**. Die gemeenskap van gemeente 1 het baie mense verloor, wat weggetrek het uit die gebied. Hierbo is ook aangetoon dat die samehorigheid en hartlikheid van die boeregemeenskap verdwyn het. Respondent D stel die huidige gemeenskapslewe (of gebrek daaraan) soos volg: *“Dis hoekom hy in ’n nuwe eiland-kultuur ingaan. Die direkte effek daarvan is dat die gemeenskap sy gemeenskapskarakter verloor. ’n Gemeenskap wat ingestel is op oorlewing, elkeen op sy eie, is nie meer ’n gemeenskap nie ... Hy het gedisintegreer tot elkeen in sy eie huis ... Dis hoekom jy nie ouderlinge kry nie, jy kry nie diakens nie, want niemand werk meer in gemeenskapsbelang nie. Dieselfde kultuur van ‘ek werk vir my-*

self' word 'n kerklike probleem ... Dit was nie 'n moedswillige, gemene reaksie nie. Dit was selfverdediging. Dis net selfverdediging. Daar is nie meer 'n gemeenskap wat in jou belang optree nie. Jy moet jou reserwes gebruik om self deur te kom. Daar is nie kwaadwilligheid in die onttrekking van dit wat 'n gemeenskap sou wees nie."

5.2.1.1(q) Armoede

Talle NG Kerk-lidmate het as gevolg van grondhervorming hulle **finansiële onafhanklikheid verloor**. Hulle het gedink hulle gaan baie geld vir hulle grond kry, maar die regering het so lank gesloer tussen die datum wat daar op 'n prys ooreengekom is en die datum wat die boere hulle geld gekry het, dat die koopkrag daarvan beduidend minder was. Respondent B stel dit soos volg: *“Wat betref die ander verlies vir lidmate, ja ongelukkig het ons ons selfstandigheid verloor. Baie lidmate het selfstandigheid verloor, deurdadig hulle werkgewers was. Hulle het van hulle eiendom ontslae geraak en die realisasie van kapitaal was nie voldoende om vir hulle 'n aftrede te gee nie. Hulle het besef die koopkrag van die geldjies wat hulle grond gegenerer het, hulle nie lank genoeg sou aan die gang hou nie. Hierdie mense is nou werknemers, of hulle is werksoekers, of hulle het doodeenvoudig weggetrek en by hulle kinders iewers op 'n plotjie gaan bly.”* Respondent A rapporteer ook groter wordende **finansiële en geestelike armoede**. *“Dominee, ek dink ons het 'n geweldige krisis wat op ons wag. Wat my die ergste pla, is die armoede van ons mense. Nie net die materiële armoede nie, maar ook nou die geestelike armoede.”*

5.2.1.1(r) Nuwe maatskaplike probleme – die NG Kerk hanteer dit alleen

Gemeente 1 het baie lidmate en baie finansiële vermoë verloor. Deel van die pakket van die verandering wat oor hulle gespoel het, is dat 'n gemeente wat byna volledig uit finansiële onafhanklike lidmate bestaan het en selde alimentasie binne die gemeente moes doen, skielik met **groot maatskaplike probleme** binne die gemeente te kampe het: *“Leë plaashuise word betrek. Die vervalde huise word laag uitverhuur. So die armoedeprobleem van buurdorpe en stede verskuif nou na ons gemeenskap toe, want hulle kan hier goedkoper bly as wat hulle op ander plekke bly – vir die huis. Hier is geen struktuur om daardie mense te dra nie. Waar hy in die dorp in 'n huis gebly het, maar daar was die infrastruktuur van die dorp wat hom gedra het, trek hy hier in en hy dink daardie ding bestaan hier. Maar daar is niks ... In die stad het hy werk toe geloop of vinnig*

'n lift gekry, maar nou het hy nie vervoer nie. Sy kinders het nie vervoer nie. Hulle kom nie skool toe nie. Hulle sit by die huis. Hier is kinders wat by die huis sit, want hulle kan nie die vyf kilometer skool toe ry nie ... So ons moet die hele tyd probeer agterkom waar trek daar arm mense in, want as hy intrek en ons weet nie van hom nie, dan is hulle verlore. Die gebied degradeer. Die enigste instansie wat in hierdie gebied maatskaplik funksioneer, is die NG Kerk. Nie kerke nie – NET die NG Kerk. Daar is niks oor nie. Daar is nie een ander kerk oor in hierdie gebied nie” (Respondent D). 'n Paragraaf soos hierdie laat blyk die taaiheid, die veerkragtigheid en aanpasbaarheid van die NG Kerk in 'n situasie van grootskaalse verandering: waar geen ander kerk of die staat in staat is om die maatskaplike krisis te hanteer nie, doen dit NG Kerk dit – sonder om dit van die dakke af te verkondig. Dit bevestig dat hierdie studie se optimistiese vertrekpunt oor gemeentes nie sonder substansie was nie.

5.2.1.1(s) Profiel van gemeente 1 verander drie keer

Die **profiel van gemeente 1** het drie keer binne 15 jaar verander: eerstens met die vertrek van die voormalige tuisland se staatsamptenare, tweedens met die vertrek van die veldwagters en ander Nasionale Parkeraad personeel, asook bosbouers, derdens met grondeise en die vertrek van die boere wat hulle grond verkoop het. Elke keer het dit 'n omwenteling van die gemeente se bedieningspatroon geverg, soos blyk uit die volgende aanhaling: Respondent B: *“Wat sleg was daarna, is dat die profiel van die gemeentedele het nou ook verander het in die sin dat baie werksoekers en werkloses het ingetrek in die gemeente en het die leë akkommodasie kom beset. Skielik het ons nou met 'n geweldige sosiale probleem gesit. Daar is hulpbehoewende mense, daar is dwelmprobleme, daar is werklik ernstige sosiale afwykings en probleme.”* Dit stel uit die aard van die saak hoë eise aan die aanpasbaarheid van 'n gemeente se identiteit en bedieningspatroon. Dit impliseer 'n identiteitsverandering van die gemeente en 'n verandering in bedieningstyl en bedieningsprioriteite – alles belangrike kontekstuele- en gemeentebou kwessies.

5.2.1.1(t) Emigrasie

Uit die respondente se reaksies is dit duidelik dat regstellende aksie oor 'n wye front en die gevolglike minder geleentheid in die werkplek vir blanke jongmense, 'n groot motiverende faktor is agter die **vloedgolf van emigrasie** van lidmate waarmee die NG Kerk te kampe kry. Respondent

A: “Ja, ja. Twee van my kleinneefs, een van hulle was betrokke by die boerdery hier, hy sit op die oomblik in Nieu-Seeland. En dis mense wat ons regtigwaar in hierdie land sou baie goed kon gebruik. Hulle was betrokke by die kerk, hulle was... Ons het hulle verloor. En hulle se kinders is nou Nieu-Seelanders. Die kleintjie word ’n All Black (lag). Ja, sy held is nou Richie McCaw en as hulle die dag weer terugkom in Suid-Afrika, gaan dit seker ’n probleem afgee... (lag).” Respondent B verwoord die verlies van die ouers van jong emigrante: “Die ouers, hulle ervaar baie verlies, want die kerk is ’n plek waar families bymekaar kom en dit is nie vir ’n ouer lekker as sy kind nie by die huis is nie. Of net so nou en dan by die huis is nie. Dat dit nou ’n verlies in die kerk is, is miskien nie so erg as die verlies in huisgesinne en die verlange wat daar is nie.” Respondent C koppel die laag emigrasies uit en uit aan regstellende aksie: “Werk bevorderingsgeleenthede is baie swakker. Kinders het die land begin verlaat.” Respondent D het baie simpatie met jongmense wat in die buiteland gaan werk: “Die volgende geslag is as ’n offer gegee vir die geslag wat afgestree het. En nou klink dit so: Hoekom moet ek in Suid-Afrika as ’n vernederde persoon buite werk staan as ek in ’n ander land gesog is?”

Dit is moeilik om ’n presiese syfer van emigrante uit Suid-Afrika sedert 1990 te kry, maar dit is nagenoeg een miljoen mense (Eloff 2008). Baie van hulle is Afrikaanssprekend. ’n Hoë persentasie van die NG Kerk se lidmate wat in Suid-Afrika woon, word direk geraak. Daar is min families wat NIE familieledede het wat in die buiteland gevestig het nie. Dis is daarom nie ’n verrassing dat al die respondente, onafhanklik van mekaar, emigrasie as ’n groot verlies aanmeld nie.

5.2.1.1(u) Tradisionele gesagstrukture geld nie meer nie

’n Volgende verandering, wat nie uniek is aan gemeente 1 of aan Suid-Afrika nie, maar wat die respondente opval, is dat die wêreld minder formeel geraak het en dat **tradisionele gesagstrukture nie meer geld nie**. Respondent C: “... hy (bankbestuurder, skoolhoof, ensovoorts) het nie meer die eer en die aansien wat hy daardie tyd gehad het nie. Hy het deel geword van ’n – amper ’n laer vlak – daar is nie meer die respek of dissipline vir posisies wat mense gehad het nie. Meer ontspanne, meer gemaklik, meer toegeeflik en meer toeganklik.” Lidmate het ’n spontane aanvoeling vir wat Heitink (2007) die uitwerking van gesagskrisis in die Weste noem. “Ek dink baie mense het in opstand gekom teen vorm-godsdiens” (respondent C). Respondent D vertolk party Afrikaanse jongmense se houding teenoor die ouer geslag: “Laat ek weer sê – die gesagsprobleem

klink so: 'Julle het julle gesag gebruik as mag om julleself al die jare te beveilig en te bevoordeel. En nou het julle dit weer gedoen – ten koste van ons, want julle gaan nou veilig aftree. So julle het nie gesag nie, julle het nog altyd julle mag misbruik. Hoekom moet ek my ...? Nou het jy nie meer mag nie. Toe jy mag gehad het, het jy dit misbruik. So, wie is jy nou eintlik?''

5.2.1.1(v) Verlies ten opsigte van skole

Drie van die vyf respondente rapporteer die platteland se verlies ten opsigte van **skole**. “*Ons het die skole verloor. Die aanslag om die skole geïntegreerd te maak en Engels te maak, kan nie weerstaan word deur die ouens wat agterbly nie. Wat hier gebeur het – die versetbeweging op wat in die skole gebeur, het teruggegryp na 'home schooling' toe, deur mense wat nie 'home schooling' kan doen nie. So, hier is 'n geslag van minstens 20, 30 kinders wat nie skoolopleiding het nie. Die ouer het gedink hy gaan ... die ouers probeer vir sy kind die regering, die staat, die skool en die hospitaal wees ... As 'n kind in die skool is, moet hy deel wees van die gemeenskap, dan moet hy die heel tyd al die probleme hoor. Dis 'n selfsugtige besluit. Want as sy kind in sy huis is, dan hoef hy nie op 'n ouer-aand te wees nie, dan hoef hy nie op 'n skoolkomitee te sit nie, hy hoef nie te hoor die skool het nie geld nie, ons moet probeer werk vir geld nie, hy hoor dit nie. So, dis 'n selfsugtige besluit van – daar is nie sulke probleme nie, en ek en my kind gaan goed vorentoe. Dis, ek verstaan dit, dis selfbeskerming, ek verstaan dit. Niks van die goed is boos nie, maar dis selfvernietigend” (respondent D). In baie kleiner dorpe is daar nie meer Afrikaanse skole nie. Dendron se Afrikaanse laerskool, het binne 'n baie kort tydjie totaal Engels en swart geword en al die blanke kinders is nou elders op skool. Op Louis Trichardt het die voormalige Afrikaanse laerskool dubbelmedium en die voormalige dubbelmedium laerskool Engels geword. Daar is kommer oor die swakker standaarde in skole (respondent C); die verdwyning van godsdiensoonderrig en swakker dissipline by skole (respondent B).*

5.2.1.1(w) Posisie van Afrikaans

Daar word deur respondente oor 'n wyer front as net skole verlies beleef ten opsigte van taal. **Afrikaans** het sy voorkeurposisie as een van net twee amptelike landstale verloor. In die nuwe Suid-Afrika is Afrikaans, ten spyte van die feit dat die artikel 1, seksie 6 van die Grondwet elf landstale op gelyke voet erken, in 'n stryd om voortbestaan gewikkel.

5.2.1.1(x) Houding teenoor regering het verander

Daar is by respondente **min vertroue in die regering se vermoë** om die land behoorlik te bestuur. Dit staan in kontras met Afrikaners se byna blinde vertroue in die regering een geslag gelede. Hier gaan dit nie oor beleid nie, maar oor die praktiese bestuursvermoë van die staatsdiens. Respondent C: *“In ’98 het ek vir my vrou gesê dat die Staat gaan nog eendag dink hulle het iets om te bestuur, dan het hulle niks om te bestuur nie, want dan is alles geprivatiseer: medies, polisie, onderwys, alles van waarde is dan geprivatiseer.”*

5.2.1.1(y) Moraliteit

’n Volgende punt wat rofweg met die bekommernis oor dalende standarde saamhang, is die **agteruitgang van moraliteit**. Ten opsigte van openbare versoekings, moet opgemerk word dat die era voor 1990 gekenmerk is deur ’n aktiewe, streng sensuurraad, wat vele sedelik nadelige invloede uit die samelewing geweerd het. Respondent C: *“Die morele samestelling, die morele waardes het baie verander van toe tot nou. As jy vat toe was daar sterk morele kodes onder mense gewees, voor die tyd. Daar het ’n skielike verwatering ingekom ... Mense het meer wette begin oortree, padreëls, ensovoorts, ensovoorts. Daar is heeltemal ’n verwatering, want as dié ou dit kan doen, kan ek dit ook doen. Ons hele samelewing het op ’n manier verval”* Dieselfde respondent verwys na ’n ernstige kanker in die Suid-Afrikaanse staatsdiens: omkoperij om staatskontrakte te kry en manipulasie van tenderprosedures: *“Daar was werkskontrakte, ons het kwaliteit en gehalte gelewer, ons het ons betaling daarvoor gekry. In ’94 toe word al daardie kontrakte gekanselleer. Toe moes jy jou hele konsep verander, toe moet jy begin omkoop om ’n kontrak te kry. En as jy dit nie doen nie, dan vat hy die kontrak by jou, en daar staan dit, die ander ou se pryse nie goedkoop nie, dis duurder. En jy moet kwaliteit gee vir goedkoper: Nepotisme.”*

Van ’n ander hoek af, toon respondent D aan dat daar ’n tendens is dat die jonger garde wat deur die ouer geslag mislei of in die steek gelaat is, hulle ouers se moraliteit en waardestelsel verwerp: *“Dieselfde pa wat vir my gesê het ‘ou seun, ons werk saam’ daardie selfde pa sê nou: ‘Man ek het swaar gekry toe ek jonk was, nou moet jy ook maar daardie pad loop.’ Maar dis dieselfde een wat hom onder die indruk gehou het hy gee vir hom ’n toekoms. Hoekom moet hy in sy waardes glo? Hoekom moet hy hom toestemming vra om te trou? Vang jy? ‘As jy jou ding doen, doen ek my*

ding. ' Ek dink dis die hart van die probleem ... hoekom moet ek aan my ouers wat my afgeskryf het en my toekoms weggedruk het, hoekom moet ek aan hulle waardestelsels gebind wees? Want hulle waardestelsels het my benadeel. So, hulle elkeen skep sy eie waardestelsel. Dis hoe ek dit sien. ”

5.2.1.1(z) Verlies van hoop

'n Negatiewe byproduk van die ANC-regering se beleid van regstellende aksie en swart ekonomiese bemagtiging, is 'n **verlies aan optimistiese toekomsverwagting** by jong NG Kerk-lidmate . Dit is duidelik uit die groot getal wat hulle heil (tydelik of permanent) in die buiteland soek. Respondent A praat oor die jeug: *“Maar dit gaan nie net oor getalle nie. Dit gaan ook oor toekomsverwagting. Hoe sien hulle die toekoms? Dit was baie pessimisties gewees. Geweldig.”* Die verlies aan idealisme en optimisme is nie net persoonlike verliese nie, maar verliese wat die Afrikaanse gemeenskap se karakter verander het: *“Kyk, wat hulle ook verloor het, wat die gemeenskap ook verloor het, is die selfrespek van 'n idealistiese gemeenskap. Want hulle sit met vervalde paaie, met vervalde strukture. Die omgewing se agteruitgang skep 'n minderwaardigheid van – daar is nie meer 'n idealisme wat almal nastrewe nie ... VRAAG: As die familie van die stad af kom kuier, spog jy nie meer soseer met wat ons hier het nie? ANTWOORD: Nee, nee, nee. Jy maak verskoning vir hoe dit lyk.”* (Respondent D). Gemeente 1 woon in 'n gebied met besondere natuurskoon. Maar die inwoners voel hulle moet verskoning maak vir hoe dit daar lyk. Respondent C eggo dieselfde sentiment: *“As mens uitsigloos voel, of hoop-loos, ek wil die woord HOOP-LOOS stres, jy het hoop-loos gevoel en sterker ankers gesoek in die lewe.”*

Die volgende opmerkings van respondente verwoord nie 'n spesifieke verlies nie, maar verwys na hulle algemene, opsommende gevoelens:

Verlies aan lewensvreugde. Respondent C: *“'n Groot deel van my lewensvreugde is my ontneming deur die tipe van samelewing waarin ons op hierdie huidige oomblik ons bevind.”*

Min energie: Respondent D: *“So, ons het al ons energie gefokus (want hulle het nie energie nie) het ons gefokus op erediens en kategese.”*

Grootskaalse verandering en verlies veroorsaak **gevoelens van weerloosheid en uitgelewerdheid.**

Respondent C: *“Mense het regtig weerloos gevoel. As mens verloor, dan voel mens dit is ’n ... jy het ’n depressiegevoel want jy het iets verloor. Dit is ’n angs, jy ervaar angs, ek dink so.”*

2.5.1.1(aa) Omvangryke verandering en verlies

Ten opsigte van verlies kan die respondente se belewenis in Suid-Afrika in die algemeen en in gemeente 1 in die besonder, soos volg opgesom word: *“Op elke vlak kan jy verlies aantoon”* (Respondent C). *“So, die ironie is, uit gemeente 1 het ons eers die veldwagters gedra, of nee, ons het eers die staatsdiensverlies gedra, toe dra ons die veldwagters (se verlies), toe dra ons die bosbou-ouens en toe slaan hy ons ... So die druk wat op hierdie ouens gekom het, vang jy, is die verlies van die staatsdiens, die verlies van die wildduinpersoneel, die verlies van die hele bosbougemeenskap. So, hierdie gebied is stukkend. Hy is hard geslaan...”* (respondent D).

2.5.1.1(bb) Kollektiewe verlies en treur

Respondente ervaar dít wat op die oomblik aan die gang is, definitief as **kollektiewe verliese en kollektiewe treur**. Die volgende vraag is aan al die respondente gestel: Kan ’n gemeenskap treur?

Respondent A: *“Ja, baie beslis! Ek dink ons beleef ’n gees van pessimisme..”* Respondent B: *“Ja, wel, ek dink hierdie is absoluut kollektief.”* Respondent C: *“Hierdie gemeenskap is ’n toonbeeld van kollektiewe treur, en kollektiewe opstand, ja ... die baie aanvalle wat jy landswyd gekry het, en inbrake het ook ’n kollektiewe treur gebring. Mense het kollektief in opstand gekom teen hierdie aanhoudende – hulle is vuisvoos geslaan deur misdaad, aanmekaar.”* Respondent D: *“As ek dit in jou taal kan sit, nè, omdat dit kollektief is, trek elkeen terug in sy eie huis en sê dit is nie kollektief nie ... Die ironie van die kollektiewe druk is: Elke ou onttrek hom en maak asof dit nie bestaan nie, want dis nie sy persoonlike probleem nie. Dis mos die groep se probleem en hy is nie meer deel van die groep nie. VRAAG: Van die ander respondente het gesê dat die gemeenskap in rou is, dat dit kollektief is, dat dit wyd en algemeen genoeg is dat mens kan praat van ’n gemeenskap wat in rou is? ANTWOORD: Dit is so. Nee, dit is so. Dis nie enkelinge nie. Kyk, hierdie self-isolasie is omdat dit ’n **gemeenskapsaak** is, want as jy jouself van die gemeenskap isoleer, dan voel jy dit nie. Die mense kan nie praat nie. Kyk, as hulle bymekaar kom, hulle kan nie praat oor hoe sleg dit lyk nie. Hulle praat nie daaroor nie. Hulle wil nie daaroor praat nie. Daar is nog diep skuldgevoelens ook, vang jy?... Daar is nie sosiale funksies nie, want in ’n sekere sin het die mense hier-*

die isolasie nou nodig ... 'Ons sit in 'n blerrie ruïne en jy wil kom staan en socials reël?'”

5.2.1.1(cc) Treurproses onafgehandel

Nie een van die respondente dink die treurproses is eers naby aan sy einde nie. Daar is nie twyfel oor dat **lidmate en die gemeente hulle nog midde-in die treurproses bevind** nie. Dieselfde vraag is aan al die respondente gestel: “Het mense genoeg getreur oor verliese? Is dit afgehandel?” Die response het sonder uitsondering daarop neergekom dat dit onafgehandel is, byvoorbeeld respondent A: “*Onafgehandel. Nee, daar lê vir ons nog 'n baie lang pad voor.*” Respondent C: “*Onafgehandel! ... Vat nou net hierdie gemeenskap, toe ek hier gekom het, was hierdie mense in 'n toestand, in 'n depressietoestand amper, 'n opstand-toestand, hulle wil net veg met almal.*”

Respondent B praat oor die persoonlike en gemeenskapsverliese wat met grondeise en die verkoop van grond saamhang: “*Dit is seker die een verlies wat ons die seerste gemaak het, dis 'n verlies wat nog glad nie aangespreek is nie. Ja, daardie rouproses is nog daarso. Om daardie mense te bedien, dit het nog nie gebeur nie, dis nog te vars, want almal begin dit nou eers ervaar. Dit het wel vanaf 2000 het die proses begin, maar die grondtransaksies was in 2005, dis vier jaar gelede. Dis eers nou wat die paniek begin toeslaan en wat die werklikheid begin deurskemer en nou – ons is nou daar dat mense sê: 'Hel, ek het die fout van my lewe gemaak!' Ek dink daardie ding rus baie, baie swaar op ons gemeente op hierdie stadium ... Dit is onafgehandel. Die mense wat destyds, na '94 hulle werk in die staatsdiens verloor het en wat nuwe beroepe begin het en suksesvol was daarmee, ek dink nie hulle is 'n kwessie nie. Ek dink die meeste van hulle het dit oorkom. Hulle het dit afgehandel en niemand het hulle gehelp daarmee nie ... Baie van die grondverkopers is nie meer hier nie. Hoe diens jy sy verlies? Hy sit nou iewers in Pretoria, of in Nylstroom. Waar baie van ons mense heen is, is George, Sedgfield. Hoe diens jy hom? Die mense daar, die gemeente waar hy nou is, hulle het nie 'n idee waar hy vandaan kom nie, hulle het nie 'n idee nie! Hulle het nie naastenby 'n begrip van die verlies wat hierdie mense ervaar nie. Ek dink nie om dit aan te spreek, gaan so maklik wees nie. Dit is 'n groot probleem. Maar die agterblyers, of die wat nou besluit het om aan te gaan in ons gemeenskap, ons ervaar die verlies meer, omdat ons praat daaroor, omdat ons bewus is daarvan.*”

5.2.1.2 HOE WORD VERANDERING EN VERLIES HANTEER?

Tot sover is 'n beskrywing gegee van die belewenisse van verandering en verlies van individue, die NG Kerk-gemeente en die gemeenskap waar gemeente 1 betrokke is. Daar is konsensus dat die verwerking van die verskillende afskeide en die treurprosesse wat daarmee saamhang, onafgehandel is. Die volgende vraag om te vra, is na die **verwerkingsmeganismes**. As almal saamstem daar is dramatiese veranderings in die gemeenskap en massiewe verliese vir individue en die gemeenskap wat met die veranderings saamhang, is die volgende vraag: Hoe hanteer die mense die verlies? Met Worden se treurtake (sien p 212) in gedagte, is die vraag: met watter treurtaak hou mense hulle tans besig? Met Hamman en andere se onderskeid van treur en rou (sien p 223–224) in gedagte, is die vraag of daar rigtingloos getreur word en of daar hoopvol gerou word. Die volgende afdelings gee aandag aan die treursimptome of treurgedrag wat respondente opmerk.

5.2.1.2(a) Ontkenning

Dit blyk dat gemeente 1 se gemeenskap hoofsaaklik in ontkenning leef. Die volgende is uittreksels uit die onderhoud met respondent D: *“Die mense in hulle persoonlikhede en klein gesinskringe is te klein om dit te hanteer. Dis te groot. Dis te oorweldigend. Ek weet nie wat om te doen daarom-trent nie... Ek het in die begin – daar’s die boek ‘Rousmart’ van WJ de Klerk – ek het na die kerk-raad toe gegaan en vir hulle gesê ons moet hierdie ding stuur, want dis die prosesse waardeur ons sal gaan. Hulle het my met minagting verwerp.”* VRAAG: *“Dink jy daar is ’n mate van ontkenning – by party mense ’n ontkenning van wat eintlik gebeur het?”* ANTWOORD: *“Die mense wat meegewerk het en wat hulleself gegee het vir die ideaal van ’n nuwe Suid-Afrikaanse gemeenskap – as hulle dit aanvaar, is hulle in die posisie: hulle was skuldig vir apartheid en nou is hulle nog skuldig vir hierdie nuwe ene ook! Hulle wil dit nie so sien nie.”*

Ontkenning van die verlies van die oue en die werklikheid van die koms van die nuwe is moontlik nie net ’n verskynsel in gemeente 1 nie. Een van die respondente rapporteer oor gesprekke by die vakbond Solidariteit se armoedekongres. Dit blyk dat die staat, die kerke en welsynsorganisasies die nuwe vlaag blanke armoede hoofsaaklik ignoreer. *“Hy hoor dit nie, hy sien dit nie, hy praat nie daaroor nie ... Deel van die ontkenning van verlies is – daar is 77 wit plakkerskampe tussen Pretoria en Johannesburg wat die kerke nie van weet nie, want dit het nie gebeur nie ... Die kerke*

WIL NIE weet dat dit gebeur het nie en daarom het dit nie gebeur nie. Solidariteit sê vir my hulle ry in daardie plakkerskampe in en daar is nie eers 'n sekte nie. Sien, dit het nie gebeur nie. Dit is nie daar nie” (respondent D).

Die volgende vergelyking met die Afrikaanse gemeenskap se hantering van vorige tydperke van grootskaalse verlies is van toepassing: *“Na die Tweede Vryheidsoorlog het hulle die Vrouemonument gebou. Hulle het daardie beeldjie: ‘gewond, maar onoorwonne.’ Oral het mense hulle verliese in monumente herdenk. Hulle het gesê: “ons het verloor, ons het ons land verloor, vang jy? En hulle het sigbaar met monumente en geleenthede en gedenkdienste dit gevier. Maar daarom kon hulle aangaan” (respondent D).*

Die reaksie van ontkenning in gemeente 1 se omgewing is in sekere sin vreemd, omdat daardie boeregemeenskap onlangs ander Afrikaanse gemeenskappe se verlies in die openbaar gedenk het: *“Ons is die eerste gemeenskap wat 'n monument gebou het vir die veldwagters wat hulle werk verloor het – die enigste gemeenskap wat nog ooit so-iets gedoen het. Want hulle het geval toe ons nog gestaan het ... Ons het twee jaar nadat almal uit hulle werke gesit is, het ons hier vir hulle 'n monument gebou met hulle name op en ons het hulle herdenk” (respondent D).*

5.2.1.2(b) Onttrekking

In gemeente 1 se gemeenskap is daar sedert 2000 toenemend 'n tendens dat mense hulle onttrek van gemeenskapsake. Dit blyk 'n simptoom van ontkenning van die werklikhede te wees. Respondent D: *“Daar is nie kwaadwilligheid in die onttrekking van dit wat 'n gemeenskap sou wees nie. Die onttrekking het só geklink: As jy jou onttrek in jou eie huis, dan is daar nog 'n gemeenskap daar buite. Daar is nog 'n kerk, want daar moet mos een wees. Daar is nog 'n skool, want daar moet mos 'n skool wees. Daardie ouens kan net nie meer funksioneer nie, want jy onttrek. Maar hulle onttrek, sodat hulle kan glo die goed gaan aan. Hulle wil nie hoor wat gaan aan nie. Hulle wil nie hoor daar is nie geld nie. Hulle wil nie hoor die volgende ou verkoop sy plaas nie. Jy kry die ongelooflike ironie. Kyk, ons gemeenskap het in totaliteit verander. Nou sê die ouens wat in hulle huise gebly het, maar hulle ken nie meer hierdie plek nie. Hulle voel, nee hulle voel nie, hulle IS vreemdelinge in die gemeenskap – die nuwe ene. Want die ou ene, wat hulle geglo het aangegaan, het nie aangegaan nie. En die nuwe een het hulle nie gesien gebeur nie”*

In verband met nie-meelewing aan 'n poging om aan die verlies 'n openbare en gemeenskaps-karakter te gee met die gemeente se “afskeidbasaar” (die enigste sodanige poging sover in gemeente 1 se gemeenskap) sê respondent D: *“Hulle wou nie gekonfronteer wees met die verwydering wat plaasvind nie. In jou taal, dit was nie 'n verlies nie, want alles sal maar aangaan soos altyd. VRAAG: Die afleiding is dan (en sê my of ek reg is daarmee) die afskeid is emosioneel en verhoudingsgewys nie voltrek nie. ANTWOORD: Weet jy waar sien 'n ou dit nou? Die mense wat weg is, daar waar hulle gaan leef het, leef hulle asof hulle nog hier is. Hulle het met makadamias gaan boer in George. Hulle het met tropiese vrugte, nè, in die Ceresvallei gaan boer. In plaas van om afskeid te neem van tropiese boerdery en 'n tropiese gemeenskap en in die noord-Kaap Karoo in te trek met die – eerstens met die mindere winste, met die mindere produksie, met die mindere geleentheid, het hulle gedink hulle kan die produktiwiteit en vrugbaarheid op 'n ander plek gaan oorbegyn en oordoën. Hulle het nie daardie grens getrek nie. Hulle wou net hierdie plek weer op 'n ander plek gaan oorleef. Die ander ding is: hulle kom nou terug. Daar is mense wat aanhoudend probeer terugkom in hulle emosie hiernatoe.”*

5.2.1.2(c) Isolاسie en verbittering

Naas ontkenning, blyk dit dat daar ook 'n tweede algemene respons op verlies is: isolاسie en verbittering. Respondent D sê die volgende: *“Nou hoe praat jy daaroor – ons was die politieke offer gewees vir die situاسie – hoe praat jy daaroor? So, die manier waarop hulle dit gedoen het, is deur persoonlike verbittering. Maar jy kan nie leef in 'n gemeenskap waar die persone verbitterd is nie, dan trek jy in jou huis terug en jy praat met niemand daaroor nie.” ... “Dis klaar besig om te gebeur. Daar bou 'n verbittering op by die ouens wat geglo het in die versoening, asof hulle alles gaan behou. Daar bou 'n verbittering in HULLE op, waarin hulle die geleenthede wat nou ontstaan vir ouens wat probeer om deur die verliese te kom, vernietig. Dis 'n self-ingekeerde woede ... Ek kan nie sulke mense beskryf nie. Ek kan nie. Jy leef in 'n destruktiwiteit ...”* (respondent D).

5.2.1.2(d) Woede

Respondente merk ook 'n derde reaksie op – woede en aggressie: *“... wat my bietjie bekommerd maak, is die veglustigheid is nog redelik sterk by sommige individue, daardie kwaad – ek dink dis*

die woede wat nog in baie mense is, hulle wil baklei” (respondent C). Die element van woede is potensieel baie skadelik vir gemeente 1. Respondent D lê ’n verband tussen die gemeenskap se woede oor hulle verliese en gemeente 1 se weerstand teen die leiers van die NG Kerk se beweging in die rigting van kerkeenheid: *“Jy kan nie in die ekonomie reageer nie. Jy kan jou woede nie af-reageer in die ekonomie nie – jy gaan jou werk verloor. Jy kan jou woede nie af-reageer teenoor die munisipaliteit nie, dan sny hulle jou water af. Jy kan nie jou woede af-reageer teenoor die skool nie. Jy kan dit doen teenoor die kerk. Daar is niks wat jou keer om vir die kerk kwaad te wees nie. So ek dink hierdie ouens het nie ’n ‘clue’ wat aangaan nie. Hulle het nie ’n idee hoe diep die woede is ... en die reaksie is klaar daar. En die reaksie gaan so lyk: Mense gaan nie reageer – en dis net my mening, hoor – mense gaan nie reageer deur na ’n ander kerk toe te gaan nie. Mense gaan hulle geloof los. Dis ’n woede wat hulle teen God gaan hou. Hulle gaan dit net los. Die sigbare tekens van daardie woede wys in die kerk deur die apatie wat uitgeleef word. En as jy nou nog kom en jy stort hierdie hele selfde, herhalende verskynsel namens God en sy koninkryk weer oor hulle uit ... weet jy, ek weet presies wat hulle met God en sy koninkryk gaan doen as Hy dit met hulle doen ... Maar niks gaan hulle keer om dit teenoor die kerk uit te leef nie”* (respondent D).

5.2.1.2(e) Leiers vermy rou

In hierdie studie is die persoonlike rouproses van leiers reeds geïdentifiseer as ’n belangrike katalisator van gemeentelike rou (p 236–238). Dit blyk volgens respondent D ’n haakplek te wees, wat verduidelik waarom die hele Afrikaanse gemeenskap dit in die huidige omstandighede nie regkry om hoopvol te rou nie. *“... want hoe praat jy daarvoor as jou eie gemeenskapsleiers dit ontken? Hoe praat jy oor verliese as jou gemeenskapsleiers vertel hoeveel geleenthede daar is? Vang jy? Dit het op die armoedekongres gebeur. Ds x van die Dopperkerk, toe ek vir hom sê maar wat doen ons met die verlies, toe sê hy nee, daar is nie so iets nie. Dis ’n geleentheid. Dis nie ’n geleentheid nie. As ek my plaas verloor, is dit nie ’n geleentheid nie!”*

5.2.1.2(f) Treur en glo gelyk

Een respondent het ’n interessante, integrerende opmerking gemaak oor een van die tipiese treur-reaksies, naamlik opstandigheid, wat sy by haarself eien: *“Ek is opstandig. In myself sien ek myself*

as 'n baie sterk gelowige mens en ek staan vir my geloof. Maar ek het 'n opstandigheid ook in my. En die een kanselleer nie die ander uit nie. Dit bly onderliggend daar. Ek dink die meerderheid mense voel maar so. Daar is 'n sterk gevoel van ontevredenheid.” Sy beleef dit bewustelik dat sy **tegelykertyd glo en treur**. Geloof en 'n eerlike lewe *coram deo* omvat opstandigheid en al die ander treurreaksies.

Tot sover dan die eerste fase van 'n ryk beskrywing van vyf respondente in halfgestruktureerde onderhoude se belewenis van verandering, verlies en treur in hulle gemeenskap na 1990. Vervolgens skuif die fokus na die tweede navorsingsdoel, wat handel oor die moontlike negatiewe korrelasie tussen die kollektiewe treurproses en sinvolle gemeentebou in NG Kerk-gemeentes.

5.2.1.3 INHOUDSANALISE AAN DIE HAND VAN DIE TWEDE ASPEK VAN DIE NAVORSINGSDOEL

Die navorsingsdoel is tweedens om te kontroleer of 'n langdurige, onvoltooide, kollektiewe treurproses inderdaad goedbedoelde gemeentebouopogings kniehalter in gemeentes van die NG-Kerk se Noordelike Sinode.

Sinvolle gemeentebou impliseer volgens die teologiese teorie dat die versorgende en missionêre dimensies in 'n gemeente se lewe in balans is (sien p 197). Met die gevallestudies wou ek twee dinge probeer uitvind: eerstens of die bogenoemde twee dimensies in die drie geselekteerde gemeentes in balans is of nie. In die kwalitatiewe styl van navorsing is daar ruim geleentheid vir die geselekteerde gemeentes om self aan die woord te kom: hulle eie, huidige situasie uiteen te sit en self die vraag te antwoord of daar balans is tussen die versorgende en missionêre dimensies van hulle bedieningspraktyk en -ideale. Tweedens wou ek uitvind of die drie kontekstuele faktore (verandering, verlies en treur) gemeentebou kniehalter in die sin dat dit as gevolg van dáárdie faktore is dat gemeentes meer na binne fokus as na buite. Die vrae op die onderhoudskedule is aan al die respondente gevra.

Op die vraag of dit akkuraat is om te beweer dat die NG Kerk na 1990 in sigself gekeerd geraak het, het respondent A soos volg geantwoord: “*Dis reg. Ons het in onself gekeerd geraak. Ek ken nie soveel die stadsgemeentes se situasie nie, maar kyk, hier by ons, in ons eie situasie hier plaaslik. Die radio het ook bitter min oor die NG Kerk te sê...*” Die verwysing na die lae profiel van die

NG Kerk op die radio, klop met die respondente se waarneming wat onder die eerste navorsingsdoel gerapporteer is, dat die NG Kerk glad nie meer die prominente, selfs dominante rol van vroeër in die openbare lewe speel nie.

Met verwysing na vrae 9 en 10 op die skedule (of NG Kerk-lidmate genoeg geestesenergie het om al die werk te doen wat 'n gemeente van die Here behoort te doen en of daar huidiglik in hulle gemeente se bediening balans is tussen die versorgings- en missionêre dimensies) blyk dit duidelik dat gemeente 1 se fokus hoofsaaklik na binne is, op die versorging van die gemeente. Drie respondente vir wie die vraag pertinent gevra is, was onafhanklik van mekaar eenstemmig daarvoor. Respondent A: *“Ek dink die kerk is 'n toevlugsoord, maar vir wie? Ek dink dis vir 'n baie klein deel van die gemeenskap wat nog hierdie toevlugsoord as 'n byeenkomplek soek, wat dit nog wil kom kry. Maar hy is daar! En ek dink so lank hy daar bly staan, is dit belangrik dat hy daardie rol bly vervul.”* Respondent B: *“Wat wel waar is, is dat die tradisionele uitreike met sendingwerk moes plek maak vir bediening binne-in die gemeente. As jy dit as inkeer wil beskou, ja. Ons het meer werk hier op hierdie stadium dat ons na ons eie mense moet kyk as dat ons sendingwerk doen na buite. Ons konsentreer na binne.”* Respondent C: *“Die huidige gemeente? Die versorging van die gemeente het voorrang bo die uitbreiding van die koninkryk van God.”* Een respondent wys daarop dat gemeente 1 in die verlede baie aktief betrokke was by missionêre inisiatiewe, maar dat dit as gevolg van die veranderings in die omgewing tans anders is (Respondent A).

NG Kerk-gemeentes is soms, nie deur eie besluite of onwilligheid nie, maar as gevolg van politieke veranderings, uitgedruk uit gemeenskapsprojekte waarby hulle vir baie jare betrokke was. In gemeente 1 se geval was die NG Kerk-gemeente vir dekades lank op groot skaal betrokke by 'n skool vir gestremdes in die voormalige tuisland. Respondent A was self lank op die beheerraad. Hy sê oor die huidige situasie: *“Ons is nie meer na buite toe betrokke nie. Ons probeer nog so 'n vlammetjie aan die gang hou hier met die swart leraar en sy belangstelling by ons, maar dan praat ek net van die onmiddellike omgewing ... Ek en die dominee was laas nog hier by die skool vir gestremdes. Ons het probeer leiding gee. Ons het 'n paar onderwysers daar gehad. Hulle is weg, hulle is vervang. Wat daar nou aangaan, het ons nie die vaagste benul nie en dis 'n skool wat die kerk gestig het en bedryf het vir dekades. Of daar nog 'n skool vir dowes en blindes is, weet ek nie. Of hy nog loop, weet ek nie. Want al die aanstellings het daar verander, die vakbonde het daar oorgeneem en wie ook al, ek weet nie.”*

Dieselfde situasie as by daardie skool vir gestremdes, geld ook by die eertydse sendinghospitale. Die NG Kerk se sending het 'n groot hospitaal in die tuisland begin en vir baie jare bedryf, maar vandag is dit 'n staatshospitaal en die kerk se betrokkenheid is nul. Om die NG Kerk se huidige gemeenskapsbetrokkenheid reglynig te vergelyk met vyftig jaar gelede, sal nie billik wees nie, omdat politieke en kontekstuele faktore totaal anders was. Die aanhaling hierbo getuig van 'n gemeente se gewilligheid om 'n bydrae te lewer, maar dat hulle betrokkenheid in die nuwe politieke bedeling nie meer welkom is nie.

Die realiteite van krimpende finansies en lidmaatgetalle beperk gemeente 1 se werk na buite: werk aan die uitbreiding van die koninkryk van God. Respondent A: *“Ek dink nie ons het meer die fisiese vermoë om als te doen wat ons voor 1990 gedoen het nie. Ons is te min. Ons het te klein geword.”* Respondent B eggo dieselfde sentiment: *“Dit bly 'n gespook om net genoeg te in om ons salarisse te betaal en ons gemeente-motor te betaal en om ons ander vaste kostes te dek. Dit is ongelukkig 'n feit ... Baie meer energie, geld en moeite word na binne gerig.”*

Gemeente 1 is steeds op groot en deurlopende skaal betrokke by 'n kinderskool en by die bedienings van twee leraars van die NG Kerk in Afrika in die omgewing. Respondent B: *“Ons gee nie groot bydraes vir hulle in terme van geld nie, maar ons gee maandeliks vir hulle vergoeding om hulle werk te kan doen. Ons gee vir hulle produkte wanneer hulle basaar hou en ons gee vir hulle die vermoë, of dan die mense om te help, die ondersteuning om 'n basaar te help reël en as daar administratiewe take is wat gedoen moet word, as daar iets geskryf of getik moet word, jy weet, dis klein, maar ek dink mens moet nooit die waarde daarvan onderskat nie. Ons wil graag hê hulle moet hulle onafhanklikheid behou, hulle moet onafhanklik funksioneer, ons sal hulle net die ondersteuningsdiens gee wat hulle nodig het om onafhanklik te bly.”*

Respondent B is van mening dat 'n gebrek aan geestesenergie nie die haakplek in die gemeente se funksionering is nie. Leierskap is soms wel die haakplek. *“As jy hom roep, is hy daar. Dit is 'n geval van gesonde bestuur. Ek dink dis belangrik dat ons die regte persone moet kies om die werk te koördineer – nie om dit te doen nie, maar om dit te koördineer. As die koördineerder reg is, is die geestesenergie ook daar. As die koördineerder nie reg is nie, dan is mense lam.”* Respondent D meen egter die mense het baie min reserwes, omdat hulle al hulle energie nodig het om te oorleef.

Klaarblyklik verskil gemeentes en gemeentes se situasies van mekaar. Gemeente 1 is juis vir die gevalllestudie gekies omdat uiterste veranderings oor daardie gemeente en gemeenskap gespoel het sedert 1990. Respondent C was tot kort voor die onderhoud in ’n ander gemeente en sy kommentaar in die verband was die volgende: *“In ons vorige gemeente was ons baie meer na buite gerig. Gemeente 1 is na binne gerig. Dit verskil van gemeentes ... Hierdie gemeenskap het homself na binne gerig, hom in hierdie raam geplaas – ons funksioneer in hierdie raam.”*

Konsepte soos “uitbreiding van die koninkryk van God” en “gerigtheid na buite” word in die NG Kerk nog aan rasse gekoppel. (Die wit NG Kerk moet die swart gemeenskap bereik met die Evangelie). Een van die respondente meen ’n denkverandering oor rasseverhoudings is noodsaaklik, voordat die NG Kerk weer sinvol na buite kan uitreik. Respondent C: *“Daar is nie meer plek vir rassisme in elk geval nie. As ons dit wil laat werk, as ons die land wil laat werk, sal ons definitief moet kyk: ‘Jy moet jou naaste liefhê soos jouself.’ Jou naaste kan jy nie gaan definieer en sê, o, hy kan nie swart wees nie ... Ek bedoel, ons moet ’n persepsieverandering ondergaan. Ek wil nie net die naaste noem nie, ek wil hê ons moet ’n ander persepsie begin kry. Oppas vir oogklappe; tonnelvisie ... Die naaste is die ou wat saam met my... Ek dink dit hang af van gebied tot gebied. Party het buite die grense begin beweeg en party het alles net binne op hulleself toegemaak – wat ek nou hier ondervind, maar wat ek nie in die vorige dorp beleef het nie.”*

OM OP TE SOM:

Eerstens blyk dit dat gemeente 1 in die huidige tydsgewrig heelwat meer aandag gee aan die versorgingsdimensie as aan die missionêre dimensie. Daar is dus nie in die praktyk die balans waarvan die teologiese teorie gewag maak nie.

Tweedens blyk dit dat kontekstuele faktore sonder twyfel ’n rol gespeel het in die ontwikkeling van bogenoemde wanbalans. Daar is drie redes vir hierdie stelling: Een – dieselfde gemeente het vroeër jare ’n baie lewendige sending- en gemeenskapsbetrokkenheid gehandhaaf. Twee – instellings van die nuwe regering en vakbonde (wat nie daar was voor 1990 nie) het dit vir die gemeente in die praktyk onmoontlik gemaak om sy rol by gemeenskapsprojekte te speel. Drie – demografiese faktore, die kleiner lidmaattal, verandering in die profiel van lidmate, groot getalle armoedige

Afrikaners wat intrek en knaende finansiële druk speel 'n rol om die gemeente na binne te laat fokus.

5.2.1.4 NABETRAGTING EN EVALUERING VAN EERSTE FASE VAN DIE GEVALLESTUDIE

Die doel met die inhoudsanalise was tweeledig: Eerstens is daar gepoog om die massa data te reduseer tot die essensiële, tweedens om dit te orden en te tematiseer. Halfgestruktureerde onderhoude laat doelbewus genoeg vryheid dat die respondente die gang van die onderhoud tot 'n mate bepaal. Die vier onderhoude het inderdaad totaal verskillend van mekaar verloop, hoewel dieselfde aanvanklike vrae gevra is. Die analise hierbo verteenwoordig na my eerlike mening en na die beste van my vermoë, die temas en die inhoud wat *vir die respondente belangrik* is.

Na afloop van hierdie eerste fase van die eerste gevallestudie, moes die proses van data-insameling en die gehalte van die data beskou word. Daar moes krities beoordeel word of:

- die keuse van navorsingstyl (kwalitatief) die regte een was om die navorsingsveld mee te ondersoek
- die keuse van halfgestruktureerde onderhoude as strategie om data te versamel, 'n gelukkige keuse was
- die data wat met die onderhoude ingesamel is, die regte soort inligting is, of dit naamlik daartoe lei om die navorsingsdoel te bereik en of dit daartoe kan lei om die vrae in die navorsingsprobleem te beantwoord
- die werkswyse en instrumente wat gebruik is (bv die werkswyse om die plaaslike predikant te vra om respondente te identifiseer, die skedule met vrae) doeltreffend was

Ek het al die onderhoude doelbewus self getranskribeer en die transkripsies met verskillende kleure merkpenne deurgewerk en die temas met kleurkode gemerk. Ek was met die tweede en derde keer se deurwerk van die stof meer en meer beïndruk deur die respondente se insig en meen die gehalte van die stof is baie belowend. Ek is baie tevrede met die resultate van die kwalitatiewe styl van navorsing. Na my mening is daar in die eerste fase van data-insameling reeds goeie vordering maak met 'n ryk beskrywing van 'n unieke geval. Die keuse om die halfgestruktureerde styl vir die onderhoude te gebruik, was myns insiens ook die regte keuse. Die respondente was op

hulle gemak, maar hulle het hulle deelname aan navorsing ernstig opgeneem. My indruk is dat hulle vry gevoel het en hulle eerlike menings gelug het. Die regte soort data is ingesamel wat lig werp op die navorsingsprobleem. Ek is positief dat die navorsingsdoelwitte bereik kan word.

Om die vraelys vir toekomstige onderhoude te verbeter, word die volgende twee punte bygevoeg:

1. Is jy van enige tekens of simptome bewus wat daarop kan dui dat NG Kerk-lidmate treur?
2. Toets pertinent die drie byvoeglike naamwoorde vir die treurproses in die Afrikaanse gemeenskap: *langdurig*, *onvoltooid*, *kollektief* – om aan te sluit by die tweede vraag in die geformuleerde navorsingsprobleem.

5.2.1.5 KONSEPTE VIR DIE FOKUSGROEP

Die inhoudsanalise is gebruik om konsepte te identifiseer vir die onderhoud met die fokusgroep, wat nog moes volg. Die skedule vir die onderhoud met die fokusgroep is beperk tot ses kwessies, wat almal direk met die navorsingsdoel verband hou (vir die persoonlike onderhoude was daar 13 vrae). Die rede vir die vermindering van vrae wat aan die orde gestel word, is tweeledig: eerstens het nie al die vrae ewe vrugbare inligting opgelewer in die persoonlike onderhoude nie. Vrae wat nie noemenswaardig bygedra het tot die beantwoording van die navorsingsvrae en die bereiking van die navorsingsdoelwitte nie, is weggelaat. Tweedens kon geantisipeer word dat die onderhoud te lank sou wees as al die vrae gevra word, omdat daar in die fokusgroep tussen vyf en tien respondente is wat elk 'n billike geleentheid en genoeg tyd moet kry om hulle menings te lug. Die volgende ses vrae is voorberei vir die onderhoud met die fokusgroep:

1. Beskryf die grootste veranderings wat i) in die Suid-Afrikaanse samelewing en ii) in die NG Kerk plaasgevind het sedert 1990.
2. Beskryf die prominente verliese wat NG Kerk-lidmate en NG Kerk-gemeentes beleef het in die proses van verandering.
3. Is dit akkuraat om te beweer daar is 'n treurproses in die Afrikaanse gemeenskap? Is die treurproses i) langdurig, ii) onvoltooid en iii) kollektief?
4. Het die veranderings, verliese en treurproses veroorsaak dat gemeentes konsolideer en na binne gekeer geraak het?

5. Hoe kan NG Kerk-gemeentes die Afrikaanse gemeenskap help om rigting te kry en te vorder met die treurproses (om doelbewus en hoopvol te rou in plaas van om rigtingloos te treur)?
6. Dink u dit is moontlik/wenslik om “doelbewuste rou as ’n bediening van hoop” as ’n normale deel van die gemeente se bediening te vestig?

5.2.2 FASE 2: ONDERHOUD MET FOKUSGROEP

WERKSWYSE

Die fokusgroep bestaan uit vier lidmate van gemeente 1 – vrywilligers wat deur die leraar geïdentifiseer is as mense wat ’n sinvolle bydrae tot so ’n gesprek sal kan maak. Om hulle privaatheid te beskerm, is die alfabetletters F, G, H en I aan hulle toegeken. Profiel van die respondente: twee manlik en twee vroulik (twee getroude pare). Ouderdomme wissel tussen 52 en 70. Beroepe: twee boere, een skoolhoof, een administratiewe beampte. Al vier die respondente is al vir dekades lidmate van gemeente 1 en leef mee in die binnekring as kerkraadslede, voorsitster van die Vrouediens, ensovoorts.

Wat die seleksie van deelnemers aan betref, is daar ’n faktor wat uniek aan gemeente 1 se gemeenskap se onlangse geskiedenis is, wat die samestelling van die fokusgroep bepaal het. Dit was naamlik nie moontlik om grondverkopers en nie-verkopers saam in een fokusgroep te hê nie. Die verhoudings tussen die twee groepe boere (wat hierbo in die inhoudsanalise van die persoonlike onderhoude weergegee is: sien 5.2.1.1(o) op p 264–266), is nog nie ontspanne genoeg dat dit goed kan werk om verteenwoordigers van die twee groepe saam in een onderhoud te hê nie. Die persone met wie die halfgestruktureerde onderhoude gevoer is, was almal nie-verkopers van grond: twee grondeienaars wat besluit het om nie te verkoop nie, die leraar wat nooit grond besit het nie en ’n egpaar wat van elders af ingetrek het ná die grondeiseproses afgehandel is. Die fokusgroep het weer bestaan uit twee egpare wat wel grond aan die regering verkoop het, maar om verskillende redes nog in die gemeente woon.

Ek het dus verwag om ander perspektiewe op dieselfde vrae en kwessies te hoor. Die verslag van die onderhoud met die fokusgroep word ook georden aan die hand van die eerste twee punte van die navorsingsdoel.

5.2.2.1 INHOUDSANALISE AAN DIE HAND VAN EERSTE ASPEK VAN NAVORSINGS-DOEL

Die navorsingsdoel is om ... 'n in-diepte beskrywing aan te bied van die stand van sake ten opsigte van gemeentes se belewenis van drie verbandhoudende kontekstuele faktore: verandering in Suid-Afrika, verlies wat NG Kerk-lidmate beleef en mense se treurreaksies as gevolg van verlies.

5.2.2.1(a) Oorgang was makliker as wat verwag is

Dit blyk uit die fokusgroep se reaksie dat die verandering van regering in 1994 in hulle gemeenskap makliker aanvaar is as wat hulle verwag het: *“Ek is verbaas ... nou goed, 'n ou het geglo verandering is nodig, maar ... maar die aanvaarding van mense – hoe hulle die verandering (ja en dit sluit ons almal in), maar hoe dit aanvaar is, het my verbaas ... Maar dit is maar net vir my verbaasend dat verandering so maklik aanvaar is* (respondent I). *“Ja, maar het ons 'n keuse gehad? Ons moes die verandering aanvaar, ons het nie 'n keuse gehad nie”* (respondent F). *“Nee, die ouens was nie so bakleierig as wat ons gedink het dit sal wees nie”* (respondent I).

5.2.2.1(b) Grondeise het die seerste gemaak

Van al die verskillende golwe van verandering wat oor daardie gemeenskap gespoel het, is die een wat volgens die fokusgroep vir die huidige gemeente die swaarste weeg en hulle die seerste gemaak het, sonder twyfel die veranderings as gevolg van grondeise: *“Wat die gróótt verandering gebring het, was grondeise* (respondent I). *“Grondeise was baie erg”* (respondent H).

Al die deelnemers aan die fokusgroep is verkopers van grond, maar hulle woon nog in die gemeenskap. Hulle praat dus vanuit daardie perspektief. Respondent I verwoord die **emosionele verlies** van 'n landbouer wat sy grond vervreem het, soos volg: *“Die plaas wat ek verkoop het, was die plaas waarop my pa sestig jaar gelede begin boer het. Dit was ons familiegrond. Dit is die plaas waar ek gebore is en my hele lewe lank gewoon het. Weet jy hoeveel herinneringe lê daar op so 'n plaas?... Ons het daar gespeel en later gewerk. Daar is baie emosie aan ... Jy ken elke boom en elke klip. Mense dink dit is maklik – jy kry mos goeie geld. Dit is nie maklik nie. Dit sit nie in jou klere nie. Ek verlang nog elke dag terug.”* Iemand wat nie self 'n landbouer is nie, kan nie

maklik die verlies verstaan van 'n boer wat sy grond moes verkoop nie. *“Ek, ek, ja ... maar 'n ou is emosioneel sterk betrokke by ons gemeenskap en sy hele geskiedenis. Hierdie ding was vir MY 'n hengse verlies om te sien dat dit gebeur wat gebeur het: dat ons blanke boere onttrek en jy besef soort van, dit is 'n deel van die geskiedenis wat hier 'n knou weg het”* (respondent I).

5.2.2.1(c) Finansiële verlies

Die boerderygemeenskap het ook enorme **fisiese en finansiële verliese** gely. *“Ek dink, as ons die fisiese verliese vat van '90 af tot nou: diefstal, blatante diefstal, uittarting. Maar as jy vat waar ouens sommer kom en ouens se boorgatpompe oor naweke of oornag kom uithaal en steel. By jou het hulle kragpale afgesaag* (respondent I)? *“Ag, kragdrade, transmissielyne, pompe, alles weggedra”* (respondent G). *“Besproeiingstelsel”* (respondent H). *“My plaas is afgesaag. Die hout is gesteel en dit is vir my ... ek meen dit is – dit is nie klein verlies daardie nie. Dis 'n groot plaas wat ons al die jare sover as moontlik bewaar het. 'n Ou het nooit 'n ding onnodig uitgehaal nie, jy het nooit toegelaat dat daar sommer hout gekap word nie: jy het die natuur probeer bewaar. SUG. Van die grondeise af – nie van voor dit nie, dit het na grondeise en daardie ding begin dat die mense kom in en hulle beskou dit as hulle reg om te kom stroop. Hulle sê vir my ‘maar jy het nie die bome geplant nie. Dis wilde bome, jy het dit nie geplant nie. Ons het net soveel reg daarop as jy”* (respondent G). *“Wildsbokke ook. ‘Jy het nie daardie bokke gekoop nie”* (respondent H). *“Hulle mag dit kom jag ... maar as ek gaan uitreken die verlies wat ek het aan hout, dan praat ons nie van 'n duisend of tweeduisend rand nie, dis in die omgewing van R1,5 miljoen na R2,5 miljoen se waarde aan hout wat gesteel is”* (respondent G). Die plaaslike landdros beskou egter nie houtdiefstal as 'n ernstige oortreding nie. As daar wel opgetree word, kry die diewe R50 boete, maar behou die bakkievrag hout, wat hulle dan vir etlike honderde rande gaan verkoop (respondent G).

Hierdie betrokke respondente bevind hom in 'n besondere finansiële penarie: Hy het sy grond vir die staat aangebied en hulle het 'n deel van die geld uitbetaal. Hy kan daarom nie meer die grond as sekuriteit vir bedryfskapitaal aanbied nie. Maar hy wag en veg al jare tevergeefs vir die ander deel van sy geld. Daar is egter nou van staatsweë 'n moratorium op verdere uitbetalings, maar voordat hy die balans van sy geld ontvang het, kan hy hom nie elders vestig nie. *“Ons sit met 'n dubbele probleem”* (respondent G).

5.2.2.1(d) Wetteloosheid

Saam met die finansiële verliese, rapporteer die fokusgroep ook die **verlies aan beskerming deur die Polisie en die howe**: “Die Polisie sal nie kom – ek kan hulle hoeveel keer roep en sê ek het hier mense wat hout steel en hulle daag nie op nie. Maar ek moet net nie oortreders se beeste daarso gaan skut of skiet nie: Kyk, dan het jy groot moeilikheid ...! Die Polisie tree nie meer op nie, maar die mense het ook, omdat die blanke nie meer kan optree soos wat hy in die verlede opgetree het nie. Ek kon gegaan het en ek kon die mense verjaag het uit my grond uit. Nou kom hulle en as ek daar aankom – hulle hardloop ’n paar treë weg en dan staan hulle daar en hulle koggel my” (respondent G). Die frustrasie wat by boer opbou, omdat hy nie hulp van die Polisie kry met wetstoepassing nie, blyk uit die volgende: “Hy het al bakkies daar gevang – vol hout – en hulle na ons huis toe laat ry en dan die bakkies op blokke gesit en die wiele afgehaal en gesê hulle moet kom boete betaal, R1 000 of iets van die aard, dan kan hulle hul bakkie kom kry. Op die ou end dan kom die Polisie daar aan, dan wil hulle hóm in hegtenis neem, want hy het die bakkies gesteel ... (almal lag) En dan gee jy maar vir hulle die bakkie MET die hout terug” (respondent H). Een respondent som sy belewenis rondom wetsoortreding (veral onwettige betreding, houtstropery, onwettige jag en diefstal) en wetstoepassing op hulle plaas soos volg op: “... en jy ... en jy is magteloos, want die mense het nie meer respek vir jou nie. Hulle minag jou heeltemal” (respondent G). Die fokusgroep mis die vryheid wat hulle vroeër op hulle plase gehad het, maar as gevolg van hierdie soort omstandighede kwyt is.

5.2.2.1(e) Verlies van ’n toekoms en drome

Grondeise het individuele boere en ’n hele boerderygemeenskap se toekomsverwagting en beplanning radikaal verander. Meeste landbouers het met ’n visie gewerk wat oor geslagte strek. Respondent G verwoord die impak van grondeise op hulle familie en hulle toekoms: “Nee, ek sou sê die groot ding was, die grootste verlies is die mense se **drome**. Jy het soveel planne en goed gehad met die grond. Ek het daar grootgeword, ek alles geken en jy het saam met die kinders wat nou grootgeword het, het mens allerhande planne en drome gehad vir die toekoms. En skielik is dit tot niet. Nou – ons seun wat gaan Landbou studeer het, doen nou ander werk. Hy kan nie in die landbou aangaan nie, daar is nie meer vir hom plek daar nie ... Maar die ... dit wat ons beplan het, is tot niet en daar is nie ’n manier dat dit ooit weer kan herstel nie.”

Die groep verduidelik die oorblywende landbouers sit nou met ’n dilemma aangaande hulle toekomspektief wanneer uitbreidingsmoontlikhede hulle voordoen: Daar kom ’n goeie plaas in die mark. ’n Suksesvolle boer, wie se twee seuns saam met hom boer, weet aan die een kant as hulle nie uitbrei nie, gaan hulle vorentoe agter raak. Goeie landbougrond raak so duur en onbekombaar. Maar aan die ander kant is daar grondeise op daardie plaas ook en niemand weet wat die toekoms gaan oplewer nie. ’n Boerderybesluit kan in hierdie konteks nie op grond van normale kriteria geneem word nie.

’n Groot probleem rondom grondeise was dat die proses baie langer geduur as wat die staat aanvanklik gesê het. *“Kyk, in 2002 het hulle ons begin bel en gesê die swartes soek ons gronde. Toe het dit ... toe het hulle begin daarvoor praat. Toe het hulle nog gesê dit gaan vreeslik vinnig gebeur. En ek weet nie, ek het toe begin werk waar ek nou werk. Ek het nog gedink ek gaan nie eers ’n jaar hier werk nie, dan gaan ons weg wees. Toe sou hulle sommer daardie Maartmaand die gronde oorneem en alles. (ander stemme) Toe het dit ’n vreeslike lang proses geword. ’n Baie uitgerekte storie”* (respondent H). VRAAG: *“Met waardasies en ...”* ANTWOORD: *“Ag... Ja, na die waardasies ook het dit nog láááááank gevat voor hulle eers begin uitbetaal het”* (respondent H).

5.2.2.1(f) Goeie verhoudings het versuur

Die lang en uitgerekte proses om die grondeise af te handel, het by almal onsekerheid geskep. Allerlei **binnegevegte** het ontstaan in ’n gemeenskap wat voor 2002 die geskiedenis van ’n dinamiese en gelukkige boeregemeenskap gehad het. Goeie verhoudings het versteur geraak en daar het harde woorde geval tussen verkopers en nie-verkopers. Die fokusgroep rapporteer dat party nie-verkopers die verkopers as verraiers, lafaards en rugstekers uitgekryt het. So het daar ook harde woorde van die verkopers se kant af geval. *“Die eerste paar jaar na die grondeise en die verkope begin het, was daar ’n skerp polarisasie. Ja, ja (ander respondente). Die ouens wat verkoop het, was verraiers gewees. Dit was ’n bitter ding gewees: mense wat ... vir wie dit eintlik ’n fantastiese uitkoms was, wat ’n kans gehad het om te kon uit moeilike situasies uitkom: Hy kon sy grond verkoop, pleks van gelikwieder te word. Dit het gemaak dat ... die mense het regtig die ... selfs op die kerk, in die gemeente was hier ’n ernstige polarisasie gewees en mense was bitter gewees”* (respondent G).

Oor die algemeen het die nie-verkopers gevoel die grond-verkopers het hulle in die steek gelaat, omdat hulle die gemeenskap verswak deur hulle grond vir die regering aan te bied. Respondent I: *“Ag, ek glo daar is ook maar ’n mate van kwalik neem omdat jy verkoop het.”*

Die verkopers het weer gevoel elke mens het sy eie stel omstandighede en sy besluit is sy eie verantwoordelikheid. Een van die groeplede het sterk gevoel dat dit onredelik van die nie-verkopers was om hulle besluit om die grondeise teen te staan, aan almal te wou opdwing: *“Mens het nie die reg om jou eie besluite te neem nie!? Want dit is meer ’n selfsugtige gevoel van ‘jou persoonlike besluit affekteer my ook.’ So, mense neem jou kwalik as jy jou eie, persoonlike besluite neem”* (respondent F).

’n Landbougemeenskap is ’n gevestigde sisteem. Bogenoemde reaksie toon aan die respondent verstaan grondeise en grondverkope het die sisteem se ekwilibrium versteur en vir almal ongemak veroorsaak; daarom was daar sulke heftige reaksies oor en weer tussen verkopers en nie-verkopers: *“Maar hulle het vir hom gesê ‘nou stuur jy net die probleem aan.’ Hulle wil nie daar op die grens woon nie. Ons het al die ‘hammering’ gevat. Nou bring ons die grens nader, maar niemand wil help om daardie grens te verdedig nie”* (respondent H). *“Hulle is kwaad omdat ek nie meer die kastaiings uit die vuur wil krap nie (almal lag) ... Maar ek voel nie lekker oor my buurman wat vir my sê ek is ’n verraaiër nie”* (respondent G).

5.2.2.1(g) Grondeise ’n landboukundige mislukking

Die boerderygemeenskap voel gegrief daaroor dat die staat miljoene rand spandeer het om hoë potensiaal plase in volle produksie aan te koop, net om dit tot niet te laat gaan (respondent I).

Die ironie van die saak is: plase wat deur die staat gekoop is, is nie aan die grondeisers gegee nie – die staat bly die eienaar van daardie gronde.

Die fokusgroep vertel die staat het aanvanklik twee bestuursmaatskappye aangestel om ongeveer 80 plase te bestuur. Hulle kon nie die mas opkom nie. Die plase is finansiëel en andersins swak bestuur en het vinnig agteruit gegaan – tot nadeel van die hele distrik. Gebrekkige plaagbeheer op 80 plase het byvoorbeeld ’n direkte negatiewe impak op al die ander plase in die distrik.

Die Departement van Landbou het na 'n tyd die bestuur oorgeneem, maar hulle kan ook nie suksesvol boer nie. Daar is tientalle voorbeelde van mislukkings. Die Departement het byvoorbeeld nie geld gehad om elektriese kables wat op een plaas gesteel is, te vervang nie. Die gevolg was dat daar in die droogste tyd van die jaar nie meer besproei kon word nie en dat die volgende seisoen se oes, wat potensieel miljoene rand werd was, as gevolg daarvan misluk het (respondent G). Op 'n ander plaas, wat 'n groot en suksesvolle kwekery gehad het, is die skadunet gesteel deur mense wat nette prakseer vir onwettige visvang. Die gevolg is dat die kwekery in sy geheel tot niet is (respondent I).

Baie werksgeleenthede is tot niet vir die plaaslike gemeenskappe. Baie van die voormalige plaaswerkers is nie deur die bestuursmaatskappye heraangestel nie. Die gevolg is dat werkloosheid en armoede in die distrik toegeneem het.

Oor die algemeen kon nie die bestuursmaatskappye of die Departement van Landbou se plaasbestuurders beheer oor die plase en hulle produkte uitoefen nie. Groot volumes van die produkte word snags onwettig weggedra. Die respondente wat sy erfplase verkoop het, glo nie hy sal hom nou (vier jaar na die staat hom gekoop het) wil terughê nie, *“want hy is gebreek”* (respondent I).

'n Groot volume landbouproduksie is daarmee heen. Die fokusgroep sê die volgende oor die mislukte boerderye op die plase wat deur die regering gekoop is: *“Nee, nee, daarvoor wil 'n ou nie eers praat nie, want dis verskriklik (respondent I)!”*. *“... daardie boerderye is in 'n toestand ... Dis 'n verwaarlosing wat ... jy kan dit nie glo nie”* (respondent H).

Sekondêre bedrywe kan ook nie sake doen soos voorheen nie. Omdat daar nie meer dieselfde tonnemaat landbouprodukte as vroeër is nie, is dit byvoorbeeld nie meer vir vervoermaatskappye winsgewend om vervoerwerk na die mark te doen nie en meeste het hulle dienste gestaak. Die enkele vragmotors wat nog mark toe ry, het baie duur geraak (respondent G). Die gevolg is dat dit vir die oorblywende landbouers moeiliker is om winsgewend te boer.

Die besondere natuurskoon op party plase is geskend: *“Op die plaas self was daar soveel mooi natuurplekke, waar ons kon gaan braai of kon gaan piekniek hou en gaan ... mense rondvat. Jy gaan nie meer soontoe nie! Dis geskend – dit is nie meer daar nie. Dis net nie ... jy voel hartseer*

om te sien wat daar aangaan ... Al die mooi van die plaas is weggevat. Dis nie lekker om dit te sien nie” (respondent H).

5.2.2.1(h) Grondliggende verandering in die gemeenskapslewe

Die fokusgroep wys daarop dat die gemeente 1 se gemeenskapslewe grondliggend verander het sedert die einde van 2005, toe meeste van die boere wat hulle grond verkoop het, weggetrek het. Aspekte van die verandering is:

- Die gemeenskap was vroeër homogeen. Die ouer-gemeenskap van die plaaslike laerskool was byvoorbeeld tradisioneel 80–90% boere (respondent F). Maar sedert die grondverkoopers in 2005 weggetrek het, word hulle huise verhuur aan ’n verskeidenheid mense wat niks met boerdery te doene het nie: sakemanne wat elders besighede het, amptenare van die Departement Waterwese, salaristrekkers wat vir sekuriteitsmaatskappye en ander besighede werk, werksoekers uit die stad wat by familie ’n heenkome kom soek, ensovoorts. Die blanke gemeenskap, wat die afgelope 60 jaar homogeen was, is skielik glad nie meer homogeen nie.
- Vir die eerste keer in gemeente 1 se geskiedenis is daar ernstige maatskaplike probleme in die gemeenskap self. “Daar kom mense van Gauteng se kant af hiernatoe, maar dan is dit ’n gesin wat nie dáár vir hulleself kon sorg nie en wie se broer hier ’n salaris van R3 000 verdien en dan kom hulle ook hier by hierdie ou bly, want hy verdien ’n salaris” (respondent F). “... hulle bly maar net so saam en dis uit nood” (respondent I).
- Daar is ’n groot aantal arm mense wat in die leë plaashuise ingetrek het en wat baie geïsoleerd lewe, omdat hulle nie vervoer het nie en moet loop waar hulle wil wees.
- Die profiel van die skool se ouergemeenskap het binne vier jaar drasties verander: waar die skool gewoon was dat al die ouers finansieel onafhanklik was en dat die hele gemeenskap se hande oop was vir die skool, sit hulle nou met groot finansiële probleme. Die skool het leerdergetalle verloor en baie van die nuwe kinders in die skool kan nie skoolfonds bekostig nie (respondent F).
- Die laerskool moes met ’n Engelse stroom begin, omdat Afrikaanse leerdergetalle te min geword het (respondent F).

- Vroeër jare was dit maklik om die hele gemeenskap te mobiliseer rondom skoolaktiwiteite en -projekte. Nou is dit ’n voortdurende stryd (respondent I).
- Albei Suid-Afrika se prominente landbou-organisasies (Agri-SA en die Transvaalse Landbou-unie) het ’n sterk teenwoordigheid gehad, maar Agri-SA het doodgeloop en al die oorblywende landbouers het herorganiseer in die TLU. Vir party landbouers was dit ’n hele aanpassing (respondent I).
- Ander gemeenskapsorganisasies het doodgeloop en *“die boerevereniging moet die totale bestuur van ’n gemeenskap nou behartig”* (respondent I). Maar die nuwe, verkleinde landbougemeenskap staan saam en dit gaan goed met landbou-studiegroepe, plaasveiligheidsinisiatiewe, ensovoorts. *“Ons is op mekaar aangewese. Ek dink dit is waarom die gemeenskap miskien baie nou saamwerk, deesdae, want jy is vir jou veiligheid, deesdae, meer van jou bure afhanklik, omdat mens nie regtig op die Polisie kan staatmaak – as jy die Polisie bel, of hulle die telefoon gaan antwoord of dadelik gaan reageer nie. Ek dink dit is ook een rede waarom die plaaswag so heg saamwerk deesdae, die boerevereniging”* (respondent F).
- Die gemeenskap, wat vir voorafgaande dekades ’n stabiele en gevestigde gemeenskap was, het in ’n kort tyd vir sy ou inwoners vreemd geword. Die ou inwoners was gewoond aan ’n landelike gemeenskap waar almal mekaar ken: *“Hy het vreemd geword, hoor! Baie vreemd. Ongelooflik. Kyk, baie van hierdie huise is nog steeds blanke mense wat daar bly, maar dis nie mense wat ons ken nie. Hulle kom nie kerk toe nie. Die kerk het leeggeloop. As jy nou na ’n funksie toe gaan, dan ken jy net hier en daar iemand”* (respondent H).
- Die huidige gemeenskap word as *“geweldig gefragmenteerd”* beskryf (respondent G).
- Daar is groot eensaamheid in die “nuwe” gemeenskap: *“Vir ons het dit eensaam geraak op X. Ongelooflik eensaam. Ons voel baie geïsoleer* (respondent H). *“... mens raak vereensaam daardeur”* (respondent F). *“Verskriklik. Dis nie meer vir my lekker nie”* (respondent H).
- Die omwenteling in die gemeenskap het baie mense in ’n oorlewingstryd gedompel. *“Almal probeer iets om ekonomies te oorleef. Mense doen dit nie as ’n diens aan die gemeenskap noodwendig nie, dit gaan meer oor ... om ’n lewe te maak, vir ’n inkomste”* (respondent F). Gemeentelede se plaasstalletjies doen byvoorbeeld nou op Sondaes sake en hou die lidmate uit die eredienste weg (respondent F). Die vroeëre polarisasie vir politieke

redes, is nou minder belangrik, omdat dit oor selfbehoud gaan en die boeregemeenskap besef hulle het mekaar nodig en hulle moet saamwerk vir oorlewing. *“Dis maar net WEER saamstaan, WEER nuwe planne maak, om daardie leemte op ’n manier weer gevul te kry. En ek dink ons kry dit redelik goed reg, maar dit sal nooit weer dieselfde wees nie”* (respondent I).

- Persoonlike veiligheid het ’n groot probleem geword. Die fokusgroep rapporteer drie moorde in hulle gemeenskap sedert 2002, asook gewapende rooftogte. *“Ons het nie sulke goed geken voor 1990 nie”* (respondent I). Boere voel nie meer veilig om sonder ’n vuurwapen op sy eie plaas rond te beweeg nie, omdat onwettige betreders dikwels aggressief is en onwettige jagters gewapen. Vroue is nie vrymoedig om in die aand rond te ry, byvoorbeeld na kerklike vergaderings toe nie. Na die moord op hulle buurman, het die een groeplid gevoel sy moet maar haar huis afbreek en ’n tronk daar bou as sy veilig wil wees (respondent H).
- Daar is verlies aan lewensvreugde wat met hoë misdadervlakke gepaard gaan. ’n Groeplid het vertel van sy familie wat by ’n braaivleis oorrompel is deur ’n gewapende bende. As hulle nou as vriende en familie lekker sit en vleis braai, *“sit jy met daardie swaard oor jou kop”* (respondent I).
- Die hoof van die plaaslike laerskool som die huidige situasie in die gemeenskap soos volg op: *“Ek dink dit gaan oor oorlewing.”*

5.2.2.2 TREURSIMPOME

Die treursimptome wat die fokusgroep in hulle gemeenskap aanwys, is aggressie, anti-sosiale optrede en depressie. By elkeen word volstaan met een of twee aanhalings wat die waarneming staaf:

5.2.2.2(a) Aggressie

“Onder ons jongmense, ons jongmense het daar ’n aggressie in hulle opgebou, half uit ... of hulle probeer om iemand terug te kry, maar dis vir my ’n onaanvaarbare aggressiewe houding. Ja, hy voel onregverdig behandel. Die kind wat nou matriek geskryf het, hy was nie deel van apartheid nie” (respondent I). *“Ja, dis baie waar”* (respondent H). *“Maar hy kan nie ’n beurs kry nie. My*

kind wou argitektuur gaan swot het in 'n stadium en daar was nie plek vir haar nie. Wel, sy voel te na gekom” (respondent I).

5.2.2.2(b) Isolاسie, anti-sosiale gedrag

“... 'n natuurlike reaksie op hierdie verliese wat mens gely het, is dat mense hulle ook onttrek het aan sosiale byeenkomste. Die aktiewe, sosiale mense van die verlede, wat jy altyd by funksies gesien het, onttrek hulle. Hulle is net by die huis. Hulle ... dis asof hulle die gevoel gekry het van 'ek het tot dusver baie ingesit en dis wat ons gekry het vir alles waaraan ons gebou het en ek gaan myself nie meer so blootstel nie. Ek wil nie meer betrokke wees nie, ek wil myself nie meer so blootstel nie. Ek bly by my huis, ek doen my eie ding.'... Op hierdie stadium voel ek ook ons mense is ... hulle is anti-sosiaal. Mense WIL nie meer sulke goed bywoon nie, die steun vir die kerk is nie meer daar soos wat dit in die verlede was nie” (respondent F). “Alles het VERSKRRIKLIK afgeskaal, nè?” (respondent H). “Vreeslik afgeskaal, ja” (respondent F). “Ja, maar nou is dit 'n sneeubal-reaksie. Omdat daar minder goed is, is daar minder ondersteuning daarvoor en daaroor is daar nog minder goed” (respondent G).

5.2.2.2(c) Depressie

“Want die kerk is die enigste plek wat my dra deur hierdie depressiewe tye” (respondent I).

5.2.2.3 INHOUDSANALISE AAN DIE HAND VAN DIE TWEDE ASPEK VAN DIE NAVORSINGSDOEL

Die navorsingsdoel is tweedens om te kontroleer of 'n langdurige, onvoltooid, kollektiewe treurproses inderdaad goedbedoelde gemeentebouopogings kniehalter in gemeentes van die NG-Kerk se Noordelike Sinode.

Gemeente 1 beleef dieselfde onstuimige tye as die gemeenskap wat sy dien. 'n Groot persentasie van die gemeente se getrouste lidmate het aan die einde van 2005 weggetrek. “Die kerk het leeg-geloop” (respondent H). “Baie van die gesoute leiers van die gemeente is weg. Daar is nie meer 'n orrelis of 'n koor of 'n kerssangdiens of vrolike gemeentesang nie” (respondent F). Eredienste is ongemaklik leeg. Lidmate wat vroeër eredienste bygewoon het, het hulle onttrek. Daar is min

kinders. Kategeseklassies moet noodgedwonge gekombineer word. Dikwels is daar nie blomme in die kerk nie. Die sosiale byeenkomste is gestaak omdat dit so swak bygewoon is. Daar het die afgelope vier jaar 'n massa vreemdelinge in die gebied ingetrek wat geen band met mekaar of die “ou gemeente” het nie. Die wonde wat verkopers en nie-verkopers mekaar toegedien het, het nog nie genees nie. *“Maar ek voel my nie meer tuis in die gemeente nie – en ek praat van die gemeente self ... Jy kom daar in en jy ... die mense ... dis vreemd, daar is baie vreemde mense. En van die mense wat daar is, is mense met wie jy voorheen koppe gestamp het, mense wat jou beledig het en wat jy net nie meer gemaklik mee voel nie. Ag, jy is vriendelik en jy ..., maar jy voel nie tuis nie. Jy voel nie meer soos wat ... dit is nie meer dieselfde as wat dit vroeër was nie”* (respondent G). Die profiel van die gemeente het in 'n kort tydsbestek verander saam met die gemeenskap. Ontwortelde, arm mense wat 'n heenkome kom soek en allerlei welsynsprobleme, wat die gemeente glad nie geken het nie, is nou volop.

Die kwessies van optimale gemeentewees in die nuwe konteks en balans tussen sorg en uitreik het nie in die fokusgroep ter sprake gekom nie. Wat egter duidelik is, is dat “ou gemeente” nie meer bestaan nie en dat kollektiewe identiteitsvorming van die “nuwe gemeente” 'n enorme taak is. My oortuiging is dat 'n beplande, kollektiewe rouproses die gemeente daarmee kan help.

Een kritiese faktor wat die toekoms van die gemeente gaan beïnvloed, maar waaroor gemeente 1 geen beheer het nie, is wat die regering se volgende skuiwe gaan wees in verband met grondhervorming en die herverdeling van landbougrond.

5.2.3 OPSOMMEND: RESULTATE VAN FASES 1 EN 2

Ten opsigte van die eerste aspek van die navorsingsdoel (die ryk beskrywing van die gemeente se belewenis van verandering, verlies en treur) die volgende: Gemeente 1 is oor die eerste 15 jaar na 1994 se regeringsverandering onderwerp aan ekstreme verandering. Die feit dat verskillende soorte verandering oor die gemeenskap gespoel het, maak dit besonder moeilik vir lidmate en die plaaslike NG Kerk-gemeente om dit te hanteer. Aan die einde van die ondersoekproses sou ek die volgende lysie maak van **aspekte van “verandering”** wat die **grootste impak op die geloofs-gemeenskap** gemaak het:

1. Staatkundige veranderings, grootskaalse demografiese verskuiwings en gevolglike herhaaldelike verandering van die profiel van gemeente 1 se lidmate.
2. Toename in misdaad (wat saamhang met wanfunksionering van die polisie en die hele strafregstelsel).
3. Grondeise (en die grondliggende verandering van die hele landbou-omgewing as gevolg daarvan).
4. Blanke armoede en nuwe maatskaplike probleme.

Wat “verlies” betref, is die aspekte wat gemeente 1 die seerste gemaak het:

1. Verlies van lidmate en hulle kundigheid uit die gebied as gevolg van veral twee faktore: Een: demografiese verskuiwings met die ontbinding van ’n voormalige tuisland en al sy regeringstrukture. Twee: grondeise.
2. Finansiële verliese wat met die verlies van bogenoemde twee groepe lidmate saamhang.
3. Die verlies van ’n gelukkige gemeenskapslewe.
4. Die mees ontstellende bevinding, was egter die verlies van hoop, drome, planne en ideale vir die toekoms.

Die volopste **treursimptome** is

1. Ontkenning
2. Onttrekking, sosiale isolasie
3. Aggressie.

Ten opsigte van die tweede aspek van die navorsingsdoel (die vraag of ’n langdurige, kollektiewe en onafgehandelde treurproses gemeentebouopogings kniehalter) die volgende:

Gemeente 1 het voor 1994 ’n prominente rol gespeel in die gemeenskap en leiding gegee by baie gemeenskapsinstellings. Daar was lewendige betrokkenheid na buite by sending en barmhartigheid. My indruk is dat die versorgende en missionêre aspekte redelik goed in balans was. Dit het sonder twyfel verander na 1994, as gevolg van massiewe lidmaatverliese, verlies aan inkomste en groot veranderings in die gemeenskap. Sekere deure het vir gemeente 1 toegegaan. Die gemeente doen steeds meer as sy deel ten opsigte van barmhartigheid, maar dit is hoofsaaklik nuwe en be-

hoefte lidmate wat die gemeente se bronne opeis. Die gemeente kan nie optimaal funksioneer, voordat die ou lidmate wat hulle onttrek het en die nuwe (arm) lidmate wat van elders ingetrek het, betrokke raak nie. Tans is die versorgende en missionêre aspekte glad nie in balans nie.

Dit staan bo enige twyfel dat verandering, verlies en 'n kollektiewe treurproses die optimale, totale funksionering van gemeente 1 kniehalter.

5.3 GEVALLESTUDIE GEMEENTE 2

Een van die lesse wat ek geleer het uit gevallestudie 1, is dat dit meer sin maak en makliker lees, as die verslag oor die individuele onderhoude en die fokusgroep geïntegreerd aangebied word. Dit is wel so dat die proses anders verloop het: Die halfgestruktureerde onderhoude met individue en 'n egpaar het weer eerste plaasgevind. Nadat die individuele onderhoude se materiaal verwerk is (op dieselfde wyse as by gevallestudie 1 – sien p 254–255), is temas geïdentifiseer vir die onderhoude met die fokusgroep. Die fokusgroep se inset het later bygekam, maar is geïntegreerd met die individuele onderhoude se inhoud verwerk. (“Logic in use” vs “reconstructed logic”). My insette as deelnemer-waarnemer is ook met die inhoud geïntegreer.

5.3.1 SELEKSIE VAN RESPONDENTE, WERKSWYSE

As navorser het ek begin deur een van die leraars te vra of hy sal deelneem. Die leraar het die ander vier respondente vir die individuele onderhoude geïdentifiseer. Die versoek was dat hulle verskeidenheid in die gemeente moes verteenwoordig. Wat die samestelling van die fokusgroep betref, het die leraar en die gemeente se kantoorbestuurder saam besluit wie om uit te nooi. Die versoek was weer eens dat die fokusgroep verskeidenheid in die gemeente moes verteenwoordig en dat niemand verwant moes wees aan die individuele onderhoude se respondente nie. Altesaam 10 persone het deelneem aan die fokusgroep. Die data is versamel deur onderhoude met drie individue, een egpaar en een fokusgroep van agt lede. Daar was vyf onderhoude en altesaam dertien respondente.

Die profiel van die dertien persone is soos volg:

- Manlik 8, vroulik 5.
- Ouderdomme wissel tussen 29 en 70.
- Beroepe: sakeman, argitek, predikant, saakgelastigde, SAPD adjudant-offesier, voertuigverkoopsman, apteekassistent, geneesheer, verpleegsuster, grafiese ontwerper, pensioenaris, vlugoffesier, administratiewe klerk.
- Betrokkenheid by kerkraad: agt respondente dien op die kerkraad; vyf nie.
- Hoe lank in gemeente? Nege respondente is langer as tien jaar lidmate van gemeente 2 en kan met gesag praat oor plaaslike veranderings in die nuwe politieke bedeling.

As navorser was ek tevrede met die verskeidenheid wat die respondente verteenwoordig het.

Die onverwerkte transkripsies van gevallestudie 2 se vier individuele onderhoude beslaan 50 getikte bladsye en die onderhoud met die fokusgroep 'n verdere 12 getikte bladsye. Vir die tematisering is dieselfde werkswyse gevolg as met die ander gevallestudies: Ek het self die transkripsies gedoen en dit daarna meer as een keer met kleurpenne deurgewerk om die temas te identifiseer. Die raamwerk van die eerste twee aspekte van die navorsingsdoel word weer gebruik vir verslagdoening.

Aan die respondente van die individuele onderhoude is die syfers 1, 2, 3, 4 en 5 toegeken. Daar word na al die fokusgroeplede verwys as respondent 6. Omdat die fokusgroep agt lede gehad het, was dit nie moontlik om van die klankopname af al die deelnemers te eien nie en daarom word na hulle almal verwys as “respondent 6”.

Vir gemeente 2 se fokusgroep is dieselfde ses basiese vrae as vir die onderhoud met gemeente 1 se fokusgroep gebruik (sien p 284–285).

'n Drietal kwessies van belang, wat tydens die individuele onderhoude na vore gekom, is ook aangeteken, sodat die fokusgroep verder daarop kon ingaan:

- Die impak van veelvuldige veranderings en herstrukturering van die Limpopoprovinsie se streeksregering op loopbaangeleenthede van blankes en meer spesifiek Afrikaanse mans.
- Uitdagings wat demografiese veranderings in die dorp, wat gedurende die ondersoektydperk grootstadstatus en provinsiale hoofstadstatus gekry het, aan die gemeente bied.

- Die beeld dat gemeente 2 eintlik nog nooit 'n missionêre gerigtheid gehad het nie en nog altyd meer na binne gekeer gelewe het.

5.3.2 INHOUDSANALISE AAN DIE HAND VAN DIE EERSTE ASPEK VAN DIE NAVORSINGSDOEL.

Die navorsingsdoel is om ... 'n in-diepte beskrywing aan te bied van die stand van sake ten opsigte van gemeentes se belewenis van drie verbandhoudende kontekstuele faktore: verandering in Suid-Afrika, verlies wat NG Kerk-lidmate beleef en mense se treurreaksies as gevolg van verlies.

5.3.2.1 MAGSOORNAME

“Ek dink jy het 'n magsoorname gekry ... Waar jy eers die klein groepie witmense gehad het wat die hele land bestuur het, het jy nou die totale bevolking wat hom bestuur. So jy het 'n totaal ander magstruktuur en ander persone in die magstruktuur” (respondent 5). Die regeringsverandering was vir die Afrikaanse gemeenskap 'n verlies aan mag, inspraak, seggenskap. Dis verlies aan beheer om, as goed verkeerd loop, dit te dwing om reg te loop (respondent 5).

Daar is realisme dat die resultaat van 1994 se algemene verkiesing niks minder as 'n magsoorname sou wees nie: *“Ek besef, as jy 'n verkiesing in 'n land wen, moet jy tog in beheer daarvan wees”* (respondent 3).

5.3.2.2 TRANSFORMASIE IS OMVATTEND

Gemeente 2 se respondente is dit eens dat die hele Suid-Afrikaanse landskap omvattend verander het sedert 1990. Die politieke verandering was die grondliggende een: Die eerste aspek wat respondent 2 aanraak, is dan ook die verandering van regering: die (wit) Nasionale Party regering, wat alles beheer het, is vervang deur die (swart) ANC-regering wat nou alles beheer. Dit was *“'n baie groot transformasie”* (respondent 2). Maar die politieke verandering was maar net die begin. *“Die hele samelewing het vir my totaal en al omgeswaai. Totaal en al”* (respondent 3).

5.3.2.3 TEMPO VAN VERANDERING WAS TE VINNIG

Oor die **tempo** van verandering sê respondent 3: *“Wat net vir my hartseer is, die transformasie het vir my te vinnig plaasgevind. Dit is absoluut op witmense afgeforseer en die ouens het nie kans gekry om stadig in die ding in te klim nie ... mens se gevoel is dat dit het eenvoudig net te vinnig gegaan. Die verandering was net te vinnig, Vir die blanke mense het dit 'n krisis veroorsaak.”* Aan die een kant het die tempo van transformasie veroorsaak dat baie blankes moed verloor het. Aan die ander kant het dit baie nuwe, swart staatsamptenare in die situasie waar hulle 'n posisie beklee waarvoor hulle nie genoegsaam opgelei is nie en gewoon nie in staat is om die pos se werk te doen nie. Dieselfde respondent voel dus dat die huidige krisis rakende dienslewering voorkom kon word, indien die pas van transformasie net stadiger was; indien die ou amptenare se kundigheid benut kon word om nuwe amptenare behoorlik op te lei: *“Maar omdat die verkiesing so rustig verloop het, dat daar nie bloed gevloei het en dat ons nie oorlog gemaak het nie, sou ek sê ons moes dinge baie rustiger benader het. Ons moes dinge stadig laat oorfloei het na hulle toe. Laat ek jou eers in staat stel hoe om 'n stad te bestuur, hoe om 'n polisiemag te bestuur, hoe om 'n swembad te bestuur, hoe om 'n klein dingetjie te bestuur. Dan vat jy die bestel oor en jy gaan rustig daarmee aan.”*

Een van die fokusgroeplede het vir die stadsraad gewerk en het die veranderings beleef uit die perspektief van iemand wat verantwoordelik is om die diens te lewer. Sy kommentaar op die tempo van verandering is die volgende: *“Ek het by die stadsraad gewerk vir 14 jaar. Dis vir my so asof hulle die stad-storie te vinnig gemaak het. Want toe het hulle die aangrensende swart woonbuurt onder die stadsraad ingelyf. Dadelik het die dienste ... eenvoudige goed soos vullisverwydering, moes uitbrei na daardie buurt toe. Met ander woorde jy het 'n verskriklike groot klomp mense bygekry wat gehelp moes word. Amptenare is oorlaai, sonder enige behoorlike beplanning”* (respondent 6). Respondent 5 vergelyk 1994 se oorgang met 1948 s'n: *“Die oorgang van die Boere en die Engelse was beter, want die Engelse het in die poste gebly, die dienste het aangehou, totdat hierdie ouens uitgefaseer het en die nuwe ouens ingefaseer het. Dis hoekom dit goed gewerk het, maar in SA het hy gebreek van wit na swart toe. En dit was katastrofies. Dis hoekom ons nou sit met ons munisipale besture, alles stort in duie, die hele wêreld val in mekaar nou.”*

5.3.2.4 VERANDERING VAN STREEKSREGERING

Die faktor wat veranderings in die stad waar gemeente 2 setel, gedomineer het kort na 1994, was die veranderings van streeksregering.

Respondent 1 was, as 'n senior staatsamptenaar, op die hoogte van die ingewikkelde proses om ou staatsdiensstrukture te ontbind en nuwes te vorm. Hy onthou die volgende: *“Kyk in ons provinsie was sekerlik die grootste uitdaging vir die regering. Ons is die enigste provinsie in ons land waar ons vier afsonderlike regerings gehad het: ons het Lebowakgomo-regering gehad, ons het Gazankulu-regering gehad, die Venda-regering en ons het die ou TPA gehad. Dis die vier regerings wat ons gehad het, wat moes saamsmelt in een provinsiale regering. Geen ander provinsie het soveel onafhanklike, selfstandige regerings gehad wat moes amalgameer tot een nie. Wat op provinsiale vlak gebeur het, is daar is erkenning gegee aan al hierdie bestaande regerings. Daar is 'n parallelle struktuur geskep. Daar is eintlik nou 'n vyfde regering, die provinsiale regering geskep wat totaal en al saamgestel is uit amptenare wat die ANC, die regering van die dag, sal ondersteun. Daar is van die ander regeringsdienste se mense getrek (uiteraard was baie van hulle ANC-ondersteuners gewees). Daar is vir 'n lang tyd 'n parallelle struktuur geskep, selfs met hulle eie kantore, telefoonstelsels, ensovoorts.”* Groot getalle staatsdienskantore in voormalige tuislande se hoofstede – soos Giyani en Thohoyandou, is gesluit of verander na distrikskantore toe. Groot getalle amptenare is herontplooi of het skeidingspakkette ontvang. Gedurende die oorgangstyd was daar groot onsekerheid onder staatsamptenare, omdat dit onduidelik was waar elk in die struktuur inpas en watse take en magte hy het. Die onsekerheid het daartoe gelei dat sekere werk glad nie gedoen is nie (respondent 2).

Die dorp waar gemeente 2 setel het die hoofstad geword wat die provinsiale wetgewer huisves, asook die provinsiale hoofkantore van elke staatsdepartement. Dit het meegebring dat die stad geweldig vinnig gegroei het. Daar was skielik groot behoefte aan ekstra kantoorspasie en die een kantoorblok na die ander het soos paddastoelae opgeskiet. *“Die provinsiale regering – soos ek gesê het, elkeen van die vier regerings het sy eie hoofstad gehad. Daar was kantore in Lebowakgomo en Gazankulu en Venda, hulle het hulle eie raadsale en alles gehad. Dis nou alles hier by ons. So, hier was enorme groei gewees wat hier plaasgevind het. Kantoorgewys, wat hier plaasgevind het en die middestad het ontvolk”* (respondent 1).

5.3.2.5 DORP WORD STAD

'n Plattelandse dorp van die ou bedeling het in die nuwe bedeling 'n provinsiale hoofstad met grootstadstatus geword. Op die vraag hoe die stad verander het van 1990 of tot 2009, is respondent 3 se antwoord: *“Oooee! Hy het ontsettend verander. In 1980 wat hy nog 'n plattelandse plek. Maar nou moet ek jou sê van 1980 af tot nou toe het hy gegroei tot 'n groot stad.”* In tandem met die vestiging van al die provinsiale regering se kantore, was daar ook groot behoefte aan behuising, ekstra koopsentrums, skole en alle ander infrastruktuur.

5.3.2.6 DEMOGRAFIESE VERSKUIWINGS

Hierdie stad was die afgelope 20 jaar verreweg die grootste groeipunt in die Limpopoprovinsie.

Baie blankes het in die jare kort na 1994 skeidingspakkette aanvaar en 'n groot persentasie van hulle het die dorp verlaat. Hulle is Kaap toe, of George of Weskus toe (respondente 1, 5). 'n Hele aantal blanke staatsamptenare is in die jare van die samesmelting van die vier streeksregeringsstrukture na ander plekke verplaas. As hulle hul werk wou behou, het hulle geen ander keuse gehad as om te vertrek nie. Groot getalle (swart) staatsamptenare, senior mense in die korporatiewe en privaat sektor en het inbeweeg.

Gemeente 2 se gebouekompleks is vandag geleë in die middestad. Die mees ooglopende, sigbare verandering wat die nuwe bedeling vir hierdie gemeente ingehou het, was die ontwikkelings in die sakekern en die gevolglike ontvolking van die middestad. Die direkte omgewing waar die kerkgebou staan, het baie verander. *“Ja, as mens geografies kyk waar die gemeente staan en wat het hier plaasgevind, waar besighede en kantore reg rondom is ... So, hier was enorme groei gewees wat hier plaasgevind het. Kantoorgewys, wat hier plaasgevind het en die middestad het ontvolk. Die wat agtergebly het, is baiekeer mense wat in haglike omstandighede hier kom bly ... Ons gemeente het groot getalle lidmate verloor”* (respondent 1). Die area rondom die kerkgebou het totaal verander. In die ou bedeling was 26 straatblokke in gemeente 2 se grense vir besigheid gesoneer en 70 vir residensiële gebruik. *“Hy is nou omgedraai. Ons het nou 70% besigheid en ons het 26 residensiële”* (respondent 5). Die implikasies vir die gemeente is ernstig: *“Dit het die gemeente laat ontvolk. Kom ons vat net die straat wat hier reg voor die kerk verbyloop. Hier het mense oorkant die kerk gebly, nou is dit alles besighede. Dis nou middestad. Al die ouens het gewaai. Hulle bly*

nou 20 km van hier af. Hy is ook na 'n ander kerk toe, want daar is kerke veel nader as hierdie kerk. So die hele ding het hier ontvolk, reg om die kerk ... Ons het die hele onderdorp verloor. Die uitbreidings wat gebeur het, het mense laat uitwyk ... Die kerk het verloor” (respondent 4). Op die vraag: *“Het die demografiese bevolkingsverskuiwings julle negatief geraak?”* is haar antwoord: *“Baie, baie”*.

Die gemeente se saakgelastigde wys daarop dat die gemeente ongeveer 25% van haar lidmate verloor het sedert 1990. Maak nie hoe mens daarna kyk nie, dit is 'n enorme verlies as 'n kwart van 'n gemeente se lidmate in twintig jaar se tyd eenvoudig uit die area verhuis en nie deur nuwe intrekkers vervang word nie. Respondent 3 verwys na verskeie mense wat hy baie goed ken, wat in die middedorp gewoon en vir dekades in gemeente 2 was, maar wat nou baie ver van hulle kerkgebou in 'n voorstad woon en gevolglik nou by 'n ander gemeente inskakel.

Hier is nie sprake van verlies van lidmate vir die kerk van die Here, of selfs vir die NG Kerk nie, maar van verskuiwings van mense wat 'n betrokke plaaslike gemeente se getalle ernstig verklein.

Die klein aantal straatblokke wat nog vir residensiële gebruik gesoneer is, verander ook vinnig: *“Nou wat nou met die residensieel gebeur, is dat daardie groot erwe, word nou in woonstelkomplekse ontwikkel”* (respondent 5). In daardie nuwe woonstelkomplekse woon byna uitsluitlik swart mense. Die rotasie van inwoners is ook hoog, wat dit 'n baie moeilike bedieningsveld maak vir gemeente 2.

Demografiese verskuiwings as gevolg van die koms van die nuwe Suid-Afrika is nie oral ewe groot nie. Aan die een kant van die spektrum is daar gemeenskappe wat slegs minimaal beïnvloed is en prakties dieselfde lyk as 20 jaar gelede. Aan die ander kant van die spektrum is gemeente 2 se setel 'n ekstreme voorbeeld van 'n plek wat in 'n kort tydperk amper onherkenbaar verander het as gevolg van die verskuiwing van mense. Die jongste ontwikkelings is die nuwe platinummyne wat in die omgewing begin produseer het en duisende nuwe werksgeleenthede verteenwoordig. Die nuwe, multimiljoenrand sokkerstadion wat opgerig is met die oog op die 2010 FIFA-Wêreldbeker-sokker eindtoernooi, kan die plattelandse dorp van 20 jaar gelede teen Julie 2010 'n wêreldbekende plek maak.

5.3.2.7 STADSBEVOLKING SE RASSESAMESTELLING HET VERANDER

Saam met die politieke magsoorname, is die apartheidswette geskrap: die wette op groepsgebiede, aparte geriewe, gemengde huwelike, ensovoorts. Die groot getalle staatsamptenare wat in gemeente 2 se setel kom werk en woon het, was byna uitsluitlik swartmense, wat in ’n voormalige wit dorp ingetrek het. *“As ons selfs kyk na ons gemeenskap, het hy baie verander. Dat die swartes ingekom het (ek is nie teen swartes nie), maar mens moet realisties wees: hulle het ander kulture, ander gewoontes, ensovoorts. Dit het ons gemeenskap se samestelling ook redelik baie verander. Wat belangrik was in ons gemeenskap: rugby was belangrik, as jy vandag na die gemeenskap kyk, het dit verander. Sokker is nou die prioriteit. Nie dat ek sê dis sleg nie”* (respondent 1).

Die middestad se bevolkingsamestelling het vinniger verander (en meer verander) as die voorstede s’n en daarom is gemeente 2 meer geraak as hulle buurgemeentes. Die profiel van inwoners van die woonstelblokke in die middestad het vinnig verander: *“Ons het ’n invloed van anderskleuriges gehad, ... ander kleure het ingekom in ons middestadsgebied. En ... waar ons gewoonlik by die hoëdigheidsbehuising oumense (NG Kerk-lidmate – WB) gehad het wat daar gewoon het, selfs jong, ongetroude mense wat daar ingewoon het, het dit geleidelik begin verander ... hoofsaaklik swartmense het ingetrek binne ons stedelike gebied”* (respondent 5). Die fokusgroep sê oor een spesifieke, voormalige wit woonbuurt: *“In die begin het geen swarte daar ingetrek nie. Nou het die kerk daar basies amper doodgeloop as gevolg van groot woonstelblokke wat heeltemal verswart het”* (respondent 6). Mense van verskillende rasse leer mekaar ken en verskillende respondente praat daaroor dat hulle swart bure regtig goeie bure is om te hê: *“Ons het ook swart bure en as hy my in die dorp kry, dan omhels hy my (lag), ons praat en lag en gesels – dis baie nice mense”* (respondent 6).

Twee veranderings het dus tegelykertyd in die stad plaasgevind: groei in getalle en verandering in bevolkingsamestelling. ’n Plek wat in die laat tagtigerjare ’n wit, plattelandse dorp was, het in minder as 20 jaar verander in ’n groot stad met ’n rasgemengde bevolking.

5.3.2.8 MINDER LIDMATE, MINDER INKOMSTE UIT DANKOFFERS

Die kerkraad het die tendens van ontvolking gou raakgesien en besef hulle sal ’n plan moet maak om finansieel onafhanklik te bly, omdat hulle inkomstebasis vinnig verklein het (respondent 1).

Daar is terselfdertyd ’n nuwe en groeiende groep werklose en arm Afrikaners in die middestad (respondent 4) vir wie die gemeente nou verantwoordelik is. Die kombinasie van die twee faktore (minder lidmate wat bydra en groter alimentasierekening), het baie druk op gemeente 2 se finansies geplaas.

Die feit dat hulle geboue in die sakekern geleë is, het ’n krisis veroorsaak in terme van ontvolking. Maar daar is ook ’n positiewe sy van die saak, in die sin dat die kerkeiendom se waarde die lug ingeskiet het en ’n geleentheid geskep het vir die kerk om finansiëel te baat. Respondent 1 merk op dat die gemeente se lidmate ouer en armer word en dat die kerk op innoverende maniere geld moes genereer: *“Het ons nie planne beraam nie om veral op finansiële vlak toe te sien ... om selfstandig te probeer raak, want uit bydraes van gemeentelide self, gaan dit moeilik wees om die kerk aan die gang te hou ... Ons het eiendomme wat ons verhuur. Ons het al hierdie terreine ontwikkel. Ons het parkeer-areas ontwikkel. Dit was tot ons voordeel omdat ons in die middestad is. Ons het die gronde gehad hier wat ons kon ontwikkel het, wat die kantoorkomplekse huur by ons.”*

Omdat gemeente 2 die oudste gemeente in die stad is, besit hulle al die jare nog groot gronde naby aan die sakesentrum. Daar is ’n groot tekort aan sakepersele en parkering in die omgewing en dit maak die kerk se gronde en fasiliteite baie gesog. Die gemeente besit vandag, as gevolg van die kerkraad se sake-inisiatiewe, goed ontwikkelde konferensiegeriewe en parkeer-areas wat ’n goeie inkomste genereer. Die verleentheid en die geleentheid het hand aan hand gegaan.

Die finansiële selfstandigheid het vir ’n tyd lank teen ’n prys gekom, in die sin dat die kerkraad se aandag verdeel was tussen die bedieningspligte en die behartiging van nuwe besigheidsbelange (respondent 2). Dit het ’n hele paar jaar geneem om die besigheidsbelange so te struktureer dat dit nie meer die kerkraad se vergadertyd in beslag neem nie: *“En dit het op ’n stadium ... ’n kerkraadsvergadering het partykeer amper 70% gegaan oor die besigheidsdeel van die kerk, of die bestuur van die kerk. Die geestelike deel was partykeer bietjie aan die minder kant. Maar ons het daardie ook reggekry, met dié dat ons die besigheidsbeen weggevat het. Ons het maatskappye gestig. Ons het trusts gestig wat hierdie ding nou bedryf”* (respondent 1).

Die vinnige veranderings – in hierdie geval demografies – stel buitengewone eise aan gemeentes. Hierdie gemeente het, in vergelyking met die norm, die buitengewone roete gevolg en suksesvolle

sake-eenhede tot stand gebring met die gemeente as enigste begunstigde (respondent 5).

5.3.2.9 FOKUS OP OORLEWING

Dat gemeente 2 se fokus vir 'n tyd lank op finansiële oorlewing was, is baie duidelik uit die onderhoude. *“Dis hoekom ons gemeente begin het om parkering uit te huur en konferensies te reël. Ons moes dit doen, absoluut vir oorlewing”* (respondent 3).

5.3.2.10 LAER VLAKKE VAN KERKLIKE BETROKKENHEID

Respondent 3 tref 'n vergelyking tussen 1990 en 2009 in die gemeente. Oor 1990 sê hy: *“Kerkdienste is baie getrou bygewoon. Dit het goed gegaan met ons. Daar was groot kerkrade. Daar is mooi besluite geneem. Die kerk is goed bestuur”*. Die huidige prentjie in dieselfde gemeente lyk anders: *“As jy vandag kyk, die kerkrade het heeltemal afgeskaal. Jy weet, ons sukkel om 'n kerkraadsvergadering te hou.”* Hulle sukkel om genoeg kerkraadslede te kry *“... almal is maar te bly as iemand sê hy word 'n kerkraadslid”* (respondent 2). Die (verminderde getal) kerkraadslede is boonop so onbetrokke dat hulle soms sukkel om 'n kworum te kry, sodat hulle kerkraadsvergadering kan hou (respondent 3). Kerkbywoning is ook volgens respondent 3 glad nie na wense nie: *“Dit is ongelooflik as ons na ons kerksaamkoms kyk, hoe min lidmate besoek die kerk...”*.

5.3.2.11 OPENBARE POSISIE VAN DIE NG KERK

In daardie prosesse van verandering, het die posisie van die NG Kerk in die samelewing in die breë, ook verander. Oor die tydperk voorafgaande aan 1990, sê respondent 1: *“Ja, ek dink die kerk het tog 'n baie belangrike rol gespeel in die samelewing. Jy weet, daar is ... as mens kyk die kwessie van die bepaling van waardes, wat is reg en wat is verkeerd, het die kerk 'n baie belangrike rol gespeel. Ek dink selfs in die regering se oog, direk of indirek, het die regering soms geluister na die NG Kerk, die standpunte van die kerk. Ons ken die geskiedenis van die staatskerk en dies meer ... uiteraard was die kerk baie, baie belangrik.”* Daar was oor die algemeen gerustheid in NG Kerk-lidmate se gemoedere oor die regering, omdat hulle gevoel het hulle behoort saam met baie lede van die ou regering aan dieselfde kerk; hulle deel dieselfde geloof en waardes. Die geruststelling wat gespruit het uit die oop deure wat die kerk na die regering gehad het, het in die oorgangs-

tyd verdwyn. Die verhouding met die owerheid het verander. Gevoelens van vertroue en sekerheid is vervang met benoudheid en onsekerheid: “...*ek dink daar was aanvanklik was daar ’n benoudheid by die NG Kerk-ganger dat die kerk nou oorgeneem gaan word deur die nuwe regering se mense. Die benoudheid was ook dat die leiers nie meer, soos tradisioneel, uitgesproke Christene was nie. Ek dink dit het ’n baie groot benoudheid by die NG Kerk-ganger teweeg gebring*” (respondent 2).

5.3.2.12 ONSEKERHEID

Individue het baie onsekerheid beleef rakende die oorgang van die ou na die nuwe bedeling (respondente 1, 4, 6).

Kollektief was die NG Kerk ook onseker oor baie dinge. Na party lidmate se gevoel was die meerdere vergaderings heeltemal te stil in die oorgangstyd. Dit het verlies aan funksie (in die ou Suid-Afrika het die NG Kerk nie geskroom om leiding te gee nie) en ’n mate van onsekerheid gekommunikeer. “*Ek persoonlik dink die kerk kon meer gesê het; sy stem dik gemaak het ... Ek wonder of die kerk nie in daardie stadium nie besef het wat sy posisie in die nuwe situasie is nie?... Ek dink vir ’n tyd het ons agteroor gesit en ons moes seker maar ons posisie vind in hierdie nuwe samelewing. Ons kon ’n baie meer prominente rol gespeel het. Dis hoe ek voel daarvoor. Ek dink ons kon baie meer prominent betrokke gewees het en gesê het ...*” (respondent 1). Die onsekerheid onder kerkleiers en by meerdere vergaderings het afgesmeer op gemeentes.

5.3.2.13 GELOOFWAARDIGHEIDSKRISIS

Die NG Kerk het so naby aan die Nasionale Party beweeg, dat die volgende denkwysse vandag voorkom: “*Ouens, julle het gesê apartheid kom uit die Bybel uit. En nou sê julle, nee, apartheid is verkeerd. Nou, as julle nou ’n fout gemaak het met apartheid, kon julle nie met al julle ander goed ook foute gemaak het nie?’ En ek dink wat daar gebeur het, is ons het die ... die wiel het net so ’n spin gegee, maar die momentum is besig om op te bou en hy bou teen ’n hêngse spoed op ... Die aanslag op ons geloof is fenomenaal. En sodra ons nou met hierdie situasies te doen het, weet ek nie of ons dominees opgewasse gaan wees om hierdie goed te kan aanspreek nie. Die media gaan vir ons flenters slaan. En ons is nie besig met teologie nie. Ons is besig met allerhande ander*

goed, behalwe met die teologie. En ons het hier het ons 'n kopseer. Ons sal met geloofwaardigheid moet kan terugkom na ons mense toe” (respondent 5).

Die kerkverband wat in die ou bedeling byna onaantasbaar was, bevind hom in 'n krisis oor sy bydrae in die nuwe Suid-Afrika. Vir Jesus het dit oor geregtigheid en regverdigheid gegaan. Die bydrae wat die NG Kerk se geloofwaardigheid sal herstel, moet wees om nie terug te deins van kontroversiële sake nie, maar om geregtigheid en die kritiese samelewingskwessies akkuraat aan te spreek (respondent 5).

5.3.2.14 ONTNUGTERING MET OU BEDELING SE LEIERS

Daar is 20 jaar ná 2 Februarie 1990 steeds 'n element van ontnugtering met die destydse maghebbers wat politieke beloftes gemaak het wat hulle nie kon nakom nie: *“Ons het staatgemaak op die nasionale regering van destyds, hulle sal na ons kyk: die wigte en teenwigte soos mnr De Klerk dit 1 000 maal vir ons verduidelik het. Hier het ou Pik Botha dit vir ons verduidelik, maar die ouens het hom hier met goed gegooi, ek weet nie of jy onthou nie? Dit was hier in die stadsaal. Jy weet, dit is goed wat mens op staat gemaak het en skielik is hierdie mat onder jou voete uitgeruk. Hier sit jy nou. Waarheen gaan jy nou?”* (respondent 3).

Die ou bedeling se staatsamptenare se beroepe en loopbane was baie direk op die spel. Die magte-loosheid van 'n geslag staatsamptenare wat in diens was tydens die regeringswisseling, is soos volg onder woorde gebring: *“Ons het nie toegang gehad tot die onderhandelingsstafel nie. Daardie mense het onderhandel oor die toekoms van die land, maar jou honderde duisende staatsamptenare – hulle het nie toegang gehad om om daardie tafel te gaan sit nie”* (respondent 1).

Die meerderheid Afrikaners het die Nasionale Party ondersteun sedert die veertigerjare. Daardie ondersteuning was volgens respondent 1 in baie gevalle 'n onvoorwaardelike, blindelinge ondersteuning: *“Hierdie mense het geglo aan die regering. Hulle het geglo daar gaan vir hulle sekuriteit wees en daar gaan dienste wees. By die onderhandeling, na die verkiesing, het daardie dinge begin platval”* (respondent 1). Die ontnugtering met die ou bedeling se maghebbers het gelei daartoe dat alle gesagsfigure (bankbestuurders, politici, dokters, teoloë) vandag baie krities bejeën word (respondent 5, 6). Mense is ontnugter, maar ook baie meer krities en onafhanklik in hulle denke: *“Ek dink mense moet nou baie meer vir hulleself dink. Dit is positief”* (respondent 2).

5.3.2.15 OUER MENSE KRY SWAARDER

Byna al die respondente meen dat die ouer garde blanke mense die swaarste getref is deur die regeringsverandering. Respondente 1 en 2 wys daarop dat ouer mense doodgewoon minder aanpasbaar is as die jonger garde. Hulle het ook grootgeword in 'n era toe die regering na hulle omgesien het vir aspekte soos mediese versorging, ouetehuse en pensioen. Die gehalte van die meeste van daardie dienste wat vandag vir hulle beskikbaar is, het baie verswak.

'n Fokusgroeplid is 'n verpleegkundige wat intieme kennis het van staats hospitale en -klinieke. Sy beoordeel daardie dienste soos volg: *“Ek wil net sê wat die verpleeg-afdeling betref, het die kwaliteit diens geweldig afgegaan ... Die kwaliteit diens het definitief baie agteruit gegaan (respondent 6). Blanke bejaardes sit byvoorbeeld by die provinsiale hospitaal in lang toue in die son saam met die swartes. Voorheen is hulle bevoordeel, hulle is gouer gehelp. Nou moet hulle hul beurt af wag, terwyl die diens stadig is (respondent 5). Die nuwe bedeling het hulle in brood-en-botter kwessies onkant gevang. Vir meeste bejaardes is dit te laat om finansieel voorsiening te maak vir iets beter. “Maar as mens gaan kyk na jou ouder garde mense, my ma-hulle het toe hulle grootgeword het, was die mediese diens wat hulle by die hospitaal gekry het, voldoende. Hulle het van die beste diens gekry, van die beste dokters was daar ... So, hulle het nie voorsiening gemaak vir mediese fondse nie, die oumense. Dit wat die staat daargestel het, was meer as genoeg. En baie het nie vir pensioen voorsiening gemaak nie. En eensklaps het hierdie dinge platgeval. Die oumense kry swaar” (respondent 1).*

Dit gaan hier oor die langer termyn beplanning van mens se lewe binne die makro-konteks waarbinne jy lewe. Die verlies aan goeie openbare gesondheidsdienste is byvoorbeeld iets waarby jonger mense kan en moet aanpas. Maar vir die ouer garde is dit te laat. Dieselfde geld ook veranderinge soos die verminderde staatsubsidies vir ouetehuse. Werkende mense behoort voorsiening te maak daarvoor, maar vir bejaardes is dit te laat. *“Op hulle ouderdom kon hulle nie weer gaan werk nie” (respondent 1). Hy praat ook van “... hierdie bedreiging vir die oumense wat eensklaps sit met hierdie vrese. Wat nou?”* Onsekerheid en vrees vir die toekoms is vir baie ouer blanke persone deel van die pakket van die nuwe bedeling.

Respondent 1 het 'n goeie aanvoeling vir die feit dat groot, wêreldwye, tegnologiese en ander ver-

anderings saamgeval het met die samelewingsveranderinge in Suid-Afrika. *“Ek dink nie daar gaan nog ’n geslag wees wat soveel verandering deur was – van die donkiekar tot by internet – my ma-hulle se generasie. Ek dink nie ons generasie gaan daardie veranderinge deurgaans nie”*. Baie ouer mense beleef hulleself as vreemdelinge in die elektroniese era.

Hier is sprake van drie faktore wat almal met ouderdom te doen het: eerstens algemene mindere aanpasbaarheid by nuwe dinge, tweedens die feit dat daar vir hulle nie tyd was om hulle finansiële beplanning vir hulle oudag te verander nie en derdens die wêreldwye tegnologiese en ander veranderinge.

5.3.2.16 VROUEN VAAR BETER AS MANS

Daar is ’n opvatting dat daar ook ’n verskil is tussen die twee geslagte se hantering van die veranderinge: dat ouer vrouens meer aanpasbaar en meer pragmaties is, terwyl ouer mans meer rigied is. *“Die ou omies kry swaar, want hulle werk met mag en geweld. Ons tannies? Hulle het ... van die begin af het hulle dit die beste gevat ... Hulle ‘handle’ die ding. Mans? Nee, jigs, my maat, hulle vat nog ’n ... Jy weet, ons het nou die dag ’n situasie gehad waar hulle staan met ’n swarte wat sy motorbike rev by ’n garage. Hulle het amper die ou geneuk. Ek sê vir die ouens ‘julle moet stadig, julle gaan beroerte kry’. Want hulle skreeu op die swarte. Hulle wil nog soos in die ou Suid-Afrika die ding beheer. Hulle wil die ding reg hê, maar hulle wil hom op die manier wat hulle in die verlede gemaak het, met mag en geweld. En dit gaan ‘backfire’ ...”* (respondent 5).

5.3.2.17 WERKSVERLIESE, LOOPBAANVERLIESE

Respondent 3 merk op dat daar in die jare voor 1990 min werkloosheid in blanke geledere voorgekom het. Dit het verander as gevolg van transformasie en die regering se beleid van swart ekonomiese bemagtiging. Wanneer mense, wat vroeër werksekuriteit beleef het, hulle werk verloor, veroorsaak dit ’n krisis in die huis. Blankes wat nie skaars vaardighede het nie, sukkel om werk te kry. Die volgende, voorheen onbekende, patroon herhaal hom oor en oor in party blankes se lewens: *“‘Meneer, ek het werk nodig.’ ‘Nee, daar is nie vir jou werk nie.’ Dit veroorsaak ’n vreeslike treurigheid, ’n hartseer in ons land”* (respondent 3). Blankes het in die ou bedeling maklik werk gekry. Dit het verander. *“Hulle het die moontlikhede om werk te kan kry, het hulle verloor. Sekere werke het vir hulle toegegaan”* (respondent 5).

Twee van die individuele respondente se eie beroepslewe is baie direk geraak deur die transformasie van die staatsdiens. Die eerste is respondent 3, wat al vir 40 jaar dien as polisiebeampte. Hy het al die veranderings in die bevelstruktuur en kultuur van die polisie diens van naby beleef. Sy loopbaan het in baie opsigte ontplooi soos wat hy nooit veertig jaar gelede sou kon voorsien nie (werksomstandighede, bevorderingsmoontlikhede, ensovoorts). Die ander is respondent 1, wat 'n verpligte loopbaanverandering moes maak. In die ou bedeling het hy 'n senior pos in die streeksregering gehad. Hy was 'n toegewyde amptenaar wat oor 'n lang tydperk 'n loopbaan in die staatsdiens opgebou het. *“Jy weet, jy het 'n toekoms daar gebou vir donkiejare by die streekdienserraad.”* Hy rapporteer soos volg oor die gebeure na die verandering van regering in 1994: *“Hulle het basies druk op ons toegepas en gesê hulle wil ons poste hê ... Eensklaps – jou sekuriteit is weg”*. Hy kon gelukkig 'n suksesvolle tweede loopbaan bou nadat hy die staatsdiens verlaat het. Maar hy weet van baie oud-staatsdiens amptenare vir wie dinge nie so goed uitgewerk het nie. *“Ek was in die gelukkige posisie dat ek alternatiewe gehad het. Daar is baie mense wat glad nie alternatiewe gehad het nie”* (respondent 1). Mense met 'n langtermynsiening van hulle loopbaan, se voorspelbare wêreld het skielik onstabiel geraak. *“Om ewe skielik die belewenis te hê dat jou sekuriteit is weg en wat gebeur môre?”* (respondent 1).

Blankes – en meer spesifiek **Afrikaanse mans**, word beskou dat hulle as 'n groep bevoordeel is deur die ou bedeling. In die nuwe bedeling, met regstellende aksie, staan hulle nou agter in die ry. *“Regstellende aksie kring redelik wyer uit as net werksomstandighede. Byvoorbeeld werksekuriteit. As blanke man is dit nie 'n voldonge feit – ons het almal grootgeword dat jy maklik werk kry. Jy maak matriek klaar en gaan universiteit toe – of jy gaan nie universiteit toe nie – jy doen jou militêre diensplig en van daar af gaan jy verder. Jy word 'n polisieman of jy doen iets in die staatsdiens of as jy gekwalifiseerd is, as jy verder geleer het, gaan jy in daardie rigting. Daar was redelik werkseleenthede gewees. Ons as blanke Afrikaners, eintlik was ons in 'n gemaksonne en ons is uit daardie gemaksonne uitgeruk”* (respondent 6). Party gesinne se situasie het baie verander, in die sin dat die vrou twee of drie keer soveel geld verdien as haar man. Dis sleg vir die man se selfrespek, veral waar sý 'n goeie werk kry en hý glad nie. *“Jare terug was dit anders, dis waarom ek sê die matjie is onder sy voete uitgeruk”* (respondent 6).

Die fokusgroep verwys na werkverliese en gepaardgaande armoede, *“die armblankevraagstuk wat ons nou weer het”* en die nuwe verskynsel van blanke plakkerskampe.

5.3.2.18 GESINNE ONDER DRUK

Die fokusgroep het daarop gewys dat baie mense vandag langer ure werk, dat albei ouers gewoonlik werk en gevolglik afwesig is by die huis. TV, rekenaarspeletjies, selfone en die internet het kinders se lewens oorgeneem. Daar is klagtes dat die kinders respek verloor het (respondent 6)

5.3.2.19 EINDE VAN DIE PATRIARGALE STELSEL

Die stuiptrekkings van die vergange patriargale stelsel in Afrikanergeleedere het min of meer saamgeval met die koms van die nuwe bedeling in Suid-Afrika. *“Ons het ’n patriargale stelsel gehad waarin ons grootgeword het. Dis hoekom ons in die Weermag vir die bevelvoerders gehoorsaam het, al was ons in stryd met die Skrif”* (respondent 5). Die geslag wat nou middeljarig en ouer is, is grootgemaak om nie gesag in twyfel te trek nie. Gehoorsaamheid was ’n deug, ook wanneer dit ten koste van selfstandige, kritiese denke gekom het. Die patriarge (politici, kerkleiers, familiehoofde, ens) is nie bevraagteken nie. Respondent 5 gaan voort en vertel hoedat hulle as Afrikaanse troepe in die sewentigerjare – nadat hulle reeds “boom toe” gehardloop het – met groot verbasing toegekyk het hoe die Engelse en die Jode nooit saam gehardloop het nie, maar die hele tyd met die korporaal baklei het en hom oortuig het hý was verkeerd. *“Dit het my kop geswaai. Ek kon nie die gesagstruktuur, hoe hulle daarmee gewerk het en hoe ons daarmee gewerk het ... verstaan nie”* (respondent 5).

Die dae dat Afrikaanse kinders blindelings gehoorsaam het sonder om ’n eie opinie te vorm, is egter verby. Mense is – baie meer as ’n geslag gelede – geneig om self te dink en self te besluit, eerder as om klakkeloos ’n tradisie te volg (respondent 2). *“En dit is een van die wonderlike goed wat gebeur het met ons jongmense. So, ons het ons kinders grootgemaak dat hulle opinie iets werd is. Ons wou hê hulle moet dink en hulle moet krities dink”* (respondent 5).

5.3.2.20 TRADISIONELE GODSDIENS VS DENKENDE GODSDIENS

Respondent 2 meen dat hulle ’n baie tradisionele tipe godsdienst beoefen het voor 1990. Die transformasie wat oor die land spoel sedert 1990, behels vir hom baie meer as net politiek: *“Ek dink dit het die mense laat dink aan transformeer in alle opsigte van hulle menswees.”* Dit raak die hele

kerklike landskap. Hy meen daar het van 1990 af 'n ontsettende oplewing gekom in die charismatiese beweging. Met die groter openheid wat daar is, het mense 'n groter keuse ten opsigte van hulle kerklike affiliasie en meelewing. Party NG Kerk-lidmate het na charismatiese groepe toe gegaan, wat vir die NG Kerk 'n verlies van lidmate beteken het. Daar is ook 'n verlies aan vanselfsprekende lojaliteit aan die kerk. Party mense sien hulleself vandag as godsdienstige verbruikers wat soos die tipiese moderne, lekkerbekkige verbruiker gaan waar dit sy smaak die beste pas. Aan die een kant is daar 'n nuwe geslag "church hoppers". Maar die keerkant daarvan is volgens respondent 2 heilsaam vir die NG Kerk: *"Ek sou sê nie direk in die eerste paar jaar van 1990 tot 1995 nie, maar van 1995 af tot nou toe, het daar dramatiese veranderinge gekom in die uitgangspunte, die visies van kerkgangers ten opsigte van die NG Kerk. Dit gaan lankal nie meer net daaroor dat jy grootgeword het in 'n NG Kerk huis en jy volg maar die tradisie nie. Ek dink mense moet nou baie meer vir hulleself dink. Dit is positief."*

5.3.2.21 MISDAAD NEEM TOE. VERLIES AAN WERKSTROTS EN WERKSBEVREDIGING

Oor die jare voor 1990, uit die perspektief van 'n polisieman, sê respondent 3 die volgende: *"Die samelewing was vir my baie rustiger gewees in die jare tagtig, voor 1994 se verandering gekom het. Die samelewing was vir my rustiger gewees – wit en swart ... Die misdaad was HEELTEMAL onder beheer. Statistieksgewys, as jy vergelyk met vandag. As jy kyk na daardie jare, was dit absoluut onder beheer. Daar was eenhede wat die misdaad gepolisieer het met groot, groot sukses. So dit was absoluut onder beheer."* Hy praat met trots oor die polisie se suksesse.

Hy is steeds 'n polisiebeampte met 'n baie positiewe lewensingesteldheid (volgens sy vrou, respondent 4), maar sy werkstrots en beroepsbevrediging het 'n ernstige knou gekry. Hy verwoord dit soos volg: *"Kom ons neem byvoorbeeld die polisie waarvan ek baie goeie ervaring het. As jy kyk hoe kommissaris Selebi al die spesialis-eenhede afgeskaal het: die huisbraak-eenhede, die bedrog-eenhede, die klas van ding. Misdaad het as gevolg daarvan toegeneem. Jy moes bly spesialiseer het op spesifieke soort misdade. Daar sou ek sê was 'n fout gewees. Dit was vir my 'n absolute fout."* Hy dui die huidige vlag van ongedisiplineerdheid in die SAPD, justisiedepartement, staatsdiens en die samelewing in die algemeen aan as 'n kwessie wat hom diep grief. Die veteraan polisiebeampte sê: *"Wetteloosheid en misdaad knou ons geweldig"* (respondent 3).

Die punt hier is nie net misdaad nie, maar ook die werksbevrediging en werkstrots van ’n gesoute polisiebeampte. Sy werksomgewing het baie verander. Die organisasie waarbinne hy werk, was 20 jaar gelede hoogs gedissiplineerd en suksesvol met die uitvoering van sy mandaat en hy as lid was baie trots op wat hulle kollektief bereik het. Hy werk nog vir dieselfde organisasie, maar kollektief is hulle glad nie meer so suksesvol nie; die polisie het misdaad glad nie meer so onder beheer soos in sy jong dae nie. Dit verteenwoordig verlies aan werkstrots en werksbevrediging.

As respondent 3 ongedissiplineerdheid en swak prestasie in die polisiediens as ’n probleem uitwys, is dit nie net sy persoonlike mening of vooroordeel nie. Die verslag van die polisie se nasionale inspektoraat, wat vroeg in Maart 2010 aan die parlementêre portefeuljekomitee oor polisie beskikbaar gestel is, rapporteer ’n donker prentjie by 733 van die 1 116 polisiekantore in die land. “Bevelvoerders by die meeste polisiekantore in die land versuim die mees basiese plig om beheer en toesig oor beamptes, dossiere, wapens en voertuie uit te oefen” (Steenkamp 2010). Dit blyk dat die bevelvoerders en ander hoofde ’n ernstige gebrek aan kennis en vaardighede het, dat speurders se ondersoekwerk in al die provinsies swak is, dat baie beamptes wat verklarings afneem, se verklarings nie aan die vereistes voldoen nie, dat die verlies van vuurwapens nie aangemeld of behoorlik bestuur word nie, dat daar swak toesig en beheer oor die gebruik van polisievoertuie is, ensovoorts (Steenkamp 2010).

5.3.2.22 WERKSETIEK

Volgens die fokusgroep is werksetiek ’n groot probleem in die staats- en korporatiewe sektore. Daar is nie meer ’n kultuur dat elke persoon elke dag ’n eerlike, harde werksdag se uitset lewer nie. Verskeie lede van die fokusgroep het daarvoor gepraat dat baie swartmense, as gevolg van regstellende aksie, aangestel word in poste waarvoor hulle nie opgelei is nie, of nie die ervaring het om die pos se werk te doen nie. Die gevolg is dat hulle ’n goeie salaris kry, maar min werk gedoen kry. Blankes merk dit op, raak gefrustreerd met die situasie en hou ook op om hard te werk. Die een lid van die fokusgroep sê hy sien blankes in sy werksomgewing gaan agteruit, maar hy is magteloos. ’n Ander lid sê: *“Dis wat my ongelukkig maak oor die blankes, baie van hulle, in plaas van nou trots te hê en te wys wat is hulle opleiding en standaarde, daal hulle na dieselfde vlak af ondertoe. En dis wat dit so hartseer maak, want die blanke raak nou heeltemal of hy sy trots verloor het en hy heeltemal afgaan ten opsigte van standaarde”* (respondent 6).

5.3.2.23 LAER STANDAARDE VAN DIENSLEWERING

Letterlik al die respondente het, onafhanklik van mekaar, verswakkende dienste as 'n kommerwekkende onderdeel van die veranderende Suid Afrika genoem. In vorige paragrawe is daar reeds terloops verwys na gesondheidsdienste en polisiëring wat agteruit gegaan het. Die agteruitgang is egter oor die hele spektrum. Daaroor het die fokusgroep nie twyfel nie: *“Dis die oorhoofse prentjie. Dit is nie net enkele opinies om hierdie tafel nie. Ek dink dit is 'n algemeen-aanvaarde feit”* (respondent 6).

Ander areas waarin respondente agteruitgang van die kwaliteit dienste uitgewys het, is onderwys (respondent 2, 6), welsyn en pensioene (respondent 1), elektrisiteitsvoorsiening, watervoorsiening, stormwater, riool en sanitasie (respondent 5, 6), verdediging, paaie, vullisverwydering (respondent 6).

Volgens respondent 1 lê die herkoms daarvan in die oorgangstyd en die oorgangstrukture wat vir die streeks- en plaaslike regerings geskep is en in die gees van onsekerheid en wantroue wat daar geheers het. Amptenare in die verskillende strukture was onseker oor waar hulle inpas en wat hulle magte was. *“Die lewering van dienste is ernstig benadeel. En die wantroue wat bestaan het... die programme wat op die tafel was, was die vorige regering s'n. Maak nie saak hoe goed dit was nie, dit is gewantrou. Dit geld die amptenare ook. Daar was nie vertroue in die amptenare gewees nie”* (respondent 1). Programme van roetine-instandhouding (bv paaie, rioolaanlegte) het tot stilstand gekom en nooit daarna weer op dreef gekom nie. In 2010 dui alles wat die respondente sê (en die navorser se waarnemings as deelnemer) daarop dat daar nog nie weer 'n kultuur van dienslewering, pro-aktiewe werk en werkstrots in die staatsdiens gegroei het nie. *“Die probleem is, alles word reaktief aangespreek, nie pro-aktief nie. As daar 'n tekort aan water is, word dit aangespreek. As die rioolwerke oorlaai word, dan word dit aangespreek. Maar daar word nie nou opgetree vir later nie ... Die dorp se instandhouding het heeltemal geval. Kyk na die strate. Die infrastruktuur het geduik”* (respondent 6).

Daar is geen twyfel oor dat probleme met dienslewering landswyd inderdaad krisisafmetings bereik het nie. Die nasionale uitsaaier het op 18 Maart 2010 berig dat daar vir die maand voorafgaande elke dag betogings in townships was (meeste daarvan in Gauteng) oor die ineenstorting

van munisipale dienste (RSG-nuus en Spektrum). Die verlies aan gehalte dienste van staatsdepartemente op nasionale, provinsiale en plaaslike vlak, is 'n onaangename werklikheid.

5.3.2.24 VERLIES AAN NATUURLIKE AANKLANK

In die ou Suid-Afrika was dit vir Afrikaanse verbruikers en privaat ondernemers maklik om kontak te maak met korporatiewe instellings en staatsinstellings, omdat baie van die mense in besluitnemingsposisies ook Afrikaanssprekend was. Daar was 'n natuurlike aanklank. Transformasie van die staatsdiens en die korporatiewe sakewêreld het dit verander. *“My ankerkliënt tot 1990 was Sanlam Eiendomme. Maklik. Jy stap by hulle in en jy is 'n Boere-Afrikaner en jy het 'n onmiddellike aanklank. Deesdae as jy nie hulle taal kan praat nie, kan jy amper vergeet om werk te kry. Dis groot verandering”* (respondent 2). Die natuurlike aanklank vir Afrikaanse sakelui met potensiële korporatiewe of staatskliënte was 'n neweproduk van die Nasionale Party regering se dominansie voor 1990. Op 'n informele manier is Afrikaners deur die stelsel bevoordeel. Die pendulum het, wat dit betref, deurgeswaai na die ander kant toe. Vandag geniet swart sakelui daardie natuurlike aanklank met die besluitnemers in die staats- en korporatiewe omgewing.

5.3.2.25 RASSISME

Dis 'n illusie om te dink dat rassisme in Suid-Afrika verdwyn het. Dit is 'n gemeenskapsprobleem en dit is wederkerig. “Ras” is steeds die norm van die regering se beleid. “Omdat die benadeling van die apartheidsverlede op ras gebaseer was, so lui die argument, is dit onvermydelik dat die verwydering van die benadeling ook op rasse-oorwegings gebaseer moet word” (Van der Merwe 2010:318). Van regeringsweë is ras-gebaseerde transformasie die prioriteit en nie-rassigheid laag op die agenda. “Baie Afrikaners ervaar nasiebou en transformasie traumaties. Vir hulle is dit omgekeerde rassisme en blatante diskriminasie” (Van der Merwe 2010:314). Gemeente 2 se lidmate beleef dit dat die plaaslike owerheid teen hulle diskrimineer: *“Daar is nog steeds diskriminasie, want as die munisipaliteit besluit hierdie gedeelte is oorwegend swart, dan hef hulle laer munisipale tariewe en goed en dan is jy nou maar net ongelukkig as jy nie in daardie dele bly nie. Hulle sny dit partykeer soos met 'n straat, blok na blok. Dit maak mense ook bietjie negatief teenoor ander groepe. Dit lyk na diskriminasie en onregverdigheid”* (respondent 6).

Een van die respondente praat van die emansipasie van swartmense. Dit kom na vore op mooi maniere, byvoorbeeld waar mense die nuwe geleentheid wat na hulle kant toe kom aangryp, maar ook op lelike maniere, byvoorbeeld waar swartmense nou vrymoedig voel om op blankes te vloek en tekens te wys as hulle oor die straat se kruising ry (soos wat dikwels aan hulle gedoen is) (respondent 5). 'n Respondent sê oor rassisme in Suid-Afrika vandag: *“Nou sit die skoene heeltemal aan die ander voet”* (respondent 6). Daar word tans, op grond van ras, op verskeie gebiede teen blankes gediskrimineer: by werksaansoeke, die toekenning van studiebeurse, die kies van sportspanne, ensovoorts. Respondente meen ons jonges pas beter aan in die nuwe Suid-Afrika, *“maar hulle kry die klap bietjie snaaks”* (respondent 5). Die “klap” is 'n rassistiese klap. Hulle was nie verantwoordelik vir apartheid nie, maar hulle byt die spit af in die tyd van regstellende aksie. Dis vir hulle eintlik 'n verrassing as hulle in die buiteland op meriete behandel word en maklik werk kry: *“Hulle (Afrikaanse jongmense in die buiteland – WB) kry werk en dit is nie 'n kwessie van 'ek is blank' nie – ongelukkig het ons hierdie rassisme wat aan my betref net half omgekeer is van wat dit was”* (respondent 3).

5.3.2.26 SEKONDÊRE, WERKSVERWANTE VERANDERINGS EN VERLIES

Respondent 3 haal voorbeelde aan van mense wat tevergeefs in die staatsdiens en private sektor werk soek en die invloed wat dit op jongmense het om hulle heil in die buiteland te soek, wanneer hulle sien hoe hulle ouers sukkel om werk te kry. Waar Afrikaners voor 1990 in isolasie geleef het, is studies en/of werk in die buiteland vir meeste jongmense absoluut 'n opsie. Twee van respondent 5 se kinders is byvoorbeeld tans in die buiteland – een vir studie en die ander een vir werk. Party blankes raak negatief, omdat hulle voel daar is nie meer geleentheid nie en daar word teen hulle gediskrimineer. Dinge het inderdaad verander. In die ou bedeling is daar dikwels teen swart mense gediskrimineer. Die reëls van die spel in die werkplek, is tans net mooi die teenoorgestelde. 'n Geslag gelede het dit in jou guns getel het om 'n goeie Afrikaner te wees. Vandag tel dit teen jou: *“Alles het verander ... Baie groot veranderings. So kan jy ook besigheid vat: ons kry nie meer ons werk by tradisionele, wat sal ek dit noem, Broederbondmense en jy moet 'n Rapportryer wees om te kan werk kry nie, jy verstaan? Deesdae is dit totaal anders”* (respondent 2). Veranderinge in die werkplek en toenemende werkloosheid het veroorsaak dat die Afrikaanse gemeenskap as geheel armer is as voor 1990 (respondent 1).

5.3.2.27 MISDAAD EN VERANDERING IN LEWENSTYL

“Misdaad oorval ons en ons kan nie asem kry nie” (respondent 6).

“Ons ervaring is dat daardie vryheid wat ons gehad het, het ons verloor. Wat ek bedoel, is, in die aande kan jy nie meer 21:00 kafee toe stap om ’n roomys te koop – jy kan dit net nie meer doen nie” (respondent 6).

Respondent 3 (’n polisiebeampte) rapporteer dat die polisdienste nie gedissiplineerd is en hulle werk behoorlik doen nie. As gevolg daarvan neem misdaad toe. Al die respondente se waarneming is dat misdaadvlakke hoër is as voor 1990. *“Dit gebeur met elke tweede, derde gesin dat jy sien ... dat mense beroof word, of dat mense ekstra sekuriteitsmaatreëls by hulle huise moet aanbring. So, ja, dit is ’n verlies. Jou lewenstyl het verander. Ons almal se lewenstyl het verander, hetsy ten goede of ten slegte. Dis beslis die nuwe dispensasie wat daarvoor gesorg het. Saam met dit het geweld gekom en alles wat saam met geweld gaan. Die mense beleef verlies”* (respondent 2). Een van die probleme aangaande wetstoepassing, wat misdaad laat toeneem, is die skaal van wangedrag onder wetstoepassers self: *“Kyk die geweldige getal motorongelukke wat voorkom, veral die tyd van die jaar (Desember – WB). Hulle hou aan sê mense moenie drink en bestuur nie. Hulle steur hulle nie daaraan nie: polisiemanne, aanklaers, verpleegsters. Daar is ’n lang stuk vanoggend in die koerant van mense wat hulle gearresteer het. Die ongedissiplineerdheid, die wetteloosheid. Dis ’n ding wat sommer-so toeneem”* (respondent 3). Respondent 5 haal ’n voorbeeld aan van ’n landbouer wat slegs suksesvol kon boer omdat hy reg in eie hande geneem het en byvoorbeeld self sy gesteelde goedere gaan terughaal het, omdat daar nie ondersteuning van die polisie was in die bekamping van misdaad nie.

Omdat misdaad tot so ’n mate toegeneem het, moes mense hulle huise en lewenstyl aanpas: *“Jou huis het ’n tronk geword. Ons het ’n groot, oop huis gehad. Die vensters is tot hier op die grond gebou. Nou is dit nie meer so nie – dit is ’n tronk. Ons moes mure om bou, ensovoorts”* (respondent 3). Twee respondente het spontaan vertel hoe veilig dit in ander lande soos die VSA en Nieu-Seeland is, dat privaat huise nie heinings en diewetralies het nie en dat dit ’n gemakliker lewenstyl impliseer.

5.3.2.28 HUISBESOEK

Dit blyk dat die nuwe situasie in die gemeenskap van onveiligheid, groter onpersoonlikheid (as gevolg van die nuwe, hoë heinings tussen bure), mense se verliese en seerkry, 'n ernstige negatiewe uitwerking op gemeente 2 se bediening gehad het. Al die respondente merk op dat huisbesoek van leraars en kerkraadslede problematies geraak het: “... huisbesoeke het heeltemal afgeskaal en ek dink dit is nie reg nie. Ek voel 'n ou moet jou mense nog bly motiveer. Dit was in die ou dae so, mense het gereeld besoek gekry van ons predikante, van ons kerkraad en dit is goed wat weggeraak het ... Die dilemma is, jy kan nie jou mense meer saans uitstuur nie. Hoe stuur jy 'n vroue-diaken uit om te gaan kollekteer of huisbesoek doen? Dit is net nie veilig vandag om dit te doen nie. En dan die sekuriteitskomplekse ook – jy kom net nie binne nie” (respondent 4). In die proses waar daar minder huisbesoek gedoen word, ken mense mekaar nie meer nie en dra nie meer kennis van mekaar se probleme nie. In die proses gaan 'n deel van die intimiteit in 'n gemeente verlore, asook baie geleenthede vir pastorale hulpverlening. Huisbesoek was 20 jaar gelede baie maklik. Een respondent vertel hoe hy sommer op die ingewing van die oomblik besluit het om sy wyk te gaan besoek “en dan stap ek van huis tot huis. Daar is nie meer so-iets nie. Almal het hoë mure” (respondent 6). Gaandeweg raak gemeentelêde vreemdelinge vir mekaar.

Saam met nuwe landsomstandighede na 1990, gaan veranderings in die NG Kerk se tradisionele bedieningspatroon. Vir baie dekades was roetine huisbesoek die ruggraat van pastorale werk: “Onthou jy, in die ou tyd het ons alles met die dominee bespreek? 'n Dominee het alles geweet van al sy lidmate. Ek dink daar is dalk nou te min dominees, eerstens, en die geweldstorie het gemaak dat daar nie meer huisbesoek gedoen word nie. Die gebrek aan huisbesoek het mense na binne toe laat keer, want die kerk stel nie meer in hulle belang nie, hoe sal hulle nou met hierdie ou praat...?” (respondent 2). Roetine huisbesoek is 'n bedieningspatroon waaraan NG Kerk-lidmate vir baie jare gewoond was. Huisbesoek raak egter al meer problematies in 'n postmoderne wêreld – nie net in gemeente 2 nie. Dit is ook meer problematies in 'n stad as op die platteland (vgl Louw 1980:8, 41-43). Dit is egter waar dat gereelde persoonlike besoeke met verloop van tyd 'n vertrouensverhouding laat ontstaan tussen ampsdraer en lidmaat. Waar die besoeke nie plaasvind nie, ontwikkel geen vertrouensverhouding nie. “Jy verstaan wat ek bedoel, die mense slaan toe. Hulle keer na binne toe. Ek sien dit ook as 'n soort van verlies. Die vertrouensverhouding tussen kerk-

ganger en predikant, het dramaties afgeneem. Daardie waarde ... is nie meer daar nie en dit is bitter jammer” (respondent 2).

5.3.2.29 PASTORALE SORG IN 'N KONTEKS WAAR MENSE HULLE ONTTREK

Twee van die respondente merk 'n tendens in die samelewing op dat mense wat 'n bloedneus gekry het (bv deur hulle werk te verloor), hulle onttrek van medemense en hulle gemeente. Dit het bepaalde implikasies vir die kerk se pastorale bediening: daar is mense wat met seer rondloop wat hulle met niemand deel nie, maar na binne draai. *“Ons is miskien bietjie teruggetrokke of, wat is die woord wat ek soek? ... dat jy jou eie strugle op jou eie voortsit; op jou eie probeer aangaan. Dit is so dat daar mense is wat seergekry het, verseker” (respondent 1).* *“Die mense beleef verlies. Die mense raak egter baie meer toe. Hulle slaan toe, binnetoe. Omdat daar nie meer ouderlinge is wat vertrou inboesem nie, omdat die kerkleiers nie meer weet wat by hulle kerk-huise se huisgesinne aangaan nie en omdat mense nie meer vertoue het om dit selfs met hulle predikant te bespreek nie, slaan hulle toe” (respondent 2).* Die lidmate se nood verdwyn nie, maar in so 'n situasie waar die kerk se ampsdraers eerstens nie meer op 'n roetinebasis huisbesoek doen en daarom in 'n vertrouensposisie is nie en 'n situasie waar heelwat mense hulleself tweedens van medemense onttrek as 'n reaksie op seerkry of verlies, is die gemeente nie in die posisie om lidmate optimaal by te staan en pastoraal te versorg nie.

Een van die respondente vertel van bure langs wie hulle al 15 jaar woon. Die aand voor die onderhoud het die buurman sy hart teenoor hom uitgepraat en hy weet nou vir die eerste keer ooit daarvan dat sy buurman *“'n hengse probleem”* het. Hy is as mede-gelowige gemotiveerd om te probeer help, maar terselfdertyd ontsteld daaroor dat die kerk vir die voorafgaande 15 jaar nie geweet het nie en ook nie gehelp het nie.

5.3.2.30 BYWONING VAN EREDIENSTE

Hoë misdaadvlakke en mense se gevoel van onveiligheid het implikasies vir die gemeente se eredienste. Dit raak oggend-eredienste ten goede, omdat die gemeente oor genoeg veilige parkeerplek beskik. Mense ry met vrymoedigheid in, parkeer hulle motor binne en woon die erediens by sonder om te bekommer oor motors se veiligheid. Die veiligheidsituasie het die bywoning van aand-eredienste egter so negatief geraak, dat die kerkraad dit gestaak het: *“Ek dink byvoorbeeld*

ons betrokkenheid het minder geraak as gevolg van onveiligheid. Die mense voel nie meer so veilig om kerk toe te kom nie. En ons het glad nie meer aanddienste nie. Dis vir my 'n direkte gevolg. Anders sou ons kerk nog vol mense gesit het in die aand. Dis nie dat die mense nie WIL kom nie. Hulle wil kom, maar hulle sien net nie meer kans om in die aand rond te ry nie. Jy weet, twee of drie ou tannies in 'n kar – die risiko is net te groot” (respondent 2).

5.3.2.31 BOERE

Die boeregemeenskap is sedert 1990 toenemend aan misdaad en provokasie blootgestel. Respondent 5 vertel van een so insident op 'n vriend se plaas: *“Een môre soek hy die koei, die koei is pfffoe. Hy loop daar af in die spruit. Hy het die spore gesien, of wat ookal, maar hy kom op sy koei af, toe lê die koei op haar rug. Hulle het die 2 boude afgesny en die uier lê vir hom so en kyk.”* Die boer het gesê in sulke omstandighede sou hy homself heeltemal te buite kon gaan as hy die skuldiges daar moes raakloop. Die leraar van gemeente 2 het, as gevolg van verslegtende omstandighede, verskillende boere al geadviseer om vir hulle eie behoud weg te kom van hulle plase af. Die pakket van omstandighede vir gemeente 2 se landbouers is baie negatief. *“Ons boeregemeenskap is verby, hy gaan dit nie maak nie. Nie in ons omgewing nie” (respondent 5).*

5.3.2.32 BLANKES VERLOOR MOED; VERLOOR HOOP

Die tasbare verliese (werk, inkomste) het soms die effek dat dit verlies op die mens se gees veroorsaak. *“Mens se gevoel is dat dit het eenvoudig net te vinnig gegaan. Die verandering was net te vinnig, Vir die blanke mense het dit 'n krisis veroorsaak. Ek dink hulle het begin moed verloor. Die blankes het gevoel hulle verloor en hulle het nie kans gehad om hulle reg te maak daarvoor nie. En dan gebeur dit dat mense moed verloor” (respondent 4).* As hierdie respondent die Afrikaanse gemeenskap se verlies moet opsom, sê sy: *“Vir my gaan dit eerstens oor die hoop wat ons verloor het. Regtig, dis 'n worsteling wat mense met hulleself het”. 'n Ander respondent merk dieselfde verskynsel op en stel dit in sy eie woorde: “Ek dink hulle het begin moed verloor. Die blankes het gevoel hulle verloor en hulle het nie kans gehad om hulle reg te maak daarvoor nie. En dan gebeur dit dat mense moed verloor” (respondent 3).*

5.3.2.33 EMIGRASIE

Respondent 2 maak die opmerking dat 'n kind uit elke tweede of derde familie in hulle vriende-kring emigreer. Respondent 3 stel dit soos volg: *“Ons ken bykans in elke familie wat ons ken, iemand wat oorsee bly. Dit is werklik so. In die Afrikaanse gemeenskap het dit begin gebeur.”* Hulle eie dogter en haar vriend was byna-byna in Dubai, omdat hulle beroepe (ingenieur en wiskunde-onderwyser) hoogs in aanvraag is daar. Familie-oorwegings het hulle egter laat besluit om in Suid-Afrika te bly.

Die staaftafel met gemeente 2 se lidmaat-inligting toon duidelik aan dat jongmense in die ouderdomsgroep 20–30 uit die gemeente verdwyn. *“... hulle gaan stede toe, hulle gaan swot en dit word nou al erger, want hulle gaan nou buiteland toe. Hulle verdwyn. Hulle kom nie terug na ons toe nie, want daar is nie vir hulle werksgeleenthede nie, al die werke word ingeneem deur swartmense”* (respondent 5). In 'n omgewing van transformasie, rasseteikens en swart ekonomiese bemagtiging, is daar vir hulle minder beroepsgeleenthede. Groepsdruk en die invloed van vriende speel ook 'n rol, omdat byna alle jongmense vandag via *Facebook* en ander elektroniese kommunikasie-middels kontak hou met vriende en familie in die buiteland. *“Dis regtig so, die kinders kyk uit en hulle sien dit gaan goed met hulle maats se werksomstandighede daar en dan ... ons gekwalifiseerde mense is regtig in aanvraag in die buiteland. As jy luister, daar is mense wat vir hulle sê ‘kom, ons kan jou help in daardie beroepsrigting. Jou rigting is in aanvraag hier’. En dan gaan hulle skuif, want dit is vir hulle rustiger daar”* (respondent 4).

5.3.2.34 NOG SAMELEWINGSVERANDERING

Aspekte van verandering wat respondente genoem het, sonder om veel daarop uit te brei, is onder andere:

- Sport-isolasie is deurbreek en sportliefhebbers het baie meer internasionale sportbyeenkomste om te geniet in die nuwe bedeling (respondent 2).
- Verskeie kunsvorme soos musiek, toneel, skilder- en beeldhouwerk het 'n etniese smaak bygekry (respondent 2).
- Proefnemings in die onderwys (Uitkomsgebaseerde onderwys, Kurrikulum 2005) het misluk.

- Leerplanne vir skole is verander. Meeste van die “wit” geskiedenis is byvoorbeeld wegelaat ten gunste van “swart” geskiedenis (respondent 2).
- Formele, geografiese grense vir skole en kerke geld nie meer nie. Mense wil nie in strukture en reëls vasgevang wees nie. Hulle gaan waar hulle tuis voel en hulle gee nie om om ver te ry om dit te kry nie (respondent 2). Dit is waarskynlik deel van die postmoderne lewenshouding.
- Daar is baie minder eenvormigheid in die gemeenskap as twintig jaar gelede. Diversiteit van standpunte is aan die orde van die dag (respondent 6).
- ’n Tydperk wat gekenmerk is deur sekerhede, is verby. Die huidige tydsgewrig word gekenmerk deur onsekerhede, ook in kerk en teologie (respondent 6).
- In plaas daarvan dat die Christelike godsdiens beskerm word, is daar tans ’n kritiese openbare debat aan die gang. *“Die wêreld is aanmekeer besig om die Christelike godsdiens se fondasies onder hom uit te kap”* (respondent 5).
- Gemeente 2 het sedert 1950 jaarliks groot getalle nuwe lidmate bygekry en ook groot getalle lidmate afgestaan, omdat hulle dorp vir senior amptenary ’n soort “deurgangspoort” was van klein plattelandse plekkies na die stede en hoofkantore. Daardie jaarlikse omset het drasties verminder sedert 1991.
- ’n Klein groepie NG Kerk-lidmate wat as gevolg van die nuwe bedeling hulle werke kwyt is, maak tans ’n groot sukses as ondernemers en kyk nie terug nie.
- Die blanke bevolkingsgetalle in die hele Limpopoprovinsie het die afgelope 20 jaar gedaal en die tendens is nie afgeloop nie.

5.3.3 INHOUDSANALISE AAN DIE HAND VAN DIE TWEDE ASPEK VAN DIE NAVORSINGSDOEL

Die navorsingsdoel is tweedens om te kontroleer of ’n langdurige, onvoltooide, kollektiewe treurproses inderdaad goedbedoelde gemeentebouopogings kniehalter in gemeentes van die NG-Kerk se Noordelike Sinode.

5.3.3.1 TREURREAKSIES

Die kwessie van individuele en kollektiewe treurreaksies was deel van die vrae wat in die onder-

houde gevra is. Die respondente wat spesifiek gevra is of die treurproses langdurig, onvoltooid en kollektief is, het sonder uitsondering “ja” geantwoord op al drie beskrywings.

Respondent 2 het gevra wat ek bedoel by simptome van treur. Ek het voorbeelde uit die literatuur aangehaal van tipiese treursimptome en gevra of hy dit raaksien in die Afrikaanse gemeenskap. Sy reaksie is veelseggend: *“Ja! Van dag tot dag! Maar nie net na 1990 nie. Nog my hele lewe lank kry ek met dit te doen. Dag tot dag. As jy dit noem treur (verwys na my verduideliking van treur-simptome – WB), dan treur almal! En ek dink dit is in die kol. Dis deel van die lewe.”* Sy oortuiging is dat die Here jou help en dat die mens wat sonder God lewe, baie meer sukkel met treur. Die gelowige behoort volgens hom gedurig te vra: *“Here, help my met hierdie ding.”*

5.3.3.1(a) Ontkenning, ontvlugting, ontnugtering

“Kyk, die eerste reaksie na ’91 was: ons gaan weg. Nou, maar wat nou daar gebeur het, is die ouens het gesê: Ons sien nie kans vir die goed nie. Hulle het hulle goed opgepak en hulle het ge-loop” (respondent 5). Lidmate wat die met die veranderings wou saamleef nie, het weggetrek. *“Kyk, die ouens wat dit kan bekostig, trek weg Kaap toe, want daar is hulle situasie redelik anders. Hulle het ’n konsentrasie van witmense en die ouens wat die dienste daar lewer, is kleurlinge, met wie hulle nog Afrikaans kan praat en sulke soort van goed. Ons het ’n geweldige verlies vanuit ons provinsie na die Kaap toe, veral George en dan na die Weskus toe. Hulle gee pad. Hulle is weg. Op die lidmaatsregisters kan ek dit vir jou wys. So, hulle hol weg vir die situasie, probeer hom nog behou soos wat hy was”* (respondent 5).

Respondent 2 het in verband met pastorale versorging van die gemeente daarna verwys dat lidmate geneig is om “toe te klap” en hulleself te isoleer: *“Hulle slaan toe – binnetoe.”* Respondent 3 maak die volgende verbandhoudende opmerking oor treursimptome: *“Dan kry ek die onttrekking. Jy onttrek jou. Jy wil nie meer nie, jy onttrek jou. Wat help dit? Wie is die skuldige nou? Waar gaan jy huil, wie gaan jou help? Deure is nie meer vir jou oop nie. Jy kom by ’n anderskleurige wat jou nie verstaan, of kan verstaan nie. Jy kan nie kommunikeer nie, so jy onttrek liewerster.”*

Respondent 5 voel dat die werklike ontnugtering vir ’n persentasie lidmate nog voorlê, omdat hulle hul bes probeer om die ontnugtering te vermy of uit te stel. Daar is egter werklikhede wat hulle nie vir altyd kan ontvlug nie.

5.3.3.1(b) Kla, voel verontreg

“Hoe rou hulle? Ons sit bymekaar en ‘moan’, sê: ‘jig dit het nou al weer gebeur, as hier slegte goed in die dorp gebeur’. Ons ry dit holrug, want ons wil elke keer dit bevestig en sê: dis slegter as wat dit was, dit is besig om agteruit te gaan, dit is ’n ‘boggerop’, so ons kry elke keer die bevestiging dat dit so is. Dis waar. In daardie opsig is dit nogals heeltemal realisties, maar dit maak hulle lewensverwagting dood” (respondent 5).

5.3.3.1(c) Geen toekomspektief, min energie

“Hulle toekomspektief is in sy maai in. Hulle lewe vir vandag. Hulle worry nie meer oor môre nie. Môre is so ver in die verskiet en hulle weet dit gaan heel waarskynlik nie kom nie – ons gaan nog doodgemaak word” (respondent 5).

Respondent 3 merk op dat meeste mense nie veel energie het nie. Self is hy ’n baie positiewe en energieke mens. Hy probeer ander mense motiveer en positief maak, maar met min sukses. Hy verstaan nie die gebrek aan energie en dryfkrag nie. *“Nee, nee, dit wil nie kom nie, omdat dit so swaar is om in ’n tronk te bly. Jou huis het ’n tronk geword.”* Volgens die teorie is ’n treurproses ’n proses wat heelwat emosionele en geestesenergie in beslag neem. Een van die aanduidings dat ’n persoon aan die einde van ’n treurproses gekom het, is toename in lewenslus en energie. Respondent 3 en sy vrou beleef dit dat hy self baie energie het, maar dat die meeste van die mense met wie hy in kontak kom, se energievlakke frustrerend laag is. Dit is vir hom moeilik om hulle gemotiveer te kry. Volgens die teorie beteken dit dat hy self waarskynlik sy verliese genoegsaam deurgewerk het, maar mense met wie hy te doen kry, nie.

“Ek dink mens probeer nou net half meer oorleef” (respondent 6).

5.3.3.1(d) Woede, aggressie, soek ’n sondebok

“Aggressie? Ja, by ons ouer garde: baie! Mans veral” (respondent 5).

Wat spesifieke treursimptome aan betref, sien respondent 4 die volgende raak: *“... neerslagtigheid en aggressie is dinge wat mens sporadies sien ... Hulle het ’n aggressie, ’n ou weet nie altyd uit watter omstandighede dit kom nie – dis seker nou dinge wat in hulle lewe gebeur het. Wat ek dan*

opgemerk het, is dan beweeg hulle uit die kerk uit ... Dit is asof mense nie kan kom en 'n ding uitpraat en sê: dit het met my gebeur nie. Jy ervaar hulle aggressiwiteit en dan beweeg hulle uit, na 'n ander plek, 'n ander kerk, of jy hulle tussen 'n ander groep mense moet gaan soek.” In antwoord op 'n vraag watter die mees algemene treurreaksies is, het sy geantwoord: aggressie en neerslagtigheid. Respondent 3 stem daarmee saam: onttrekking, aggressie en neerslagtigheid is volop.

Respondent 1 sien ook volop aggressie in die samelewing rondom hom raak. Hy identifiseer verder die tendens om jouself of ander te blameer as 'n algemene reaksie op verlies. Party mense het in die oorgangstyd verkeerde besluite geneem en dit gaan swaar. *“Vir wie blameer jy meeste? Jouself”*. Party mense het inderdaad fisies en finansiële baie verloor. Respondent 1 dink dit is nog nie die einde van die proses nie – nog blanke mense gaan verloor as gevolg van die politieke bestel. *“Hulle het miskien hulle werk verloor as gevolg van die politieke bestel en hulle sal uiteraard nog die regering blameer, die politieke bestel blameer vir hulle foute, alhoewel dit dalk glad nie so is nie.”*

“Jy verstaan nie hoekom is hy kwaad nie, hy is net ongelukkig” (respondent 6).

5.3.3.1(e) Emosionele pyn

Party mense beleef die pyn van verlies, maar wys dit nie na buite nie. *“Ons is miskien bietjie teruggetrokke of, wat is die woord wat ek soek?... dat jy jou eie struggle op jou eie voortsit; op jou eie probeer aangaan. Dit is so dat daar mense is wat seergekry het, verseker”* (respondent 1).

5.3.3.1(f) Depressie

“Baie mense is depressief, geweldig” (respondent 6).

5.3.3.1(g) Gees van negatiwiteit

Een van die fokusgroeplede, wat 'n mediese dokter is en van daardie hoek af met baie mense te doen kry, som die gemeenskap se treurproses soos volg op: *“Ek dink die treurproses word meer algemeen waargeneem as 'n gees van negatiwiteit. Oral waar jy kom en met mense praat, is dit negatief. Mense praat nie positiewe goeters nie. Jy praat jou meer in 'n depressie in, meer in 'n*

groef in". 'n Ander fokusgroeplid reageer daarop: “*As mens daarna luister, dan treur ons*” (respondent 6).

5.3.3.1(h) Nuwe identiteit, meer energie

Dit blyk dat daar al 'n groep lidmate is wat vrede gemaak het met die nuwe bedeling en gereed is om aan te beweeg. Party respondente bespeur die eerste tekens daarvan dat die treurproses afgehandel raak. Dit geld egter net enkele voorloper-individue.

Respondent 1 sien byvoorbeeld die treursimptome wat hierbo genoem is raak in die Afrikaanse samelewing, maar meen in die kringe waar hy beweeg, is die treurproses afgehandel. “*Ek dink die tyd is daar. Ek dink die tyd is verby, die routydkperk. Die energie is daar.*” Hy voel die gemeente is reg vir nuwe uitdagings: “*My ervaring met die mense in die gemeenskap wat ek het: hulle is reg. Hulle wag net vir 'n geleentheid. Ons gemeente is ... daar is min ouens wat sal opstaan en sê goed, ek sê dis laat, kom ons begin, kom ons stap drie tree vorentoe. Almal is reg daarvoor. Dis net daardie proses, die eerste treetjie wat gegee moet word, dan sal hulle sê dis reg, kom ons stap vorentoe*” (respondent 1). Hy sien hoopvolle tekens, maar daar is nog nie spontane inisiatief nie – die gemeente wag vir 'n dominee om iets te doen. Oor homself sê hy die volgende: “*Ek persoonlik het nie meer 'n probleem nie*”. Op 'n vraag of die gemeente gereed is om buite die gemeente uit te reik en in die middestadomgewing 'n impak te maak in die Here se koninkryk, antwoord hy soos volg: “*Ja, ja. Ek persoonlik dink die vlam is daar. Daar is mense in die gemeente wat regstaan, wat gewillig is. Verseker ... Ek dink verseker daar is so 'n paar in ons gemeente ook. Dis net daardie iemand wat moet voorloop, die leierskap*”.

Vervolgens moet die treurproses in verband gebring word met gemeentebou, spesifiek met die twee dimensies (versorging en missionêr) wat volgens die teologiese teorie in balans moet wees:

Drie aspekte uit die onderhoude word vervolgens nagegaan. Die eerste is om 'n beeld te gee van die **versorgingsdimensie** van gemeente 1 se bedieningspraktyk. Die tweede is om 'n beeld weer te gee van die **missionêre dimensies** van die gemeente se bedieningspraktyk. Die derde is om die vraag te probeer antwoord of 'n **treurproses** dalk 'n **demper** plaas op gemeenteleiers se pogings om meer belangstelling te kweek in uitreike en sodoende die versorgingsdimensie te balanseer met 'n toereikende missionêre dimensie.

5.3.3.2 VERSORGINGSDIMENSIE

Die vier respondente wat hieroor uitgevra is, stem saam dat die fokus na binne die gemeente se prioriteit is (en nie die fokus na buite nie). Op die vraag waar die gemeente se klem lê, antwoord respondent 3 soos volg: *“Ek sou meer sê na die eredienste, bybelstudie, besoeke en begrafnisse se kant toe. Die uitreik-aksies is by ons, ek wil amper sê dit staan stil ... As jy nou ’n keuse moet uitoefen oor jou eie versorging en of jy uitreik, dan gaan die keuse wees jou eie versorging, want dit gaan dan spesifiek oor jou eie lidmaat. Ek dink dit is hoe dit by ons funksioneer.”* Sy gaan voort en verduidelik dat hulle met die groot getalle werklose blankes, ewe skielik weer ’n groot hoeveelheid behoeftige lidmate het, na wie die gemeente omsien. So ’n bediening neem natuurlik heelwat energie in beslag, maar dit is energie na binne. Respondent 1 het dieselfde basiese beoordeling en stel dit soos volg: *“Op hierdie stadium, as jy na ons gemeente kyk, is dit verseker die fokus na binne. Dis ongetwyfeld so. Ek weet ons wil hierdie jaar kyk daarna om ouderlinge en diakens toe te rus om bietjie wyer te kyk en so aan. Maar verseker, dit is na binne.”* Hy voel egter die tyd is nou ryp vir die gemeente om te begin fokus na buite ook. Respondent 2 is deel van ’n selgroep met sterk bedienings na buite, wat hulle baie vreugde gee. Maar oor die gemeente as geheel sê hy dat daar nie veel entoesiasme vir uitreik is nie.

Die karakter van die gemeente is oor ’n lang termyn bepaal deur groot getalle lidmate wat jaarliks in en uit deur die gemeente beweeg het. Die rede is dat hulle dorp die deurgang tussen platteland en stad was vir amptenare van banke, winkelgroepe en staatsdepartemente. Baie mense is met bevordering daarheen verplaas van klein plekkies af en later met bevordering verplaas na die stede toe. Met die hoogtepunt van die rotasie van lidmate in die tagtiger- en negentigerjare, het daar gewoonlik meer as 300 nuwe intrekkers per jaar aangekom en 250 vertrek (Belydendelidmaatstatistieke 1950–2009). Besoeke aan nuwe intrekkers en lidmate wat weggetrek het, het ’n groot persentasie van die gemeente se bedieningstyd en -energie opgeneem. *“So, dit was nie vir ons nodig om aan ons gemeente te werk en mense te werf nie: missionêre werk was nie nodig nie. Die lidmate is deur ander ouens opgelei, hulle het net geroteer regdeur die hele land en jy het kwaliteit-ouens gekry – ouens in senior poste wat hoë salarisse en sulke goed gekry het”* (respondent 5).

Nie een van die respondente is tevrede met die toedrag van sake nie. Hulle sou graag wou sien dat die gemeente meer inisiatief neem, uitkom by die breë gemeenskap se nood en nie altyd wag vir

die leraar se inisiatief nie: “... *ons gemeente is so, dit gaan oor die herder. Die dominee moet voor loop. Dit is ongelukkig so. Dis die eienskap van ons gemeente. Die dominee loop voor*” (respondent 1). Hy voel die gemeente is ’n bietjie lui as dit kom by uitreik na buite, maar as die dominees ’n projek aanpak en dit as ’n uitdaging aan die gemeente stel, dan werk hulle tog saam. Die onbehae met die gebrekkige missionêre dimensie in gemeente 2 se gemeentelike praktyk, blyk uit die volgende: “*Ons kyk liewers na onself, waar ek persoonlik voel ons moet meer uitreik, maar dit is nie waar ons op die huidige stadium is nie*” (respondent 4).

In die vorige afdeling is reeds gerapporteer dat die respondente dink daar word veel minder huisbesoek as vroeër gedoen en dat die vertrouensverhoudings tussen ampsdraer en lidmaat afgeneem het. Party lidmate wat nie besoek word nie, hou dit teen die predikante en kerkraad. Hulle voel die kerk stel nie meer in hulle belang nie. Hulle ken nie meer die leraar of ouderling nie en daarom is hulle nie geneë om hulle te nader oor sake van ’n persoonlike aard nie. “*Ek sê jy het nie meer daardie openlikheid met ’n predikant nie*” (respondent 6). Die moontlikheid bestaan inderdaad dat ’n kollektiewe treurproses deel van die oorsaak is van die afname in huisbesoek, omdat daar so min lidmate is wat beskikbaar is om as kerkraadslede te dien en omdat lidmate hulleself as gevolg van probleme onttrek en “toeklap” (respondent 2).

’n Ander perspektief is dat die aard van hierdie gemeente nog altyd so was dat daar goeie sorg verleen word. “*Ek wil amper sê gemeente 2 was nog altyd ’n kudde. Hulle het nog altyd na die eie kudde omgesien. Hulle het dit baie goed gedoen*” (respondent 3). Daar is byvoorbeeld lidmate wat vertrek het na ander gemeentes, maar wat terugkom, omdat hulle weet hulle sal in gemeente 2 versorg word. Daar is nie ’n is-gelyk-aan-teken tussen “huisbesoek” en “sorg” nie. Huisbesoek is net een van die gestaltes van Christelike sorg en in baie kerke het daar nog nooit iets soos sistematiese huisbesoek deur ampsdraers bestaan nie (vgl De Jongh van Arkel 1992(b):77–83). Daar is verskeie wyses waarop “sorg” funksioneer in die gemeente. Respondent 3 praat byvoorbeeld van sy persoonlike sorgsisteem in die gemeente, bestaande uit Christenvriende (nie ’n wyk nie): “*Ek het hier ’n struktuur wat vir my goud werd is.*”

Die ou onderdorp was altyd in die gemeente 2 se area en daarom was armsorg en barmhartigheids-werk onder die lidmate nog altyd ’n prioriteit. “*Ons het steeds baie behoeftiges. Ewe skielik het ons weer ’n massiewe hoeveelheid lidmate wat behoeftig is*” (respondent 4). Die fokusgroep lê die

verband tussen die groot aantal lidmate wat swaar kry en die gemeente se fokus na binne. “... as jy ry en jy sien iemand wat bedel op straat, gaan jy vir hom R5 of R10 gee? Of sal jy vir die kerk se diens van barmhartigheid kossakkies gaan koop? Na wie kyk jy eerste? Na wie kyk jy – na jou mense! Ek weet nie, ek vra” (respondent 6).

“Maar jou diens van barmhartigheid, ek sê dit moet gestruktureerd wees, deur die kerk.”

“Ja. Laat ’n ou maar deur die kerk gee.”

“Ons het nou die probleem wat geweldig toegeneem het, van mense wat nie kos het nie. (dis nou in die gemeente self) So, ons het nou elke Sondag, en as jy wil deur die week in die kerkkantoor, maar ons het elke Sondag voor in die kerk ’n houer waarin ons kan kruideniersware en goed sit.”

“Sê die Bybel tog nie ook êrens jy moet eers na jou mense omsien nie?”

“Ek dink dit het definitief ’n invloed dat ons meer en meer na binne toe gaan ...” (verskillende fokusgroepprespondente).

Opsommend kan mens sê die versorgingsdimensie blyk op ’n hoë standaard te wees, ten spyte van tekortkomings.

5.3.3.3 MISSIONÊRE DIMENSIE

Tweedens kom die missionêre dimensie ter sprake. Die enigste huidige uitreikpogings gebeur wanneer die leraar persoonlik voor loop. “Al wanneer dit buitetoe geskuif het, was wanneer die dominees na een of ander storie toe was en hulle kom terug en hulle is baie entoesiasties en sê: ons moet nou sulke en sulke planne maak om uit te reik en dan is daar ’n paar mense in hierdie gemeente wat dalk positief is, maar die grootste gedeelte sê nee en dan val ons maar net weer terug. Alles binne toe” (respondent 6). ’n Ander lid van die fokusgroep beaam die vorige spreker se standpunt: “Die punt is net, die gemeente, die mense self, die wyk se mense is so. As hulle so is, is die kerk ook so” (respondent 6). Die missionêre dimensie was nog nooit in gemeente 2 ’n prioriteit nie.

Die enigste uitsondering is ’n paar nuwe selgroepe, wat poog om gehoorsaam te wees aan die Here

se uitreik-opdrag: *“Ons het die ervaring in ons selgroep ... Ons wil ook na binne toe kyk, maar op hierdie stadium werk ons baie meer buite toe. Dit is ’n ding wat nou begin optel. Verandering is daar, na buite toe ... Ons is ’n selgroep, maar nou wil ek vir jou sê, as ons vyf selgroepe in die kerk het en almal werk na buite toe, dan is dit nog ’n bitter klein persentasie van die gemeente wat na buitekant toe werk”* (respondent 6). Respondent 2 praat ook met groot lof van hulle selgroep. Selgroepe is ’n nuwe ontwikkeling in gemeente 2, maar dit speel reeds ’n baie sinvolle rol, deurdat gelowiges mekaar leer ken en saam dienswerk vir die Here doen. *“Die nuwe dispensasie het gesorg vir die transformasie van die struktuur van die NG Kerk ... Selgroepe het die verantwoordelikheid om die mense te bearbei en om die rol van die kerkraadslede oor te neem.”*

Respondent 4 merk op dat van die buurgemeentes beslis meer uitreik-aksies het as gemeente 2. Sy skryf dit hoofsaaklik toe aan ouderdom. Gemeente 2 se lidmate is gemiddeld heelwat ouer as die voorstedelike buurgemeentes s’n. Die demografiese tendens was dat die jonger mense en meer gegoede mense uitgewyk het na die voorstede toe. Dit het ’n invloed op die karakter van die gemeentes. *“Dit gaan vir my, as ek moet oordeel, daaroor dat die jonger mense makliker aanpasbaar is as wat gemeente 2 met hulle ouer generasie mense is”* (respondent 4).

5.3.3.4 NIE IN BALANS NIE?

Op die vraag of die gemeente se fokus na binne en na buite gebalanseerd is, is die volgende antwoord op rekord: *“Nee, uit balans uit. Die mense weet nie presies wat dit behels nie. Ek dink daar is bitter min ouens wat besef wat beteken uitreik en watse bevrediging dit jou gee”* (respondent 2). Respondent 2 sien die nuwe selgroepe, wat baie na buite beweeg, as ’n baie hoopvolle teken dat die balans tussen die versorgende en die missionêre dimensies beter in balans kan kom.

Die geheelindruk is dat die versorgende en missionêre dimensies nog nooit in gemeente 2 in

balans was nie. Die klem was nog altyd op die bediening van die lidmate en nie op die uitbreiding van God se koninkryk nie. Dit het nie verander as gevolg van die koms van die nuwe Suid-Afrika nie.

Dit is egter ook duidelik dat die nuwe situasie in die middestad in terme van lidmate se werkloos-

heid, armoede, ensovoorts, baie druk op die gemeente se bediening plaas en die fokus na binne hou.

5.3.3.5 OPSOMMEND GEVALLESTUDIE 2

Ten opsigte van die eerste aspek van die navorsingsdoel (die ryk beskrywing van die gemeente se belewenis van verandering, verlies en treur) die volgende: gemeente 2 bevind haar as gevolg van die nuwe bedeling in 'n vinnig-veranderende situasie. Aan die einde van die gevallestudie sou ek die volgende lysie maak van aspekte van “**verandering**” wat die grootste impak op die geloofsgemeenskap gemaak het:

1. Verandering van streeksregering: vier regeringstrukture van die ou bedeling het ontbind en een nuwe provinsiale regering het tot stand gekom met sy setel twee straatblokke van gemeente 2 se kerkgebou af.
2. Demografiese verskuiwings het in die nuwe hoofstad plaasgevind.
3. Gemeente 2 se lidmaattal daal as gevolg van 'n totaal nuwe middestadsituasie.
4. Laer standaarde van dienslewering deur plaaslike en provinsiale regerings is aan die orde van die dag.
5. Misdad het toegeneem en gevolglike veranderings in lewenstyl het plaasgevind.

Wat “**verlies**” aan betref, is die volgende na my mening die belangrikste:

1. Die gemeente se verlies aan lidmate en inkomste.
2. Lidmate se loopbaanverliese.
3. Dieselfde ontstellende bevinding kom voor as by gemeente 1, naamlik dat die vinnige tempo van verandering en die spektrum verliese, by blankes 'n verlies aan moed en hoop veroorsaak.

Hierdie gemeenskap toon 'n wye spektrum van “**treur**”-simptome:

1. Ontkenning, ontvlugting en ontnugtering.
2. Knaende klagtes en gevoelens van verontregting.
3. Woede, aggressie en die soeke na 'n sondebok.

4. Diep emosionele pyn.
5. Gebrek aan energie, depressie en 'n gees van negatiewiteit.
6. Daar is ook tekens van 'n nuwe identiteit, nuwe roepingsbesef en meer energie.

Ten opsigte van die tweede aspek van die navorsingsdoel (die vraag of 'n langdurige, kollektiewe en onafgehandelde treurproses gemeentebouopogings kniehalter) die volgende:

In gemeente 2 geniet die versorgende dimensie van die bediening definitief voorrang bo die missionêre dimensie. Dit het egter nie verander sedert 1990 nie. Gemeente 2 was nog altyd 'n kudde en daar was nooit voorheen balans tussen sorg en uitreik nie.

5.4 GEVALLESTUDIE GEMEENTE 3

5.4.1 SELEKSIE VAN RESPONDENTE

Presies dieselfde werkswyse is gevolg as by gevallestudie 2 (sien p 298–299). Vyf respondente (drie individue en een egpaar) het aan die halfgestruktureerde persoonlike onderhoude deelgeneem. Aan hulle is die letters V, W, X, Y en Z toegeken. Die letters R, S, T en U is gebruik vir die fokusgroep se respondente. Die fokusgroep het uit vier lede bestaan. Hier is dus altesaam nege persone wat aan die woord gestel word. Die data is versamel deur onderhoude met drie individue, een egpaar en een fokusgroep van vier lede.

Die profiel van die nege persone is soos volg: manlik – vier, vroulik – vyf. Ouderdomme: 33, 48, 49, 52, 60, 61, 61, 62, 75. Huidige beroepe: predikant, twee pensioenarisse, regspraktisyn Departement Justisie, kantoorbestuurder, gimnasium-instrukteur, administratiewe beampte, opvoedkundige sielkundige en 'n regsgeleerde in die regsafdeling van die SAPD. Agt van die nege is getroud en een is ongetroud. Twee van die getroudes se eggenotes werk in die buiteland. Ses respondente het universiteitsgrade en drie nie. Ses beweeg in die binnekringe van die gemeente (kerkraad, kerkkantoor) en drie nie. As navorser was ek tevrede met die verskeidenheid wat die respondente verteenwoordig het.

5.4.2 PROSEDURE MET DIE HANTERING VAN DIE DATA

Die onverwerkte transkripsies van gevallestudie 3 se individuele onderhoude beslaan 60 getikte bladsye en die transkripsie van die fokusgroep se onderhoud 'n verdere 19 bladsye. Dieselfde werkswyse is gevolg in die verwerking van die materiaal, as by die ander gevallestudies. Die half-gestruktureerde onderhoude, die fokusgroep en my insette as deelnemer-waarnemer word weer geïntegreerd weergegee (sien p 298). Die raamwerk van die eerste twee aspekte van die navorsingsdoel word weer gebruik vir verslagdoening.

Vir gemeente 3 se fokusgroep is dieselfde ses basiese vrae as vir die onderhoude met die ander twee gemeentes se fokusgroepe gebruik. By die in-diepte beskrywing van verandering/ verlies/ treur waaroor die eerste navorsingsdoel handel, het drie kwessies van belang tydens die individuele onderhoude na vore gekom, waarop die fokusgroep nader moes ingaan:

- verandering in die werkplek; meer spesifiek beroepe in die staatsdiens
- die posisie van mans ten opsigte van die hantering van verlies en treur
- die huidige posisie van lede van die ou bedeling se veiligheidsmagte

Ten opsigte van die tweede navorsingsdoel is die beeld wat uit die individuele onderhoude na vore gekom het (naamlik dat gemeente 3 nie na binne gekeer lewe nie, maar 'n goeie balans gevind het tussen die versorgende en missionêre dimensies van gemeentebou), by die fokusgroep getoets.

5.4.3 INHOUDSANALISE AAN DIE HAND VAN DIE EERSTE ASPEK VAN DIE NAVORSINGSDOEL

Die navorsingsdoel is eerstens om 'n in-diepte beskrywing aan te bied van die stand van sake ten opsigte van gemeentes se belewenis van drie verbandhoudende kontekstuele faktore: verandering in Suid-Afrika, verlies wat NG Kerk-lidmate beleef en mense se treurreaksies as gevolg van die verlies.

Uit die inhoud van die onderhoude, het dit vir my sinvol geblyk te wees om die eerste twee kwessies (verandering en verlies) saam eerste te hanteer en daarna aandag te gee aan die derde kwessie (treur).

5.4.3.1 OMVATTENDE VERANDERING VAN DIE HELE SAMELEWING

Die respondente is dit eens dat die hele Suid-Afrikaanse samelewing grondig verander het: “*Ek dink as ons aan daardie jare (voor 1990 – WB) terugdink, dan dink ons terug aan ’n situasie wat baie anders is as vandag, dié moet ons tog vir mekaar duidelik sê*” (respondent V). “... *ek dink die politieke veranderinge in 1990–1994 het inderdaad die samelewing verander. Dit was ’n traumatiese gebeure in Suid-Afrika en dit het die samelewing geraak: dit het ALMAL geraak. Inderdaad ’n nuwe Suid-Afrika ... Waar jy golwe kry na mekaar, het dubbele golwe, gesamentlike golwe die land getref. Dinge het inderdaad geweldig verander. Dis van die tagtigs na die negentigs*” (respondent Y). Die algemene indruk uit al die onderhoude is dat min dinge konstant gebly het. Respondente rapporteer almal oor veranderings vanuit hulle eie belewenis. ’n Wye verskeidenheid van aspekte het ter sprake gekom.

Die NG Kerk was nie voorbereid op die veranderings gedurende die negentigerjare nie en het as gevolg daarvan in ’n krisis beland: “*dit het ons skoongeboel*” (respondent Y). Die NG Kerk en haar lidmate was gemaklik in die ou bedeling (respondent Z), maar moes sedert 1990 hulle identiteit, rol en outentieke bydrae in die veranderde samelewing herontdek (respondente V, W, X, Y).

5.4.3.2 MAGSVERLIES

Al die respondente het die Afrikaanse gemeenskap se verlies van politieke mag gerapporteer: “... *van waar hulle die sê in die parlement gehad het, het hulle dit nou nie meer nie. Daar is ook geen kans dat hulle hom ooit weer op ’n wettige manier gaan kry in die toekoms nie – nie by die stembus in elk geval nie. Die getalle is teen ons. Dis ’n ding wat ons blankes moes begin verwerk het*” (respondent X). Die NG Kerk het voor 1990, saam met die Nasionale Party, in beheer gevoel, omdat hy gereeld “*vrugtevolle samesprekings*” (respondent V) met die regering gehad het. “*Die kerk het werklikwaar ’n geweldige invloed gehad by die staat voor 1990*” (respondent W). Die NG Kerk “*was die regering van daardie dag baie goedgesind gewees*” (respondent V). “... *oom Koot Vorster het sommer op ’n Sondagmiddag met oom John Vorster gepraat oor goeters ... Die NG Kerk het oop deure gehad, hy kon inspeel op die Nasionale Party*” (respondent Y). In die ou bedeling het mense aan die bopunt baie nou saamgewerk en spesifieke doelwitte gehad vir die land. Die leierskap van die NG Kerk was deel van die besluitnemers in die land (respondent Z).

Die respondente voel die Nasionale Party se magsverlies, was tot 'n mate ook die NG Kerk se magsverlies. Die NG Kerk is sedert 1994 nie meer deel van die maghebbers in Suid-Afrika nie. *“Ons speel 'n kleiner rol en ek dink dit het 'n sielkundige effek op die NG Kerk. Jy kry kritiek in die koerant baie keer, dan word gesê ‘NG Kerk in spervuur’. As jy die belewenis het die kerk is besig om kleiner en minder te word, voel jy ons is nie 'n wen-kerk nie ... Die idee was vroeër, in die tagtigs, die NG Kerk doen die ding in die land. Hy het die mag in die hande. Invloedryk. 'n Groot kerk. Dit is nie meer so vanselfsprekend nie”* (respondent Y).

5.4.3.3 LEIERSKAP IN POLITIEK EN SAMELEWING VERANDER

Die uitslag van 1994 se algemene verkiesing is algemeen bekend, so ook die verandering in politieke leierskap. Leierskap in vele ander sektore van die samelewing het ook verander. Respondent U verwoord sy belewenis daarvan vanuit sy posisie in die SAPD: *“Die hele samestelling van die leierskap het verander – en redelik vinnig, toe dit eers begin verander het. Waar jy ... en daarmee saam die hele kultuur van meelewing en hoe mens ... die manier van bestuur, die manier van probleme oplos, die insien van probleme en pogings om gemeenskaplik dit te probeer doen, dat dit nie altyd gewerk het nie. Maar ek sien hom in drie tydperke: daar was daardie eerste tydperk redelik min verandering. Toe was daar 'n verandering, maar met redelike samehorigheid en gemeenskaplike doelwitte en daarna het dit weer verander na ... dat die gevoel gekry word jy word uitgeskuif, dat ons as Afrikaner, veral, is redelik uitgeskuif, nie noodwendig aan die begin nie, maar die laaste, sal ek sê, agt jaar.”* Die kollektiewe identiteit van die Afrikaner was sedert 1948 dié van leiers in die politiek en meeste sferes van die samelewing. Respondente beleef die leierskapsveranderinge sedert 1994 as verlies van identiteit, funksie en rol in die samelewing (respondent R, U, X).

Die nuwe leiers se uitgangspunte, aanslag, denkwyse en siening van sake het radikaal verskil van die ou bedeling. Omdat hulle nou in beheer is, bepaal hulle die rigting en die Afrikaanse amptenare moes aanpas. *“... jy werk met senior mense wat jy moet adviseer en hulle kan nie insien wat jou advies beteken nie ... kultuurverskille was 'n werklike groot probleem gewees”* (respondent U). Kommunikasieprobleme was volop. *“Met tyd word dit beter. Maar daar is nog steeds baie wrywing”* (respondent U).

5.4.3.4 CHRISTELIKE STAAT VERANDER IN 'N SEKULÊRE STAAT

Respondent U raak die kwessie aan dat die regering in die ou bedeling 'n uitgesproke Christelike uitgangspunt gehad het, wat die Bybel en die Drie-enige God erken het, wat erken het “... *dat ons 'n Christenland is vir alle rasse en kleure. Daarmee is heeltemal weggedoen. Ek dink dit is miskien een van die grootste veranderinge, wat moeilik was om by aan te pas en te aanvaar, maar wat ook veroorsaak het dat jou hele godsdiensbelewenis en jou belewenis van die gemeenskap moes aanpas*”. Dit is vir hom moeilik om te aanvaar dat ander gelowe op dieselfde vlak as syne erken word, terwyl hy vas glo dat daar net een weg tot saligheid is, naamlik deur Jesus Christus. Die kwessie van godsdiensbeoefening in skole, waar daar in sommige skole gesê word onderwysers mag nie saam met die kinders Bybel lees en bid nie, is problematies (respondent T).

Waar die atmosfeer in die ou Suid-Afrika was dat almal glo en “... *almal wat ons land regeer, glo in die Here*” (respondent T), vind Christene nou dat hulle soms gekonfronteer word oor hulle Christenskap en ander kere voel dit weer of dit nie meer relevant is dat jy glo nie. “*Dit word op die agtergrond geskuif*” (respondent T). Sy gaan voort en sê dat sy as gevolg van die veranderings in die land vrae moes vra wat sy nooit andersins sou vra nie, dat sy opnuut moes rekenskap gee van haar Christenskap, identiteit en waardes.

5.4.3.5 DIE NG KERK STAAN IN 'N ANDER VERHOUDING MET DIE STAAT

Een van die respondente was 'n senior maatskaplike werker by die CMR (Christelike Maatskaplike Raad, die NG Kerk se Maatskaplike Werk-afdeling), beide vóór en ná 1994. Omdat die CMR gereeld met verskillende staatsdepartemente saamwerk, het sy die verandering in die verhouding tussen die NG Kerk en die staat vóór en ná 1994 van naby beleef. Oor die tydperk vóór 1994 sê sy dat daar 'n hartlike gees van samewerking tussen kerk en staat was. Die staat en die NG Kerk se barmhartigheidsdienste was baie nou verweef en hulle het dieselfde taal gepraat. Sy beskryf die verandering ná 1994 soos volg: “*Die staat het ewe skielik heel vervreemd gestaan van die kerk ... So, ek wil sê ons het werklik, tasbaar, het ek gevoel vanuit die kerk se barmhartigheidsbediening, het daar 'n geweldige verandering gekom en 'n skouer wat gedraai het*” (respondent X). Sy gaan voort en praat oor die stryd om besigheidsplanne vir noodsaaklike maatskaplike dienste goedgekeur te kry, motivering op motivering wat hulle aan die Welsynsdepartement moes voorlê, oor die

meet-en-pas om die werk gedoen te kry met verminderde staatsubsidies, die knaende gesukkel om die tjeks van die staat in die hande te kry, oor die gevoel van vervreemding en die CMR se pogings om brûe te bou in die nuwe bedeling. *“Jy hardloop jouself stukkend – tot op die been”* (respondent X). Met tye het sy soos ’n vreemdeling geraak in die beroepswêreld waar sy vir meer as 20 jaar tuis was. Met tye het sy persoonlik baie bedreigd gevoel in die Welsynsdepartement.

Die positiewe sy van die vervreemding en groter afstand, was dat kerklike maatskaplike werk sy eie pad en identiteit moes vind – nie meer *“knus onder die staat se sambreeltjie nie”* (respondent X).

’n Ander respondent verwoord die veranderde verhouding van die NG Kerk met die staat in terme van die kerk se verlies aan invloed en om gereken te word: *“Die NG Kerk het voor 1990 nog ernstig saak gemaak. Nie meer nie: nie in die staat nie, nêrens nie. Zuma-hulle het daar vir Ben du Toit vir ’n ‘show piece’ daar, maar hulle steur hulle nie, as dit op stuk van sake kom, steur hulle hulle nie aan hom nie. Hy is net daar om, as hulle met die blanke kerk wil praat, is hy daar. En so nou en dan sal hy ’n ete hou met al die denominasies daar, predikante of die sinode se ouens – maar om te doen wat hulle sê? Aag nee, wat”* (respondent W). In die sekulêre staat ná 1994 is die Christendom net een godsdiens naas verskeie ander. Binne die Christendom is die NG Kerk net een kerk naas verskeie ander. Hy dra boonop die Kainsmerk dat hy apartheid Bybels verdedig het (respondent Y). In die ou bedeling het die NG Kerk die beskerming van die staat geniet. Dit is nie meer die geval nie.

5.4.3.6 AFRIKAANSE PROTESTANTSE KERK

Die afstigting van die Afrikaanse Protestantse Kerk het gebeur midde-in die kerklike stryd rondom die politieke woelinge op pad na 1990 toe. Respondent Y verwys na die pyn en verlies wat met die afstigting gepaard gegaan het in *“... daardie moeilike jare met Kerk en Samelewing en die Afrikaanse Protestantse Kerk.”* *“... dit was vir ons as NG Kerk ’n groot verlies met die AP Kerk wat geskeur het, predikante wat gegaan het ...”* (respondent S).

5.4.3.7 PERSOONLIKE SIFTINGSPROSES

Verskeie respondente praat daarvan dat hulle nie eintlik in die ou bedeling gewet het van Afrika-

ners wat NIE Christene is nie (respondent R, T, Y). Saam met die veranderings in die land, het 'n siftingsproses ten opsigte van geloof gekom. *“Elke ou se ware kleur kom na vore en eintlik is ek baie gemaklik daarmee, want liever dat jy weet wat jy mee sit as dat jy 'n ou saamsleep wat nie gelowig is nie. So, daarvoor is ek baie opgewonde. Die sifting het plaasgevind. Predikante het kante gekies ...”* (respondent R). *“Vandag word jy gekonfronteer – as jy 'n Christen is, moet jy dit lewe. As jy nie 'n Christen is nie, klim uit die bus. In daardie tyd was ons almal eintlik maar Christene, of laat ek dit nie so sterk stel nie, jy was in die NG Kerk ... Vandag, as jy sê jy is 'n Christen, moet jy uitkom vir jou Christenskap, dan vra dit 'n bietjie meer. Dis nie maar goedkoop nie en dit is goed”* (respondent Y). Een respondent se eie broer was vroeër 'n predikant, maar bevind hom nou buite die geloof. Daar is vandag baie Afrikaners wat uitgesproke nie-Christene is. Die koppeling van Afrikaner-wees met Christen-wees is losgemaak. *“... daar was verlies aan gemak, maar ons het gewen met standpunt inneem”* (respondent R).

Ook wat die kerkverband aan betref, was respek en invloed vir die NG Kerk in die ou bedeling vanselfsprekend. Die kerk was 'n magtige organisasie en die mense was gesus met die wanindruk dat dit goed gaan. *“Toe skielik moes ons beseef, maar wag, nou moet ons inspring, ons sal moet werk. Ons sal ons moet bewys. Jou roeping en jou Christenskap sal jy konkreet moet maak en jy sal jou respek moet verdien. Eintlik dink ek dit het die kerk goed gedoen. Swaarkry is tog snaaks, dit doen die kerk goed. Ek dink die NG Kerk is dalk nou sterker as in die tagtigerjare”* (respondent Y).

5.4.3.8 MISDAAD, VEILIGHEID

Twee van die respondente se openingsbydraes tydens hulle onderhoud, het gehandel oor misdaad en die veiligheidsituasie in Suid-Afrika. Respondente beleef agteruitgang in daardie opsig: *“Die een ding is die veiligheid in die land was nog relatief veilig vir blankes gewees. Ons het geweet daar was opstote en dinge wat verkeerd gaan, maar dit was ver van ons af”* (respondent Z). Respondent V verwys na misdaadstatistiek wat aantoon dat misdadervlakke in Suid-Afrika tans onaanvaarbaar hoog is. Hy onthou dat 'n inbraak of die diefstal van 'n motor opspraak verwek het in die ou bedeling. Dit was nuuswaardig, omdat dit uitsonderlike gebeurtenisse was. Deesdae is gewone inbraak en diefstal nie meer nuuswaardig nie. Selfs by die gemeentekompleks word daar gedurig

aandag gegee aan die veiligheidsituasie van die personeel en bates, “*waar dit nooit voorheen saak gemaak het nie*” (respondent Z).

Die gebrek aan veiligheid het ’n negatiewe invloed op mense se totale ervaring van die lewe: “*So ek dink daar is half hierdie vrees, hierdie ingehoktheid wat mense ervaar. Jy kan nie net rondry in Suid-Afrika waar jy wil nie. Jy dink altyd eers in terme van: ‘Is dit veilig? Is dit nie veilig nie?’ Daardie tipe goeters*” (respondent Z). Dit raak nie net volwassenes nie, maar ook kinders; nie net mense wat self deurgeloop het nie, maar ook almal wat daarvan hoor. “*Mense voel nie meer veilig in ons land nie. Dis ’n GROOT ding wat almal oor praat en op almal se lippe is. Ek werk met kinders wat nagmerries kry – hulle was nog nooit self in ’n situasie waar iets met hulle gebeur het nie, maar van hoor by hulle maatjies en by ouers en by almal, wat aangaan, is hulle so bang om te gaan slaap in die nag. Hulle is nie veilig ... hulle voel nie veilig nie*” (respondent T).

Een van die respondente is ’n juris en sy indruk is dat misdaad toeneem, omdat skelms nie tot dieselfde mate as in die ou bedeling opgespoor, voor die hof gedaag en skuldig bevind word nie. Dit het na sy mening weer te doen met die vinnige transformasie van die Departement van Justisie en die Polisiediens en die gepaardgaande verlies van ervaring en kundigheid. Na meer as 30 jaar in die Departement van Justisie is een respondent baie gefrustreerd: “*En daar is baie mense wat oppak en loop. Bevoegde mense. En dan kom daar ouens wat regtig nie weet wat aangaan nie*” (respondent W).

Die verslegtende veiligheidsituasie het ’n invloed op die gemeente se bedieningstyl. Gemeentelede in dieselfde straat ken nie meer mekaar nie. “*Jy sit hier in jou muur-omheinde plek en jy weet dalk nie eers wat langsaan aangaan nie. En as die persoon wat die hulp nodig het, nie na die predikant of na die ouderling toe gaan nie, hoe gaan die kerk weet daarvan?*” (respondent S). Kerkraadslede kan ook nie meer maklik huisbesoek doen nie, omdat dit nie veilig is nie.

5.4.3.9 ONSEKERHEID

Die afgelope twee dekades is in Afrikaanse geleedere gekenmerk deur onsekerheid. Respondent Z dink terug aan haar studies en eerste tydperk van haar beroepslewe gedurende die tagtigerjare: “*Ek dink in ’n sin was daar baie onsekerhede: daar was onsekerheid gewees waarheen dit gaan, wat gebeur.*” Twintig jaar later is daar steeds knaende onsekerheid. Respondente beleef onsekerheid

ten opsigte van posisie en status in die nuwe bedeling: *“Ons het nie ’n posisie – ’n erkende posisie in hierdie nuwe regeringsbestel nie. Ek weet nog steeds nie waar sien die nuwe regering vir ons, wat eintlik die voortou geneem het en nou nie eintlik werk het nie ... waar plaas hulle ons nou? Eintlik voel ek ons is nêrens geplaas nie ...”* (respondent X). Daar is ook onsekerheid ten opsigte van werk, werksgeleenthede en finansies: *“En dan die hele ding van die mense se onsekerheid. Dit gaan oor werksgeleenthede, dit gaan oor afleggings, al daardie dinge – daardie finansiële onsekerheid waardeur almal op die ou end gegaan het. Dit het nie regtig saak gemaak of jy die ryke of die arme was nie, want tensy jy jou eie besigheid gehad het, maar dan is dit ook beïnvloed, want jy kon nie meer so maklik kontrakte kry nie. So, daardie hele finansiële onsekerheid: dit dink ek is nog ’n kenmerk”* (respondent Z). Die gevoelens van onsekerheid, veral rondom die wisseling van regerings, was ook in die fokusgroep ter sprake: *“Ek het nogal ervaar, veral in ’n gemeentekonteks ook, dat daar verskriklike onsekerheid gewees het, nè? Wat gaan nou van ons word? ... julle sal onthou van die blikkieskos wat ons moes opgaan ...”* (respondent S).

5.4.3.10 VERANDERINGS BY DIE WERKPLEK

Daar het sedert 1990 baie veranderings ten opsigte van Afrikaanssprekendes se posisie by die werkplek plaasgevind. Die respondente het na die volgende aspekte verwys:

Die **staat was** in die ou bedeling ’n **groot werkgewer**. ’n Groot persentasie Afrikaners het ’n loopbaan in die staatsdiens gevolg. Die respondente beskik nie oor akkurate syfers nie, maar hulle weet die persentasie Afrikaners in die staatsdiens veel kleiner is as 20 jaar gelede (respondent W, Z). Respondent U is sedert 1993 in die SAPD en hy meen die samestelling van die Polisie diens het verander van ongeveer 90% blank na minder as 20%. *“... dit het ’n totale verskil gemaak”* (respondent U).

Die jare sedert 1990 is gekenmerk deur **transformasie** en **regstellende aksie** by die werkplek – beide in die staatsdiens en in die private sektor. Baie Afrikaanse mense het pakkette aanvaar, is afgelê as gevolg van rasionalisasie, het hulle werk verloor, of het vroeër afgetree (respondente R, U, W, X, Y, Z).

Twee van die vroulike respondente se mans was in die veiligheidsmagte en het, behalwe dat hulle hul loopbane in die middel negentigerjare verloor het, ook die land verlaat. Nie een van hulle het

sedertdien weer in Suid-Afrika gewoon of gewerk nie.

Die indruk bestaan dat baie mense wat pakkette aanvaar het, onoordeelkundig met die groot somme geld gewerk het en lank voor hulle normale aftree-ouderdom nie meer geld net nie. Sommige het in **armoede** verval.

Regstellende aksie veroorsaak soms geweldige **frustrasies** by die werkplek, wanneer persone wat nie die toepaslike opleiding of ondervinding het nie, in senior poste aangestel word, slegs op grond van velkleur of politieke kontakte: *“Ek meen, hulle stel mense aan wat nog nooit in die beroep was nie, dan stel hulle hom heel bo aan ... dit kan net nie so werk nie”* (respondent W).

Diskriminasie op grond van ras in die werkplek, word soos volg gestel: *“Jy word eerstens beskou as, man, dis soort van: ‘Jy is ’n blanke. Jy is rassisties.’ Jy weet? ‘Jy het belange wat jy wil beskerm’, of iets van die geaardheid”* (respondent W). Verskeie respondente voel dat hulle eie en hulle naasbestaandes se professionele insette by die werkplek nie aanvaar word nie en dat daar teen hulle gediskrimineer word, omdat hulle blank is (respondente W, X, Z).

Respondente wat in die staatsdiens werk (of gewerk het), rapporteer ’n verlies aan **arbeidsvreugde** en beroeps-effektiwiteit in die nuwe bedeling.

Baie mense beleef in die nuwe bedeling, met **minder werkseleenthede** vir blankes, groot finansiële verlies of onsekerheid (respondent Z). Daar is veral min geleenthede vir laaggeskoolde blankes: *“As mens dink, twintig jaar gelede, as jy by ’n supermark kom, dan is daar ’n blanke persoon by die ‘tills’ gewees, nè? Jy sien dit deesdae net nie meer nie”* (respondent S). Daar is tans weer vlakke van **blanke armoede** wat vir dekades ongekend was (respondent V).

Drie van die nege respondente se **eie loopbane** is direk geraak deur die regerings- en staatsdiensveranderinge in Suid-Afrika. Elkeen se verhaal word kortliks aan die orde gestel. Die een respondent verduidelik haar loopbaanskuif, weg uit die staatsdiens, soos volg: *“... al het jy nie ’n agenda nie, al is jy net ’n doodgewone ou wat werk op jou lessenaar, word jy in elk geval nie geglo deur die nuwe leiers nie. So? Toe het ek besef dis nie die moeite werd nie. Mens kan nie so aangaan nie. En jy mors jou tyd. Jy weet, daar is ander dinge wat jy kan doen”* (respondent Z). Sy het voortgegaan en dieselfde soort werk gedoen, maar buite die staatsdiens.

Respondent X rapporteer soos volg oor haar belewenis van identiteitsverlies omdat sy gedurig met die “nuwe” staatsdepartemente moes saamwerk: *“Ek dink daar was ’n baie positiewe en ’n definitiewe verlies aan identiteit. Ons het bevoeg gevoel om ’n ding te beplan en ten uitvoer te bring. Nou se dae, al voel jy hóé bevoeg om ’n ding te doen, jy kry net eenvoudig nie die kans nie! Hulle luister nie vir jou nie, jy het nie ’n plek om ’n bydrae te lewer nie”* (respondent X). Sy het vroeër afgetree as wat sy beplan het, as gevolg van identiteits- en funksieverlies by die werk en omdat haar gesondheid begin ly het onder die chroniese spanning by die werk: *“Maar sonder identiteit is dit moeilik om die pad te vind, hoor! ’n Mens gooi ook nie identiteit oor jou skouer en dan ewe skielik weet jy weer waar is jy op pad heen nie. So, ek dink dit het baie bygedra daartoe dat ek op die end van die dag vroeër afgetree het as wat ek wou afgetree het”* (respondent X). Sy beoordeel haar vervroegde aftrede negatief: *“Dis soos ek gevoel het. Ek het daar geabdikeer”* (respondent X). Ses jaar of meer van haar professionele beroepsloopbaan as gegradueerde, ervare en gemotiveerde persoon in ’n senior pos, het verlore gegaan. *“Uhm, ja, ek wil eerlik sê ’n deel van die vervroegde pensioen is die veranderde bestel in Suid-Afrika. Ek is seker ek sou nog ’n hele paar jare baie vrugbaar kon besig wees”* (respondent X).

’n Derde respondent rapporteer soos volg oor haar loopbaanverandering: *“Ek wil daarby aansluit. Ek was in die Polisie in 1994. Ek het ’97 pakket gevat oor onsekerheid. Absoluut onsekerheid. Ek was in die Veiligheidspolisie en ... my kollega wat ingekom het, was die man wat ek ondersoek het. Dit was absoluut onseker en toe kom die ontsaglike ‘Ek is alleen gelos.’ Daar was geen ondersteuningsbasis nie. Waarhede en dinge wat op die tafel gesit is, het glad nie gerealiseer nie. Dit is van die tafel afgevee die oomblik toe realiteite ingeskop het.”* Sy gaan voort om te vertel hoe daar druk op haar geplaas is om drie, selfs vier mense se werk te doen. Na ’n lang tydperk wat sy haar kinders byna nooit gesien het nie as gevolg van werksdruk – en die nuwe base toe haar werk van die tafel gevee het, omdat dit nie vir hulle ’n relevante ondersoek was nie, het sy bedank. *“Ek kies my kinders bo enige ander iets. So, ek het gestap vir my kinders, om by hulle te wees”* (respondent R).

Die ander kant van die muntstuk is natuurlik dat respondent X se vroeë aftrede, bygedra het tot die land se groeiende **vaardigheidstekort** en die verlies aan ervaring en kundigheid in ’n beroepsrigting wat skaarstes beleef. Een van die respondente se dogter, wat as professionele persoon in

die staatsdiens gewerk het, het ook van beroep verander, direk as gevolg van frustrasies met die nuwe bedeling in die staatsdiens.

Breedweg beskou is die jare sedert 1990 gekenmerk deur **verlies van skaars vaardighede, bekwaamheid en ondervinding** in baie beroepsvelde. *“Maar dis baie jammer as jy sien hoeveel kundigheid is verlore”* (respondent Z). Met verwysing na die Polisie diens se poging in 2009/2010 om bekwame oud-polisie lede terug te lok na die diens, sê een persoon: *“Nou soek hulle weer bevoegde mense. Daardie ouens sal nie terugkom nie! Daar is nie ’n manier nie. Dis die probleem met die goed ... Jy kan nie ’n man behandel soos hulle behandel word en dan verwag hulle sal later vrywillig terugkom nie. Dit werk nie so nie. Dit kan net nie gebeur nie”* (respondent W).

Baie mense wat in die ou Suid-Afrika werksekuriteit gehad het, beleef nou ’n groot mate van onsekerheid. *“Die staatsdiens het mense gesus. Dis veiligheid, nè? Ek het ’n werk, ek sal vir ewig aangaan. Dis ook ’n algemene tendens, sal ek nou sien, nè? Weet jy wat? Ons het altyd hierdie net onder ons gehad. Daar sal iets vir jou gesorg word. Ewe skielik is die net weggetrek en nou moet jy SELF uitspring en die dinge doen”* (respondent Z). Die **gebrek aan werksekuriteit** veroorsaak onsekerheid en spanning, wat negatief is. Die positiewe is egter dat mense vandag hard sal veg om hulle werk te behou: *“... as ’n ou vandag ’n werk het, sal hy sy voortande gee om die werk te behou, terwyl dit destyds nie noodwendig so was nie”* (respondent V).

Daar is baie meer blanke **werksverliese, werkloosheid en armoede** as vroeër (respondente V, W, Z). Werksverliese het ’n negatiewe invloed op die betrokkenes se sosiale status en lewenstandaard. Blanke plakkerskampe is ’n nuwe verskynsel in Suid-Afrika (respondent V). ’n Nuwe geslag arm-blankes het ewe skielik begin ontwikkel (respondent Z).

Die indruk bestaan by respondente dat Afrikaanse mense vandag **harder werk** as vroeër, dat **spanningsvlakke hoër** is, dat hulle meer druk en stres ervaar en dat hulle ook **langer ure werk** (respondente V, Z). *“Die gevolg is, ouens raak deesdae baie oorwerk. Hulle raak gespanne ten opsigte van hulle werksituasie. Hulle raak moeg ... Jy kry hulle, veral die mans, nie voor baie laat saans nie. Dit is dinge wat ons deesdae ervaar wat in ons samelewing plaasvind, wat ek nie onthou wat ons destyds gekry het nie”* (respondent V). Toenemende swaar verkeer speel in stedelike gebiede ’n rol om spanning te laat oplaai en mense se werksdag langer te maak.

In een geslag se tyd, saam met die koms van die nuwe Suid-Afrika, het die arbeidsituasie en die gesinstruktuur so verander dat **twee-inkomste-gesinne** tans die norm is, terwyl Afrikanervroue tradisioneel huisvrouens was. “... *ek dink nou aan toe ek ’n kind was: Ma was by die huis...*” (respondent Z).

Blanke mans word in die nuwe politieke bedeling beskou as – by uitstek – “voorheen bevoordeel”. Daarom staan hulle tans heel agter in die ry vir werksgeleenthede. In die huidige omstandighede is dit vir mans moeiliker om werk te kry en te behou as vir vrouens. “*Nou is dit moeilik vir mans, want mans moet net so hard veg in beroepe soos wat vrouens al die jare geveg het*” (respondent Z).

Ouer blanke mans is tans die mees kwesbare groep in Suid-Afrika se arbeidsmag. Waar ’n man nie ’n goeie werk het nie, het werkverwante probleme in ’n rimpel-effek ’n negatiewe uitwerking op ander areas van hulle menswees, byvoorbeeld op hulle gevoel van eiewaarde en hulle selfvertroue (respondent Z). “*Vir daardie binne-verlies, daardie ver, diep ding, en ek dink dit is verskriklik swaar vir mans. Vrouens praat maklik. Hulle kry een oor en hulle praat dit uit. Maar ek dink dit lê regtig swaar binne mans en dit maak ook dat jy hierdie uitvalle kry van geweld in die gesin en al daardie tipe goed. Dis sóóó, daardie aggressie, daardie frustrasie, daardie tipe dinge wat daar is, wat jy alles kan koppel weer terug aan verlies, nè?*” (respondent Z).

Werkverlies het ’n **impak op die mens se gees** en dit blyk dat spesifiek manspersone daaronder ly: “*Maar daar is baie, baie beslis ouens wat byvoorbeeld hulle werk verloor het, wat treur. Ek wil net ietsie noem: dit gebeur soms dat ’n ou sy werk verloor, maar finansiële gesproke is hy nie so sleg daaraan toe nie, want hierdie pakket wat hy kry, kan miskien vir hom finansiële nog lank aan die gang hou. Maar, veral by die mans, kry jy dit dat dit maak so ’n impak op ’n ou se gees, dat jy treur. En jy treur lank daaroor, dit is nie iets wat sommer gou verby gaan nie. Ek het ’n storie eenkeer raakgeloop ... waar dit baie, baie duidelik is dat so-iemand getreur het, nie as gevolg van finansies nie, want die afkoopwaarde van sy afdanking was finansiële gesproke vir hom aanvaarbaar. Maar die feit, toe hy die môre badkamer toe gaan (die eerste dag) toe hy gereed maak, asof hy werk toe gaan en hy besef hy het nie ’n werk om vandag heen te gaan nie, het hom tussen die oë geslaan*” (respondent V).

Dit kom vandag algemeen voor dat Afrikaners vir korter of langer periodes van tyd **in die buiteland werk** (respondente V, Y, Z). “*Hier is een ou wat vir my vertel het hy was verlede jaar tot Junie meer in die buiteland as wat hy in Suid-Afrika was*” (respondent V). As gevolg van internasionale isolasie het dit baie selde gebeur in die tydperk voor 1990.

Opsommend blyk dit dat die landskap ten opsigte van beroepsarbeid en werksgeleenthede sedert 1990 drasties verander het: in die staatsdiens en verskeie ander sektore.

5.4.3.11 MISLUK DIE SKOOLSTELSEL?

Meer as een respondent verwoord die frustrasie in die werkplek dat mense met ’n geldige matrieksertifikaat en selfs naskoolse kwalifikasies nie behoorlik kan skryf nie en nie ’n eenvoudige taak kan uitvoer soos om ’n amptelike brief te skryf nie (respondent W). Dat respondent W se frustrasie klaarblyklik nie ’n geïsoleerde insident in ’n enkele kantoor is nie, word bevestig deur die “Law Society of South Africa” se kommer oor gekwalifiseerde regsgeleerdes se “ongeletterdheid” en “algemene gebrek aan vaardighede. Die jonges is die resultaat van ’n wanfunksionele skoolstelsel” (Du Plessis 2010).

Die geletterdheidsvlak, gemeet aan formele kwalifikasies soos ’n matrieksertifikaat of diploma, is in Suid-Afrika nie laer as in 1990 nie, maar daar is baie kommer by kundiges oor die nalatenskap van Uitkomsgebaseerde Onderwys. Die feite is dat meer en meer funksioneel ongeletterdes (as gevolg van ’n vaardigheidstekort en regstellende aksie) aangestel word in poste waar gevorderde opleiding ’n vereiste is (respondent T).

5.4.3.12 POSISIE VAN AFRIKAANS

Die agteruitgang van **Afrikaans as gebruikstaal** in die staatsdiens, is soos volg verwoord deur ’n respondent wat destyds nou saam met die staat gewerk het: “*Ek kan onthou, veral na 1994, toe het niemand ewe skielik meer Afrikaans verstaan nie. Die vorige vergadering het ons almal nog lekker Afrikaans gepraat en die volgende vergadering, as jy Afrikaans praat, ... weet niemand wat sê jy nie*” (respondent X). Dit dra by tot die vervreemding wat baie Afrikaners tans ten opsigte van die staatsdiens beleef (respondente W, X, Z).

Dit blyk dat die posisie van Afrikaans nie net in die staatsdiens verander het nie, maar in die breë samelewing en dat dit 'n bepaalde invloed op mense se alledaagse belewenisse het: *“En jy het ook die taal ... dit was in ons taal, al daardie goed, jy weet? Vir baie mense is Engels 'n aanpassing. Die dinge moet nou in Engels gebeur. So, dis 'n geweldige ding, veral onder die ouer lede. En dit maak hulle bang: om die munisipaliteit te skakel, want hulle kan nie Engels regtig praat nie. Hulle kan nie duidelik verduidelik nie. Waar daar gepraat word oor 11 tale – die mense wat Afrikaans praat, kry swaar daarmee, jy weet? Dit sien ek nogal, is vir ons ouer garde 'n baie moeilike saak: dat hulle met probleme sit, maar hulle kan dit nie self oplos nie, want hulle ... die taal is 'n 'barrier', jy weet? (respondent Z). Dis kommunikasieverlies (respondent U).*

Taal sluit mense in of sluit mense uit. Respondent S vertel dat sy onlangs in 'n Binnelandse Sakekantoor gesit het en heel verdwaal gevoel het omdat sy nie kon verstaan wat daar gepraat word nie. Toe sê sy vir haar seun by haar: *“Weet jy, ek dink presies soos ons twee nou voel, het hulle altyd gevoel, want jy het altyd die voordeel gehad omdat jy 'n blanke was en jy het presies geweet wat aangaan. Jy vra vir iemand en hulle verduidelik vir jou. As hulle met mekaar praat, dan hoor jy wat aangaan. Ewe skielik ... dit is 'n groot verlies vir my ... ewe skielik is ons aan die kant wat ons nie weet wat gaan aan nie. Ons verstaan hulle nie. Jy weet nie wat om te doen nie en dan het jy so bietjie 'n gevoel hoe moes hulle al die jare gevoel het.”*

5.4.3.13 HELD OF SKURK?

Die posisie van mense wat in die ou bedeling aan die veiligheidsmagte verbonde was, blyk besonder problematies te wees. Aanvanklik was daar pogings van die nuwe regering om die blanke lede “binne” te hou, omdat daar sekerheidsrisiko's was as gevolg van hulle intieme kennis van die militêre en veiligheidsomgewing (respondent Z). Tog was daar min professionele soldate van die ou bedeling wat hulle loopbane in die militêre omgewing voltooi het. *“Ek dink nou aan ouens wat in die weermag was en besluit het hy klim uit, hy kan net nie meer saamgaan nie”* (respondent Y). Party blanke lede van die ou bedeling se veiligheidsmagte het met die integrasie van die ANC se MK-vegters in die Suid-Afrikaanse Nasionale Weermag en Suid-Afrikaanse Polisie diens in die posisie beland waar hulle hul voormalige vyande moes oplei, of onder voormalige vyande se bevel moes werk (respondente W, Z). Baie van hulle het nie daarvoor kans gesien nie en het die diens verlaat. Die “goeie soldaat” van die ou bedeling is *“... in 'n sin, aggressief-teleurgesteld, nè? Want*

hy het sy hele lewe daarvoor gegee. Nou kom almal en vertel vir hom: ‘jy was eintlik sleg. Hoe kon jy daardie ouens vervolg het?’ ... Ek dink daar was baie mense, baie mans wat voel: ‘Ek was die held, nou is ek ewe skielik niks’” (respondent Z). Dieselfde loopbaan waarop hulle eens trots was, is nou die bron van neerhalende aanmerkings, skuldgevoelens, min selfvertroue en ’n lae selfbeeld. Baie van daardie lede is steeds ontnugter, woedend of depressief. Baie ly aan algemene rigtingloosheid en onvermoë om sin te maak van hulle lewens. Dit is nie regverdig teenoor die individu nie, maar dit is hulle stryd in die nuwe bedeling (respondent Z).

Gedurende dieselfde weke wat ek hierdie paragrawe skryf, berig *Rapport* uitvoerig oor “Oudsoldate se pelgrimstog op soek na innerlike vrede” (Lamprecht 2010(a), (b), (c)). ’n Groep oudsoldate van 61 Gemeganiseerde Infanterie Bataljon, 32 Bataljon en die Verkenningskommando het ’n uitgebreide toer onderneem na slagvelde in Namibië en Angola waar dié drie eenhede hard geveg het. Die drie artikels berig oor “riviere van emosie”, hoe lede die trauma van dae van koeëls en bloed herleef het, oor woede, verdriet, trots; oor pynlik-eerlike vertellings en die soeke na die pad wat ’n geharde oudsoldaat na innerlike vrede lei; oor simbole van versoening en vrede wat die toergroep tot stand gebring het. Dit berig ook oor die toerlede se verligting om ná amper 30 jaar daarvoor te kon praat met mense wat verstaan (Lamprecht 2010(a), (b), (c)).

Respondent W het baie met polisiemanne en gewese polisiemanne te doen en verwys na hulle ontnugtering met die nutteloosheid van die opofferings wat hulle destyds gemaak het. “So, daardie ouens sal vir jou sê maar ek moes nagte lank moes ek my vrou en kinders by die huis los en in die swart woonbuurte gaan lê: kyk dat hulle nie die plekke afbrand nie en dan skiet hulle op my en al daardie goeters. Waarvoor was dit nou? Kyk waarvoor het ons – wat het ons bereik?” (respondent W). Die polisiemanne van die ou bedeling se oorwegende reaksie is aggressie.

Dieselfde geld die dienspligtiges van destyds wat grensdiens verrig het: party van hulle is baie aggressief. “En hulle aggressie gaan nie eintlik oor die swartes nie, dit gaan oor hulle voormalige bevelvoerders en ministers en daardie ouens. Ek meen, ek kan nie eers vir jou sê wat sê hulle alles nie ... ons is bedrieg. Al die jare het hulle ons bedrieg, om daardie politikus aan die gang te hou; sy idees ... hulle is baie aggressief oor die weermag. En hulle verwyf ’n klomp mense ... Jy sien, die ander aggressie wat ek aan dink, behalwe daardie, is teen die kerk. Wat ons hulle daardie tyd vertel het, party mense, seker nie almal nie, maar apartheid is reg. Nou moet hulle hoor, uit die-

selfde geledere uit, ek praat van die kerk, dit was sonde gewees ... Hy sê: 'Dis my geestelike leiers. Hulle het vir my dit vertel.' En al wat ... Het hulle liever maar niks gesê nie, maar hulle het nie gesê: luister jy is besig met die verkeerde goed nie. Hulle het niks gedoen nie. Nou staan daardie selfde ou en vertel vir jou dit is eintlik sonde. Hy sê tot die kerk het my bedrieg. En daarom is dit so erg: baie polisiemanne wil met die kerk niks te doen hê nie” (respondent W). 'n Ander respondent verwys ook na lede van die veiligheidsmagte. Niemand help hulle vandag om dit te verwerk dat hulle mense doodgemaak het en nie vrede daaroor kan vind nie: “Hulle hang in die lug. Dis nie dat hulle met God niks te doene wil hê nie. Dis nie dat hulle ateïste geword het of iets van die aard nie” (respondent X). 'n Ontstellende groot getal oudlede van die veiligheidsmagte is totaal kerkvervreemd en woedend vir die NG Kerk. Hulle glo in God, maar wil niks met die kerk te doen hê nie. “Ek sien dit nou elke dag daar by my. Ek werk met baie polisiemanne” (respondent W).

Dit blyk dat die oudveiligheidsmagte se trauma en verlies hoofsaaklik onverwerk bly. Die enigste treursimptome wat respondente by hulle opmerk, is ontkenning en aggressie. “My hart gaan so uit, want ek sien die geveg in sy binneste. Hulle het so ... hy was 'n recce en hulle het verskriklike ervarings gehad – ek dink nie ons het meer 'n begrip van wat se ervarings hulle gehad het nie. Menige kere (sy hand is ook afgeskiet in een of ander skermutseling) het hulle nagte en nagte gelê binne in die veld en nie geweet of hulle die volgende dag sien nie. Nou is hulle hier terug in die samelewing. Daar is nêrens plek waar hulle kan praat daaroor nie” (respondent X).

5.4.3.14 AFRIKAANSE MANS EN HULLE GESINSLEWE IS ONDER DRUK

Veranderings by die werkplek, soos hierbo bespreek, het bepaalde implikasies vir blanke mans en hulle **gesinsverhoudings**: “Veral met mans het ek gevind dat hulle leef terug in die verlede. Jy weet, ‘toe ek dit was, toe ek dat gedoen het’. Veral as dit met hulle swaar gaan, dan klim hulle nie uit en begin 'n nuwe lewe met al die ywer wat nodig is nie ... Ek dink mans ervaar 'n verlies aan manlikheid. Jy weet, daardie: ‘Ek is 'n man, ek is trots op wat ek doen’ ... So, ek dink veral mans kry baie swaar op hierdie stadium en dan het dit 'n direkte invloed op die familie. Ek dink as jy kyk na selfmoord en jy kyk na gesinsmoorde en al daardie tipe dinge wat ... wat eintlik ongekend was. Of miskien was dit net nie bekend nie, ek weet nie. Maar dis vir my nou of dit al hoe meer algemeen raak. Dis nie meer snaaks nie. Mense sal sê ‘haai siestog’ maar dit is nie meer 'n buitengewone situasie nie. Wat ek ook sien, is dat die ... die druk, die stres wat daar tussen ouers is,

loop deur na kinders toe. Dis hoekom ons tans ook so sukkel met ... sit met 'n groot persentasie kinders wat depressief raak, vir wie selfmoord 'n uitweg is. Ek dink nogal die hele gesinstruktuur is onder geweldige druk, veral as daar nie 'n inkomste van die man se kant af is nie, want dit is, hy is so gestruktureer dat hy moet voorsien. As iemand anderster moet voorsien, al is dit sy vrou of wie ook al, watter instansie, dit is geweldig moeilik vir 'n man om te hanteer” (respondent Z).

Twee respondente se mans werk, as gevolg van die veranderings in Suid-Afrika, sedert die middel negentigerjare in die buiteland. Dit hou enorme verlies vir hulle gesinne in: *“My kinders het sonder 'n pa grootgeword. Ek is 'n enkel-ouer. Ek was drie maande swanger, my dogter is nou 16. Sy ... haar pa kom twee keer of drie keer 'n jaar huis toe. Absolute verlies aan gesins-bymekaar-wees. En ek is nie die enigste nie. Ons is eintlik ... al die vrouens wat in dieselfde posisie is, ons ondersteun mekaar. Ook huweliksgeluk daarmee saam. Ek het nie my eggenoot by my nie. Ons familie is glad nie uniek wat dit aan betref nie ...” (respondent R).*

5.4.3.15 BOIKOTTE EN INTERNASIONALE ISOLASIE IS DEURBREEK

Die respondente beleef die deurbreking van die sewentiger- en tagtigerjare se internasionale isolasie baie positief. Respondent Z verwoord haar herinneringe van die isolasiejare soos volg: *“Ek dink nie ons het ooit besef hoe verskriklik die boikotte regtig teen ons was nie, tot na die begin van die 90's, wat jy ewe skielik nie meer net Tastic-rys kry nie, jy het veral na '94 was daar hoevél tipes rys. Ons het nie besef hoe afgesonderd ons is nie – hoe moeilik dit was om te reis, byvoorbeeld. Ek het dit nou uit die Weermag ondervind. Jy kon net nie reis eintlik nie, tensy jy in 'n groep gegaan het en dis baie goed georganiseer. Suid-Afrika was ongelooflik afgesny. Dit het nie regtig tot ons deurgedring nie, want ons het eintlik daarmee opgegroeï. Ons het nie besef wat mis ons nie.”*

'n Suid-Afrikaanse paspoort word ná 1994 in baie meer lande aanvaar en Suid-Afrikaners reis en werk veel meer as voorheen in Afrika en ander wêrelddele (respondente W, X, Z). Afrikaanssprekendes se blootstelling aan ander lande, kulture, vorme van kuns en vermaak, denkwyses en godsdienste het dramaties toegeneem. *“Vir my is dit definitief van 'n geslote gemeenskap, 'n geïsoleerde gemeenskap na 'n oop, vry gemeenskap, wat eintlik oornag gebeur het. En dan met al die gevolge daarvan – van die geslotenheid van absoluut inklusief en beskerming van die eie, na waar*

ons vandag sit, wat wêreldwyd die tendens was, waar alles nou oopgegooi word ...” (respondent R). ’n Gemeenskap wat geslote en beskermd was, is skielik deel van die groot, internasionale gemeenskap: *“Ons het beskermd grootgeword en dan skielik hierdie blootstelling aan baie meer kulture en verskillende denkwyses en ideologieë en idees oor die lewe, wat jy nooit voorheen mee kontak gehad het nie”* (respondent T).

5.4.3.16 DIE NG KERK WAS “GESLOTE” EN HET “OPER” GERAAK

“Ons het nou die dag daaroor gepraat: wat vir my interessant was – die NG Kerk het vir my baie geslote voorgekom: ‘Dit is wat ons bely. Dit is wat ons doen. Dit is verkeerd. Daardie mag jy nie doen nie, dan gaan jy hel toe.’ Dit was sulke duidelike lyne wat in uitsprake gemaak is. Ons praat van nou die dag” (respondent Z). Sy gaan dan voort en noem hoedat die NG Kerk gekant was teen enigiets wat as Rooms beskou is, soos meditasie en die gebruik van die kruissimbool. Sy verwoord die verandering wat plaasgevind het, soos volg: *“Nou sien ek ’n baie breër benadering ...”* Die nuwe benadering kan ook as “gemakliker” of “meer akkommoderend” beskryf word (respondent Z).

Verskeie respondente verwys daarna dat die NG Kerk tans anders geposisioneer is ten opsigte van ander kerke as twintig jaar gelede: Daar is baie beter verhoudings met ander kerkgroepe *“... gelowiges staan vir my meer saam, wat vroeër nie daar was nie”* (respondent R). *“Jy moet saamstaan. Dis nie meer AGS, Hervormdes, NG nie”* (respondent S). Respondent U verwys na ’n groot geleentheid op Loftus, wat totaal interkerklik was, maar waaraan die NG Kerk voluit deelgeneem het. Daar is hartlike samewerking met ander kerke, onder andere in “pastor’s forums” en rondom gemeenskapsprojekte, verskillende NG Kerk-gemeentes bedryf projekte in Mamelodi, ensovoorts (respondent S, U, V, Z). *“So, wat ek ervaar het, is die kerk het in daardie opsig oper geword”* (respondent U). Die NG Kerk het deesdae baie beter verhoudings met ander kerke as voorheen. Daar is onderlinge liefde en hartlike deelname aan interkerklike projekte. *“As ’n mens dink aan baie van hierdie aktiwiteite, hoe begerig die NG Kerk is om met die ander kerkgroepe saam te werk en hoe begerig sommige van hulle is om ook saam met die NG Kerk te werk... Hier in ons gebied, hier is seker nie ’n gemeente, van watter kerkverband ook al, wat nie een of ander belang daarby het nie. Dis pragtig en dis samewerking”* (respondent V).

Hoewel net enkele gekleurde gesinne (en geen swartmense nie) lidmate van die gemeente geword het, is die respondente se konsensus dat gemeente 3 'n maklike oorgang gehad het na oop lidmaatskap vir ander rassegroepe.

5.4.3.17 ANDER LEWENSGEVOEL

Die huidige, algemene lewensgevoel kan beskryf word as minder formeel, minder rigied, meer persoonlik, minder bemoeisiek, meer akkommoderend en vriendeliker (respondente V, Y, Z). Die NG Kerk was in die ou bedeling rigied oor gemeentegrense. Vandag ry stadsmense na die ander kant van die stad na die gemeente van hulle keuse. Respondent R verwys in hierdie verband na die nuwe verskynsel van “*church hopping*” – verbruikersmentaliteit in die kerk. Hierdie verandering het nie spesifiek met die advent van die nuwe Suid-Afrika te doen nie, maar val wêreldwyd daarmee saam. Die bestuurstyl in gemeente 3 het in pas daarmee die afgelope jare verskuif van 'n outoritêre styl na 'n styl van deelnemende bestuur, waar die gemeente in besonderhede ingelig word, betrek word by projekte en besluitneming; vertrou word met bedienings. Predikante word nie meer op 'n troontjie gestel nie. Lidmate aanvaar hulle as gewone mense en voel byvoorbeeld vrymoedig om met hulle te redeneer en te verskil oor die inhoud van hulle preke. 'n Dekade of twee gelede sou dit ondenkbaar gewees het (respondente V, Z). Die struktuur van die kerk het in hierdie atmosfeer baie gemoderniseer. Kort, funksionele en persoonlike vergaderings het lang, formalistiese en “kwaai” vergaderings vervang. Daar is waardering vir die nuut-geformuleerde rol van meerdere vergaderings van die NG Kerk: ring, sinode en Algemene Sinode (respondent V). Ringsvergaderings is nie meer twee en 'n half dae nie, maar twee en 'n half uur (respondent V).

5.4.3.18 EMIGRASIE

Emigrasie van geliefdes oor die afgelope 20 jaar het volgens al die respondente bygedra tot die Afrikaanse gemeenskap se belewenis van verlies. Die respondente ly persoonlik onder emigrasie van geliefdes:

Een respondent merk op dat naby familieledede van al 13 lede van hulle selgroep, al geëmigreer het.

Een van die respondente se eie kind woon al vir etlike jare in Nieu-Seeland. Hulle het 'n huis gekoop en daar is nie 'n kwessie van omdraai nie.

Twee van die respondente se mans werk al sedert 1995 in die buiteland, met enorme implikasies vir hulle gesinslewe.

Emigrasie impliseer die verlies van familiebande; die voorreg om 'n grootouer of 'n kleinkind te ken (respondent T). Daar is baie emosionele pyn by betrokke. Die tipe boodskap wat die Suid-Afrikaanse familie van vriende wat ook oorsee woon, oor hulle kinders kry, is: *“Ja, dit gaan met hulle goed, maar hulle sukkel baie met aanpassing. Ek dink as jy met baie mense praat, is dit maar die situasie”* (respondent V). Dit is gewoonlik jongmense wat emigreer. Hulle soek groener weivelde op, maar die realiteite in die nuwe land is dikwels vir hulle 'n skok: *“Die geld is nie meer nie, want jy leef in 'n gemeenskap wat duurder is. Jy is afgesonder ... Daar is ook maar misdaad ... As jy dan moeilikhede kry – oooef, dan is dit dubbel moeilik”* (respondent Z). Die emigrante se ouers kry baie swaar. Hulle leer skype en hulle maak 'n plan met kommunikasie, maar dit is vir hulle verskriklik swaar (respondent Z). *“Jy skype, maar jou hart trek met 'n punt ...”* (respondent X). Respondent V verbaliseer 'n bejaarde moeder, wat in Suid-Afrika agter bly, se verlies: *“Maar as hy oorkant die grens is, is dit so asof die ouens amper van hom afskeid geneem het soos met die dood. My eie ore het al gehoor dat 'n tannie sê dat hierdie kind van haar wat nou oorsee is, as hy liever doodgegaan het, dan sou sy beter gevoel het. Ja, dis nou 'n harde ding om te sê, maar dis hoe party van hulle voel.”*

Die pyn en verlies wat met emigrasie gepaard gaan, raak nie ligter met die verloop van tyd nie: *“Dis absoluut 'n moeilike ding, maar ek dink dit laat treur nogal vasbyt by die mense ... dit is baie moeilik (ek sien dit by hoevéél mense) as daar besoeke heen en weer plaasvind, want dis elke keer die afskeid. Dis elke keer, en vernaam as dit ouer mense is, dan ... die kinders dink 'miskien sien ek hulle nie weer nie', die ouers dink miskien ... Dis 'n baie ingewikkelde situasie. Dis nie so eenvoudig van 'oh, ons gaan na die paradys toe' nie, of 'ons oorleef maar net'. Daar is 'n ander tipe treur wat ook bykom, jy weet, daardie verlies van jou familieledede wat jy nou moet hanteer en dit bou op die probleme wat hier reeds is ... Dis MOEILIK, dis 'n baie moeilike en komplekse situasie daardie. Ek dink dit sit net nog druk op die gemeenskap soos wat dit is”* (respondent Z).

Die feit dat soveel jongmense die afgelope twee dekades land-uit is, skep by voorbaat spanning by gesinne met kinders wat volwasse word: *“Dis iets wat ons nie ken nie, hierdie dat mens in jou hart*

met vrees sit dat jou kind môre of oormôre sal kom sê: 'Hoor hierso, Ma, ek het nou 'n aanbod gekry daar anderkant, of die gras lyk vir my groener daar' (respondent X).

Die redes vir emigrasie waarvan respondente weet, is die hoë misdaadvlakke en gebrek aan persoonlike veiligheid in Suid-Afrika (respondent V, Y, Z), die verlies van werk en beroepsvooruitsigte (respondent W, Y, Z), die soeke na opwinding en iets nuuts (respondent X), finansiële oorewegings (respondent Z), ter wille van die volgende geslag (respondent V). Daar is ook die faktor van 'n weiering om die verliese wat met die oorgang na die nuwe bedeling gepaard gegaan het, te verwerk: *"Ek wil ampertjies sê ek dink dit is mense wat, wat tot 'n mate weier om die realiteit van Suid-Afrika te aanvaar. Hulle wil nie hierdie realiteit hê nie. Met ander woorde, hulle wil nie die verlies hê nie. Hulle erken nie: ek het verlies gehad hierso nie. Hulle sê net: hierdie realiteit wil hulle nie hê nie en dan soek hulle vir hulle 'n ander ene daar anderkant"* (respondent X).

Nie net die direkte families van emigrante beleef verlies nie, maar ook die breër gemeenskap en die plaaslike gemeentes: *"Ons het kwaliteit verloor. Ek weet van oulike jongmense wat oorsee is. Dit het die NG Kerk geraak ... Die NG Kerk het goeie jongmense verloor, kaliber ouens wat ons baie kon help en dit het 'n sielkundige tipe effek op die kerk"* (respondent Y).

Aan die positiewe kant is respondente se indruk dat emigrasie gestabiliseer het in gemeente 3 se omgewing. Daar is nie meer 'n uittoeg nie. Daar is ook heelwat emigrante wat weer teruggekom het (respondente Y, Z).

5.4.3.19 EGTE EN ONEGTE SKULD

Die skuld-kwessie by voormalige lede van die veiligheidsmagte was al ter sprake. Maar uit die onderhoude het geblyk skuld vir die skade wat deur apartheid aan swartmense gedoen is, kleef ook kollektief aan die NG Kerk as 'n organisasie, kollektief aan die Afrikaner, kollektief aan die blanke. Individue dra ook nog aan daardie las.

Respondente beleef aspekte van daardie skuld as eg, omdat daar inderdaad onregte gepleeg is. Respondent W haal twee voorbeelde aan: *"Dit staan in Hansard, jy kan dit gaan lees, die blanke het dit gesê aan die swarte, jy kan onderwys kry. Maar dít was die verstandhouding gewees – hy mag nie ordentlike onderwys kry nie. Hendrik Verwoerd het dit gesê as minister. Ek het dit met my*

eië oë gesien. Wanneer swartmense dus sê: 'Julle het gesê ons moet minderwaardige onderwys kry, sodat ons nie êrens met die blanke kan kompeteer nie', is dit 'n werklike onreg en daar is egte skuld. Die ander voorbeeld wat hy aanhaal, is dat swartmense vir hom sê: 'Julle het ons grond weggevat. Ons het plase gehad soos enige ander ou. Toe het julle eenvoudig die groepsgebiedewet ingebring wat sê: julle is uit!' ... 'n Ou het dit eendag vir my gesê – 'en nou is julle kwaad omdat ons julle gewere weggevat het? Wat is die belangrikste: jou geweer of jou grond en jou huis? Kyk hoe kwaad is julle oor julle gewere. Hoe moet ons voel oor ons huise?' En dis nie reg nie” (respondent W). Hy verduidelik voorts hoe swartmense nie die regering van 50 jaar gelede verantwoordelik hou nie, maar kollektief al die blankes van vandag: “En hulle hele houding is: 'julle het hulle in-gestem, julle is die blankes' ... Dis nou wat die swartes vir my kwaad maak” (respondent W). Die paswette is ook aangehaal as 'n onreg en 'n bron van egte skuld (respondent X). Afrikaanse mense loop hulle steeds vas teen onafgehandelde, geregverdigde woede van swartmense. Die kollektiewe las van apartheid rus ook nog op die NG Kerk: “Ek dink ook van die anderskleuriges sien die NG Kerk as die ou ... ons wil eintlik nie op groot skaal saam met julle werk nie, want julle was ook maar deel van die apartheids-ouens gewees; julle het ons seergemaak” (respondent Y).

Aan die ander kant voel respondente daar word skuld op hulle gelaai vir dinge soos rassisme en haat, waaraan hulle nooit skuldig was nie. “Ek ek het van 'n plaasgemeenskap af gekom, presies dieselfde, waar ons nie vir die swartes sommer kon gehier-jy het nie, waar ons ordentlik met hulle moes gepraat het en waar 'outa' ampertjies soos 'oupa' gewees het. Dit was 'n ere-naam, dit was nie 'n skeldnaam gewees nie! En nou kom ons in hierdie situasie en almal maak uit dat die blankes was aaklige mense, man, hulle het hierdie mense gelooi en hulle ... met hulle verskriklik gewerk. Dit is nie die waarheid nie!!” (respondent X). Die verskynsel dat wandade van enkele individue aan die hele groep toegeskryf word, vertroebel die water in 'n konteks soos hierdie. Die gewilde Afrikaanse groep *Klopjag* se liedjie “Ek sal nie langer jammer sê nie” verwoord iets van die jonger mense se weiering om langer skuld te aanvaar vir iets waaraan hulle nie skuldig is nie.

5.4.3.20 PATRIARGALE SAMELEWING, KRITIESE SAMELEWING

Wat ook waar is, is dat meeste Afrikaners hulle politieke leiers blindelings gevolg het in die ou bedeling se patriargale stelsel: “Die ou patriarg het gepraat en nou moet jy maar net doen. Hulle

het ons met die inligting gevoer wat hulle wou gehad het ons moet weet” (respondent W). *“Ons het nie vreeslik gedink nie?! Regtigwaar! Die regering het vir ons gedink, ons het gedoen. Ons het saamgegaan in goeie vertroue, ja”* (respondent X). Die patriargale era het verbygegaan. Gesagsfigure in die Afrikaanse gemeenskap (van politieke partye tot predikante) word vandag krities bejeën (respondent Z).

5.4.3.21 OUDERDOM MAAK SAAK

Daar is ’n groot verskil tussen die jong, middeljarige en bejaarde Afrikaners se belewenis van die veranderings in Suid-Afrika. *“Ek dink die jonger garde is oper. Kom ons sê almal 50 en ondertoe, het in die nuwe Suid-Afrika makliker ingekoop en ingekom. Ek dink die studente vandag en die tieners – hulle is daarin gebore. Die gesprek oor die tagtigs en verandering – eintlik gaan dit by hulle verby. Hulle word groot, my kinders is gebore in die negentigs. Hulle word groot in die nuwe Suid-Afrika. Vir hulle is apartheid – hulle hoor daarvan, maar hulle ken dit nie. Vir hulle om te verwerk wat gebeur het, is nie ’n probleem nie, want hulle hóéf dit nie te verwerk nie. Ek dink hier is baie jong ouens in die gemeente wat, kom ons sê hulle is 30 of 40 jaar oud – hulle het reeds dit verwerk. En ek dink die ouens van so 50 – ons ouens wat nog grensdiens gedoen het, wat nog militêre diensplig gedoen het, wat geveg het vir Suid-Afrika in Namibië, aan die grens, ons het al ver gevorder om dit te verwerk”* (respondent Y). Dieselfde respondent se waarneming is dat mense van 60 en ouer, veral 70 en ouer, die oorgang na die nuwe Suid-Afrika baie traumaties beleef het. *“Die verwerking is vir die ouer garde moeiliker”* (respondent Y, so ook respondent V).

’n Jonger respondent som die belang van ouderdom soos volg op: *“Ek dink dit het nogal half ’n ‘link’ met hoe oud jy was toe die veranderinge ... want ons het amper half grootgeword daarmee. Ek dink teen die tyd toe ek universiteit toe gegaan het en regtig in die wye wêreld my voete gevind het, was dit in 1995 en het die veranderinge al begin en dit was nie ... jy het gegroei saam met dit, grootgeword saam met dit. So ek dink dit is vir die jonger mense dalk bietjie makliker as vir die mense wat meer in hulle ... ‘set in their ways’ was”* (respondent T).

5.4.3.22 KORTLIKS

Om hierdie afdeling (die ryk beskrywing van verandering en verlies) mee af te sluit, word nog ’n

aantal punte wat respondente geopper het aangestip, sonder om in enige besonderhede daarop in te gaan.

- In die ou bedeling was daar (veral in NG Kerk-geledere) meer geniepsigheid. Die indruk is dat daar tans groter verdraagsaamheid is (respondent V).
- In die “ou dae” was daar in die algemeen ’n groter positiwiteit oor die land en die toekoms in Afrikaanse geledere (respondent V).
- Afrikaners beleef kultuurverlies. As gevolg van veranderings in die gemeenskap, is bande met Europa baie minder heg as voorheen (respondent R).
- Die dekades voor 1990 is in die NG Kerk gekenmerk deur afstigtings, terwyl die dekades sedert 1990 gekenmerk is deur die verlies van gemeentes wat doodloop, ontbind of saamsmelt (respondent R).
- Die indruk is dat mense oor die algemeen in die tagtiger- en negentigerjare eerder emosioneel as rasioneel betrokke was by probleme (respondent V).
- Meeste vroue se rol het in die tyd onder bespreking verander van tradisionele huisvrou na ’n beroepsmens – in sommige gevalle die primêre broodwinner.
- Politiek verdeel die Afrikaner nie meer nie en daar is ’n groter samehorigheidsgevoel. Hulle staan meer bymekaar en waardeer die goed wat voorheen vanselfsprekend gekom het, soos hulle taal (respondente V, Z).
- Die verval van gemeenskapstrukture en die legio veranderings plaas groter druk op die NG Kerk en predikante.
- Die era van “staatskerk” is verby in die NG Kerk. Gemeente 3 is baie bewus daarvan dat die kerk nuwe respek en geloofwaardigheid moet verdien met dade; deur vrugte te dra wat by bekering pas (respondente W, Y).
- Die NG Kerk se maatskaplike betrokkenheid, formeel en informeel, is groter as ooit.
- Die NG Kerk het ’n groeiende betrokkenheid by bedienings in die buiteland.
- Daar is vandag groter verskeidenheid in die NG Kerk ten opsigte van teologie en styl as voor die politieke omwentelings. Sommige lidmate beleef verlies aan leerstellige eenvoudigheid en sekerheid negatief, as ’n huis wat in homself verdeeld is en moeilik staande gaan bly (respondent X).

- Die nuwe era se verdraagsaamheid skep, by die positiewe momente, ook spanning by lidmate. Omstrede teoloë se artikels in die media word as “lostoringmomente” beskryf (respondent X).
- Die NG Kerk se “besluit om nie te besluit nie” skep ’n vakuum (bv in verband met homoseksualiteit – respondent W) en dit wek frustrasie by lidmate.

Hiermee is die analise van eerste twee kontekstuele faktore, verandering en verlies, afgehandel. Vervolgens skuif die aandag na die derde faktor, naamlik treur.

5.4.3.23 GEMENGDE BEELD OOR TREUR

Die algemene indruk uit die onderhoude, is dat respondente, beide in die persoonlike onderhoude en in die fokusgroep, hulle gemeenskap verskillend takseer ten opsigte van die vordering met die treurproses. Dit hang saam met hulle persoonlike verhale en die hoek waaruit hulle die kwessie benader. Een respondent dink die treurproses is nog lank nie afgehandel nie: *“Ek dink ons is nog redelik diep daarin”* (respondent U). ’n Een en sestigjarige respondent meen die treurproses gaan nog lank duur: *“Ek dink nie ek gaan by die einde van hierdie rouproses kom nie”* (omdat daar nie genoeg tyd in haar lewe oor is nie!).

Ander respondente dink die treurproses is eintlik al agter die rug: *“Ek dink ons WAS daar. Ek dink ons het getreur. O, ja! Maar ek dink ons is besig om aan te beweeg”* (respondent S). Die volgende opmerking kom ook van ’n respondent wat meen die proses is ver gevorder: *“Maar gaan kyk net bietjie ... Ons begin ons stertvere nou pof. Deel van die treurproses was, ons het baie slae gekry, van alle kante af. Ons het dit gevat, want ons het skuldig gevoel. Ons weet ons het sekere goed verkeerd gedoen. Ons het baie slae gevat ... ons is verneder. Ons is werklikwaar verneder deur mense en ons het al hierdie pak gevat. Maar nou begin ons ons stertvere regmaak en sê: ‘Weet jy wat? Die pakgee is nou verby. Nou is daar sekere dinge wat reg moet wees in die gemeenskap, want as jy ’n demokrasie uitroep, moet jy sekere goed doen. Die demokrasie is nie net vir jou en net vir jou nie.’ ‘Some pigs are more equal than others’, nè?”* (respondent R).

Niemand kan ’n kollektiewe identiteit, wat vorm aanneem na die verliese ná 1990, beskryf nie. *“In die ou bedeling het ons altyd gesê: Ons is hier geplaas om die heidene hier te red. Die Afrikaners het ’n doel, hy het ’n missie. Sjoë, intussen wonder ek ...”* (respondent R).

5.4.3.24 POSISIE VAN GEMEENTE 3 TEN OPSIGTE VAN TREUR

Die posisie van gemeente 3 as 'n geheel, word nie ernstig geraak deur verandering en verlies nie. Almal stem saam dat samelewingsveranderinge in Suid-Afrika oorweldigend was, maar dat dit nie hulle gemeente in sy werksaamhede rem nie. *“Maar ek begin al meer dink ons hier in gemeente 3, dié is nie so wesenlik getref nie. Ons hier is nie regtig bewus van wat in Suid-Afrika aan die gebeur is nie. Die verliese en die trauma van daardie tyd het ons geraak, maar hierdie lidmate ... het dit oorleef in 'n mate”* (respondent Y). Daar is verskeie kontekstuele faktore wat veroorsaak dat hierdie gemeente die veranderinge nie so traumaties ervaar het nie: dit is 'n groot gemeente in 'n goeie, voorstedelike gebied van Pretoria. Die meeste van die uitbreidings in hulle voorstad is nuut. Dit het beteken die gemeente se getalle dinamies gegroei het in die dertig jaar sedert gemeentestigting. Daar is ook nie inwoners wat al dekades lank daar woon, soos in die ou, gevestigde voorstede nie. Die ouderdomsprofiel van die lidmate is veel jonger as die gemiddeld in die NG Kerk. Daar is baie sekuriteitskomplekse, maar nie 'n ouetehuis nie. *“Die jong ouens wat hier bly, is sterk ouens, kaliber ouens, gekwalifiseerde ouens. Om hier te bly, moet jy finansiëel sterk wees. So, die jong ouens wat hier intrek, is ingenieurs en prokureurs en dokters – feitlik almal ouens wat op universiteit gaan studeer het”* (respondent Y). Daar is ook 'n redelike persentasie jong besigheidsmense en jonger pensioenarisse in die gemeente.

Daar is wel 'n persentasie lidmate wat in die negentigerjare as gevolg van die nuwe bedeling hulle werk verloor, op vervroegde pensioen moes gaan of 'n skeidingspakket ontvang het. Hulle kon egter oor die algemeen finansiëel oorleef, of met hulle goeie opleiding weer vir hulle 'n pad oopveg (respondent Y). Waar daar verliese was, was dit nie so ernstig soos in ander gemeentes nie: *“As jy vra oor die belewenisse en die verliese en die rou, wil ek amper sê ons is daar verby, of tot 'n groot mate daar verby, omdat dit nie so 'n diep seer was nie. Hy het ons nie oopgekloof nie, die politieke gebeure”* (respondent Y).

Hierdie gemeente se verhaal (net soos die ander twee gemeentes se verhale!) is nie verteenwoordigend van die Noordelike Sinode nie en die respondente weet hulle is in 'n posisie waar hulle minder geraak word deur verliese wat elders akuut is. *“Miskien is dit goed dat jy ons verhaal hoor, maar ek dink ons is amper 'n uitsonderlike verhaal, maar dis dalk goed om hierdie verhaal ook te hoor”* (respondent Y).

Gemeente 3 word nie gekenmerk deur verlies en treur nie. *“Nou, ek weet nie regtigwaar van treursimptome hier in ons gemeente nie. As daar was, dan sou ek sê dit het verbygegaan”* (respondent V). Daar is wel (juis as gevolg van die sosio-ekonomiese profiel van die gemeente) ’n groter persentasie van hierdie gemeente se lidmate wat geëmigreer het, as uit ander gemeentes. *“Mense wat agterbly? Ek dink die ouers kry die swaarste, veral die ouerige mense: hulle kry die swaarste omdat hulle kinders weg is ... daardie ouens voel maar soos ons. En ons voel maar ’n bietjie rou daaroor”* (respondent V). Daardie verliese leef voort by individue en families, maar sonder om die karakter van die gemeente en sy gemeentebouopogings te rem. Die individuele respondente en hulle leefwêreld is egter deurspek van verlies en treur.

5.4.4 TREURSIMPTOME: HOE WORD VERANDERING EN VERLIES HANTEER?

Almal is dit eens dat gemeente 3 as ’n geloofsgemeenskap nie gekenmerk word deur trauma en verlies nie. Tog het al die respondente, onafhanklik van mekaar, na verskillende tipes treurgedrag en treursimptome verwys wat hulle óf self beleef, óf raaksien by mense naby aan hulle. Die meeste van die respondente was heel realisties oor die opgaaf van onafgehandelde verlies. Een voorbeeld van die realisme: *“As ek dit moet opsom, dan dink ek dat werklikwaar het daar ’n stuk verlies gekom en ons moet die verlies in die oë kyk. Dit help nie ons ignoreer dit nie”* (respondent X).

5.4.4.1 ONTKENNING

Twee respondente (X en Z) meen dat sommige van die mense wat geëmigreer het, of pal in die buiteland werk, dit doen omdat hulle hul onttrek van die verliese wat hulle in Suid-Afrika gely het. Hulle wil nie daarmee gekonfronteer wees nie, hulle wil dit nie verwerk nie, hulle het nie ’n plan om die werklikheid van die nuwe Suid-Afrika te aanvaar en daarby aan te pas nie en daarom verwyder hulle hulleself uit die situasie. Dit is egter ’n vorm van ontkenning en nie ’n oplossing nie. *“Hulle voel hulle het hierdie treur agtergelaat: ons gaan nou na ’n nuwe plek toe, maar dit werk mos nie in die lewe so nie. Want treur gaan saam met jou waar jy gaan, totdat jy hom verwerk het. Binne-in jou gaan hy iewerster vassteek”* (respondent Z).

Dit blyk dat daar ’n groot getal mense is wat ernstige trauma en verlies ondervind het, maar wat nog nie aktief daarmee begin handel het nie. Ten opsigte van die posisie van lede van die ou veiligheidsmagte in die nuwe bedeling, maak respondent X die volgende opmerking: *“As ek kan*

sê, en ek ken ook nou baie van hierdie mense, die **basiese reaksie is ontkenning**. Ek dink nie hulle het al regtig getreur nie. Ek dink dit is ontkenning. Die verwarring wat 'n verlies bring, jy moet eers erken daar is 'n verlies voor jy weer tot 'n heelmaakproses kan kom, maar ek dink hulle ontken dit.”

Ontkenning van verlies kom ook veel meer algemeen voor: in antwoord op die direkte vraag: “Dink julle daar is mense wat die verlies ontken?” antwoord die fokusgroep in 'n koor: “Ja, ja. O, absoluut. Daar is baie. Ja. Baie.” Dit het al gebeur dat gemeente 3 'n skool nader in verband met 'n skool-voedingsprojek en dat die skool sê daar is geen behoefte daaraan nie. Almal het kos. “Maar as die broodjies uitgedeel word, dan sien jy wie se kinders kom en dan besef jy wat ... jy weet? So, daardie ontkenningsfase is 'n baie sterk fase en dit loop nogal partykeer lank” (respondent Z). Sy vind ook dat mense wat hulle werk verloor, veral in die hoë inkomste groep, dit in die openbaar ontken dat dit enigsins sleg gaan met hulle. Haar waarneming is dat mense die nie-tasbare verliese (soos die verlies aan funksie en status) langer ontken as die meer konkrete verliese.

Respondent X verwys na “ou omies” wat leef asof niks verander het nie: “En hulle het nie verlies gely nie! Die goed is nog hulle s'n!” Dit klop met ander respondente se waarneming dat aanvaarding van die verandering in Suid-Afrika veel moeiliker is vir ouer mense as vir jongmense.

5.4.4.2 AGGRESSIE

As ek al die stof uit die onderhoude in oënskou neem, is my indruk as onderhoudvoerder dat aggressie die **mees algemene treurgedrag** is wat respondente beskryf het: “Ja, maar die feit dat die ouens treur oor ... omdat hulle werkloos raak, of omdat hulle nie werk kan kry nie en dat hulle dit toeskryf as gevolg van politieke verandering, kan 'n mense nie doodpraat nie, dit is inderdaad so. Daardie tipe van ... ek wil amper sê, ek wil amper die woord treur vervang met woede. Woede is in baie ouens teenwoordig. Dit is so. Mens kan dit nie wegpraat nie” (respondent V). Dieselfde respondent verwys ook na 'n bejaarde dame wat haar verlies as gevolg van haar kinders wat geëmigreer het, met woede hanteer: “Sy is **VERSKRIKLIK** kwaad vir hulle. Daardie woede wat sy nie van kan ontslae raak nie. Hierdie ouens, jy weet, hoe gaan jy dit ...? Selfs die psigiaters begin al daarvoor praat en sê hierdie is 'n moeilike saak om te hanteer. Hierdie, hierdie spesifieke woede wat opgewerk word as gevolg hiervan. Want dis so finaal.”

Respondent Z voel dis veral mans wat hulle verlies, frustrasie en pyn hanteer deur aggressie en geweld. Sy het baie kontak met die CMR en kry te doen met kinders wat fisies en verbaal deur hulle pa's verniel word. *“Maar weet jy wat? Daardie selfbeheersing, nè, dis absoluut 'n dun lagie en as jy karring daaraan, nè, verkeerde tyd, verkeerde plek, nè, dan kan hy dit nie keer nie”* (respondent Z). Sy merk 'n patroon op dat mans nie praat nie. Hulle haal hulle frustrasies uit op die mense voor hulle – in party gevalle hulle eie kinders. Hulle was voor die tyd reeds afgeslote, maar raak na sulke insidente al hoe meer afgeslote (respondent Z).

Vroue in die gemeente sien die simptome by hulle mans raak en kom seek hulp by beraders en leraars *“Omdat ons leraars ook beraders is, dan sê hulle: wat doen ek met my man? Hoe kry ek my man daar deur? Hoe kry ek my man terug in die kerk? Want, dominee, hy is kwaad. Hy is kwaad vir die Here, hy is kwaad vir almal”* (respondent Z).

Aggressie is veral prominent by lede van die ou veiligheidsmagte: *“Maar ek sien meer van die bakleierigheid, dis aggressie, man, hulle is baie aggressief oor die weermag. En hulle verwyf 'n klomp mense”* (respondent W).

Die fokusgroep antwoord eenparig dat hulle baie aggressie en woede teëkom wat buite verhouding met die provokasie is. Drie respondente verwys na opgekropte aggressie wat in padwoede na vore kom: *“Waar het ons in die verlede so baie padwoede gekry soos nou?”* (respondent U, ook respondente R, T).

5.4.4.3 EMOSIONELE PYN

Respondent W verwys na baie mense se *“hartseer oor wat gebeur het”* en die verlange daarna om dit neer te lê en sonder daardie las voort te gaan. Respondent Z sê *“daar is 'n HARTSEER in die mense wat hulle nie uitgepraat kry nie en dit bly half daar. Iewers moet ons kom om deur dit te trek. Maar ek sien, ek sien nog nie daardie groot swaai op nie.”*

5.4.4.4 MOEDELLOSHEID, DEPRESSIE, WANHOPIGHEID

Respondent Z praat herhaaldelik daaroor dat sy 'n *“groter vlak van depressie”* in die samelewing ervaar. *“Ek wil amper sê ek sien nogal 'n negatiewe gemeenskap, jy weet?”* Gemeente 3 se leraars

kry in hulle spreekkamers baie met depressie te doen en gewoonlik is dit die vrou wat om hulp aanklop: “Dis baie keer, sit vrouens met daardie probleem: hoe los hulle die ander een se ... hoe verlig hulle die ander een se situasie? En, en ook depressie, nè? omdat depressie so algemeen is, sal hulle raad kom vra: hoe hanteer ek depressie? Ons kry soveel navrae!”

“Praat jy van verlies, dan praat jy nie net van geldelike verlies nie. Jy praat ook van verlies aan entoesiasme, byvoorbeeld. Ouens wat kragtelos raak omdat hy pap gesukkel is. Ja-nee, dit is inderdaad so. Emosionele dinge wat daarmee saam gaan en dit veroorsaak by die ouens wat erg daarby betrokke is, selfs spannings in hulle gesinne. Daardie is verliese wat jammerlik is en dit is maar as gevolg van die feit dat die mense finansieel swaar kry” (respondent V).

5.4.4.5 ONDERHANDELING

Die fokusgroep was bewus van mense wat in die onderhandelingsfase is.

5.4.4.6 AANPASSING BY NUWE OMSTANDIGHEDE, NUWE ENERGIE

Sommige respondente skep die indruk dat hulle ver gevorder het met hulle persoonlike treurprosesse, dat hulle tot ’n groot mate nuwe identiteit gevind het. ’n Persoon wat verskeie groot verliese gely het rondom die oorgang na die nuwe bedeling, sê die volgende: “Daar is baie verliese en ek het dit baie intern gedra. Ek moes binnekant vir myself eers antwoorde gee. So ek moes deur siklusse werk. Eers was daar volkome ontkenning. En dan het daar woede ... het dit omgesit in woede. En in daardie proses moes ek myself leer ken en myself vorm. Wie is ek? – tot jy wanhopig is en dan begin jy hoop skep en dis daar waar NET die kerk en NET my geloof my deur kan dra ... Ek het by hoop uitgekom. My verlies het ek omgesit in hoop en blymoedigheid, want op die ou end het dit vir my gegaan – nou, NET oor die koninkryk van God. Nie meer Afrikanerskap of dit of dit of dit nie. Die wortels is ... ons het heeltemal ontwortel, maar ek het nog steeds bly vashou. Dis hoe ek my verlies kon hanteer” (respondent R).

Wat gemeente 3 en sy gemeenskap as geheel betref, is daar stemme wat sê die afskeide is reeds geneem, daar is reeds nuwe energie, die aanpassings is gemaak en die gemeente is gereed om met krag ’n bydrae in die nuwe omstandighede te maak, in diens van die Evangelie: “Jy kan nie maar net in ’n dop kruip en jy het seer en jy huil en jy smeer salf nie. Jy moet in ’n stadium begin voren-

toe gaan en ons is vir my gereed om vorentoe te gaan ... Ons is op 'n genesingspad en ek dink 'n belangrike deel is ek dink ons moet sê: 'Kyk, ons moet nou aangaan.' Ek dink jy moet dit net eenvoudig doen. Dit help nie om te sit en huil nie. En dat hulle baie inkoop daarin om Suid-Afrika te infiltreer en betrokke te raak – veral by nood en by uitreik dat die koninkryk kom” (respondent Y). Respondent Y het die eerste tekens van die nuwe energie ongeveer tien jaar gelede al opgemerk, maar dit het die afgelope drie tot vier jaar sterk in momentum toegeneem.

Met bogenoemde reaksies almal in gedagte, is dit inderdaad 'n gemengde beeld van gemeente 3 wat na vore kom. Die respondente het spontaan al die klassieke treurfases genoem. Sommige sê die basiese reaksie is ontkenning – die res van die treurproses het nog nie eers begin nie, terwyl ander stemme sê die verlies en gepaardgaande treurproses is reeds te bowe gekom en agter die rug. Hierdie gemengde beeld is verstaanbaar, omdat gemeente 3 so 'n groot gemeente is en omdat elke respondent sy/haar eie blootstelling het aan faktore (familie, beroep, vriende, ens) wat verskil van die ander respondente.

5.4.4.7 AS EEN LID LY...

Die tendens dat die NG Kerk se lidmaatgetalle sedert die vroeg negentigerjare gekrimp het en dat dit, veral in die middestede en op sommige plattelandse dorpe veroorsaak het dat gemeentes moes ontbind of saamsmelt, is ook as 'n verlies aangestip waaroor gemeente 3 saam met die **kerkverband treur** (respondent V).

5.4.4.8 IS MANS DIE RISIKOGEVALLE?

Een van die respondente neem waar dat vrouens baie meer geneig is om te praat oor hulle verliese, terwyl mans dit binne hou. Vrouens is baie meer geneig om hulp te soek, soms namens haar man, omdat sy sien haar man kry swaar om dinge te verwerk, maar hy weier om raad te vra. Sy meen die verliese en treurproses is intens, maar vrouens pas vinniger aan as mans en dat die groot kommer eintlik lê by mans wat nie oor hulle verliese wil of kan praat nie (respondent Z).

5.4.4.9 LANGDURIG, ONVOLTOOID, KOLLEKTIEF?

In twee van die vier persoonlike onderhoude, asook in die onderhoud met die fokusgroep is ge-

toets of die volgende drie beskrywings van die treurproses in die Afrikaanse gemeenskap akkuraat is: Eerstens langdurig “*Ja! Sedert 1990, of 1994, of 1998*”, tweedens onvoltooid “*Ja, ja, ja! Onafgehandel. Dit word miskien net dowwer as gevolg van tyd ...*” en derdens kollektief “*O, ja! Ek dink dis ’n gemeenskapsprobleem ...*” (respondent Z). Die ander respondente, asook die fokusgroep het bevestigend gereageer op al drie beskrywings.

5.4.4.10 SAL DIT HELP AS DIE NG KERK ROU FASILITEER?

Respondente is tydens die onderhoude gepols oor die moontlikheid dat die NG Kerk mense help om verlies te verwerk. Die meeste het positief gereageer op die gedagte.

Die NG Kerk begin nie vanaf ’n nulpunt, as planne gemaak word om mense te help met ’n rouproses nie. Die kerk is reeds vir mense die veilige ruimte, die bron van standvastigheid wat hulle nodig het om ’n veranderende wêreld te hanteer: “*Ek dink die NG Kerk het reeds baie gehelp, want baie mense het in die Kerk nog geborgenheid en in God geborgenheid gevoel toe alles verander. Ek dink die NG Kerk het goed gedoen en het baie gehelp die laaste 10 jaar*” (respondent Y).

Dit blyk dat respondente die gemeenskap se nood en die moontlikheid van hulp met die hantering van die gemeenskap se verlies as ’n baie aktuele saak beskou: “*Ek dink die hele NG Kerk gaan aan ’n breë front nog met die goed worstel ... Maar ek dink dit lê wyd in die NG Kerk, die hele verwerking van die gebeure*” (respondent Y).

Respondente het verskeie moontlikhede genoem hoe die NG Kerk ’n rol kan speel om die gemeenskap te ondersteun in die verwerking van verlies: “*Die kerk het ’n rol. Die kerk het ’n rol, want ons het geriewe, nè? Ons het mense wat opgelei is. Ons het toegang tot ’n gemeente. En ek dink mens kan dit baie goed gebruik, deur kleiner groepe daar te stel, jy weet, spesifieke doelwitte. EEnii wat hier sterk loop; hospitaalbesoeke wat geweldig sterk loop, jy weet, al daardie tipe goeters wat kerke aanbied*” (respondent Z). Respondent U voel die NG Kerk se eerste stap sal wees om leierskap te aanvaar. “*Die kerk het ’n rol om leiding te gee en ’n pad met die mense te loop.*” Respondent R vertel ’n verhaal van kerkskeuring uit haar kinderjare en hoe ’n vorige predikant van die gemeente leiding geneem het en met een eenvoudige preek vir die hele gemeentetjie perspektief en hoop gegee het.

Nog gedagtes oor die rol wat die NG Kerk kan speel in die fasilitering van rou: *“Maar om klaar te maak met die emosie, dink ek, het die kerk definitief ’n taak om ons te help om daar oor te kom, om ons ken op te lig uit die as uit en te sien, maar ons het ’n taak in hierdie land”* (respondent X). *“Ek dink definitief die kerk het ’n groot taak daar. Ek moet dit eerstens, die rou ... moet mens eerstens insig hê in jou verlies, sodat jy kan losmaak daarvan en uitsig hê waarheen jy wil gaan. En as dit los van die kerk moet wees, dan is dit polities gedrewe. Maar as dit binne die konteks van die gelowige, die gemeenskap van die gelowiges is, dan klink dit vir my werklik dat ’n mens dan, wat daardie identiteit aan betref, agterna, kan uitkom by die totale instelling van die kerk wat gesamentlik dan homself identifiseer met sekere goeters en sekere goed in werking stel en eintlik jou bemagtig – jou weer ’n keer laat voel soos ’n mens wat benutbaar is en wat in die Hand van die Skepper gebruik kan word op verskeie plekke”* (respondent X). Daar blyk konsensus te wees dat die nuwe identiteit, aan die anderkant van rou, nie ’n politieke identiteit kan wees nie (ook respondent R, U, Y).

Oor ’n strategie, oor hoe en waar sulke hulp om te rou prakties kan plaasvind, is daar onsekerheid. Respondente is skepties of eredienste daarvoor benut kan word. Hulle voel oor die algemeen rou is ’n baie persoonlike belewenis wat eerder in die pastoraat, in kleingroepe en by spesiale geleentehede soos hulle gemeente se “40 dae” aangespreek kan word (respondente V, X, Z).

5.4.4.11 VERLIES EN DIE KRAG VAN DIE GEREFORMEERDE GELOOF

Dit is tipies van die krag en taaiheid van die gereformeerde geloof om te erken: dit gaan oor God. Die fokus is op God, nie op die mens nie. Gelowiges weet God is werksaam, al sien ons dit nie. Daardie wete dra mense deur die moeilike dae van verlies, verwarring en ’n moeisame treurproses. *“Ons bid maar net, want ek is baie seker, al is dit vir ons deurmekaar in hierdie land, die Here het ’n pad in Suid-Afrika en iewers uit hierdie ‘rattle’ wat nou so skud, sal die prentjie nog na vore kom ... Jy moet ’n kind gelowig hou – en hou dat hy sien, dit help nie om vir hom net te bepreek nie, jy moet dit self belewe ook dat jy glo en vertrou het dat die Here ’n spesifieke plan het hier in Suid-Afrika, al lyk dit so donker en deurmekaar dat nie een van ons weet of die dakplanne en die vloerplanne by mekaar uitkom hierso nie!”* (respondent X).

5.4.4 INHOUDSANALISE AAN DIE HAND VAN DIE TWEDE ASPEK VAN DIE NAVORSINGSDOEL

Die navorsingsdoel is tweedens om te kontroleer of 'n langdurige, onvoltooide, kollektiewe treurproses inderdaad goedbedoelde gemeentebouprojekte kniehalter in gemeentes van die NG Kerk se Noordelike Sinode.

Die oorweldigende indruk is dat die treurprosesse waarmee individue besig is, nie die gemeentelike lewe in gemeente 3 oorheers nie. Respondent Y praat van nuwe energie wat loskom en hy verstaan dit as “'n verbybeweeg by die seer.”

5.4.4.1 LIDMAATBETROKKENHEID

Die vyf respondente dra, onafhanklik van mekaar, dieselfde boodskap oor: al is gemeente 3 'n makrogemeente, is die meeste lidmate regtig aktief. Die gemeente is op baie gebiede betrokke in beide die versorgende en missionêre dimensies van die bediening. Al die respondente werk hard, maar is ook trots op hulle gemeente: “Nee, as ek praat van ons eie gemeente, dan praat ek gewoonlik met baie groot trots oor ons gemeente, want ek is baie lief vir ons gemeente en ek is baie bly dat die Here my toegelaat het om lidmaat van hierdie gemeente te wees” (respondent V). 'n Groot persentasie van die lidmate is aktief betrokke by die een of ander bediening. “Jy kry nie sommer meer lidmate wat net niks doen nie. Dié wat lewende lidmate is, is ingeskakel by iets waar hy betrokke by is. As ek dink aan ons selgroep: Dis nie net 'n selgroep wat bymekaar kom nie. Hoewéél van daardie selgroeplede is nie betrokke, of by EEiii, of by die hospitaalbediening, of by die koerantjie, of traumasentrum hier onder nie. Elkeen het 'n plek waar hy aktief besig is. Soos Jakobus sê: nie net die geloof nie, maar ook die dade” (respondent X). “Maar om jou 'n voorbeeld te gee van die betrokkenheid van die gemeente: daar is nie een van ons vriende wat ons kan sê; wat ek kan sê, wat nie betrokke is nie. Nie een nie” (respondent W).

5.4.4.2 BALANS

Die gemeente streef daarna (en kry dit klaarblyklik ook in die praktyk reg) om 'n balans te handhaaf tussen die versorgende en missionêre dimensies van die bediening. “Die versorging na binne is belangrik, maar ek sou sê die ‘na buite’ is net so belangrik, dis krities belangrik. So, ek dink nie

die een is belangriker as die ander nie. Maar ek sou sê as jy nie na buite gaan uitreik nie, gaan 'n gemeente stol, of jy gaan perspektiewe verloor, of jy gaan energie verloor” (respondent Y). Die selfde waarheid word in sy eie woorde geëggo deur 'n ander respondent: *“As jy na die verskeidenheid kyk en hoe die gemeente homself struktureer, dit blyk baie duidelik in hoe die almanak aanmekaar gesit is. Die take na binne is geïdentifiseer; die take na buite is geïdentifiseer en daar is mense wat daarmee hardloop!”* (respondent X).

Respondent V meen daar is 'n baie goeie balans tussen sorg en uitreik. Hierdie balans was nie altyd daar nie. Dinge het eers die afgelope paar jaar in balans gekom: *“My ervaring was aanvanklik – aanvanklik was dit meer na binne gerig, maar die balans het gekom. Daar was 'n nodigheid ook! Maar ons het mos 'n geneigdheid om meer na binne toe te gaan. Ons as Christene is mos geneig om te sê ons maak mekaar warm. Dis mos nou lekker hierso waar ons saam is: ons gaan lekker saam kerk toe en ons is bymekaar, maar ons word gedwing en die balans is vir my daar ... ek kry tog die indruk die balans is ... waar dit vir my aanvanklik meer na binne gerig was, dat dit nou in balans is”* (respondent U).

5.4.4.3 NA BINNE

Dit is opmerklik hoedat die gemeente se leierskap moeite doen om die egte behoeftes van die lidmate te peil en daarin te voldoen. *“Die gemeente word nie afgeskeep nie. Ons oë is oop om te kyk wat die behoeftes van ons gemeente is en ons probeer daaraan voldoen ... Wat ons doen ten opsigte van die behoeftes van die gemeente, ons werk aldag en heeldag daaraan, want dis 'n groot gedeelte van gemeentebou. So, ek is heeltemal trots om te sê ons spandeer heelwat tyd en energie daaraan”* (respondent V). Hy gaan voort en verduidelik hoe hulle stelsel van drie verskillende soorte oggenddienste, wat ingerig word rondom drie spiritualiteite en gepaardgaande aanbiddingsbehoefte van lidmate, gegroei het uit deeglike luister na die behoeftes van die gemeente (vgl ook respondente W, Y, Z). *“Ons probeer die gemeente lees. Ons probeer die behoeftes van die gemeente raaksien. Ons probeer die gemeentede bevredig”* (respondent V).

Party respondente voel daar word tans vreeslik baie na buite gedoen en daar kan meer na binne gedoen word: *“Ek dink tog, wat ons eie gemeente aan betref, kan ons nog 'n bietjie meer na binne werk, spesifiek met mense wat werk verloor”* (respondent S).

5.4.4.4 NA BUIITE

Terselfdertyd is dit opmerklik hoeveel aandag gemeente 3 gee aan gemeenskapsbetrokkenheid, barmhartigheid en uitreike: *“Ons werk nou na buite, ja. Jy het seker al gesien, op ons almanak? Maar hier is ’n klomp gemeentedele wat ... dit sal dalk vir jou vreemd klink, die predikante moet die leiding gee, maar hierdie ouens doen die job. Ons het by baie goed betrokke geraak. Ons het EEEE begin doen wat ons nooit gedoen het nie. Ons gemeente, nou ja, dit is so, die land is in chaos, maar ons brei uit. Dit was nooit so gewees nie. Al die goed. Ons het toe begin betrokke raak in ander fasette, byvoorbeeld skool-voeding. Ons het dit nooit gedoen nie, man!”* (respondent W).

Gemeente 3 het vir 2010, die sokker-wêreldbekerjaar, ’n missionêre tema gekies: *“Die wêreld op ons drumpel.”* Een van die respondente verduidelik die keuse soos volg: *“Maar ons wil regtig ook sê – hier is ’n unieke geleentheid. Ons wil dit benut volgende jaar. Ons is baie opgewonde. Ons het heelwat planne vir volgende jaar. Die gemeente het baie gou al ingekoop. Dis nie ’n kwessie van “jig jong, hierdie sokker is ’n groot kans, maar eintlik kan ons nie nou daaraan energie gee nie. Ons is nog HIER, ons vat nog hier en sorteer uit ...”* Ons is nou al so ver dat ons sê ons wil nie volgende jaar nog na binne vreeslik tyd mors nie” (respondent Y). Die klem is op die duisende sokker-toeriste en op uitreik. Respondent V merk op dat baie lidmate ’n passie het om deel te neem aan uitreike en hulle gee graag hulle kragte daarvoor. Respondent Z meen daar is ’n besef dat die gemeenskap belangriker is as die gemeente en dat die Woord breër uitgedra moet word. Verskeie respondente maak melding daarvan dat hulle onlangs vir 40 dae lank gefokus het op die breër gemeenskap en die vraag gevra het hoe hulle in die Here se Naam die gemeenskap kan dien. Na afloop van daardie 40 dae, het baie barmhartighheids-, sending- en gemeenskapsopheffingprojekte spontaan uit die gemeente ontstaan.

“Ek persoonlik dink ons het ver gevorder op die pad en is al meer besig om vorentoe te kyk en veral na buite te kyk. Ek is verbaas oor die barmhartigheidshart en die energie wat daar loskom, ook uitreikwerk en die oopheid wat dit bring by die gemeente” (respondent Y). Respondente rapporteer omvangryke en entoesiastiese deelname van die gemeente by barmhartighheidsprojekte. As die kerkkantoor byvoorbeeld ’n gemeentelid bel en vra om ’n loodgietersprobleem in ’n plakkers-

kamp te gaan oplos, gaan hy met graagte. *“As jy net vra en jy vra die regte goed – mense reageer in ’n oorvloed. So, hulle is regtig meer oop vir die swaarkry van ander mense”* (respondent Z).

Die spontane lidmaatbetrokkenheid by projekte buite die gemeente, blyk uit die volgende: *“Hier is drie selgroepe wat baie geskenkpakkies nou in Desember as kersgeskenkpakkies uitgedeel het in die kinderhuise, ensovoorts. Ons het baie kos uitgedeel die laaste twee weke, wat nie gedryf hoef te word, of van bo af georganiseer of gepredik word nie. Dit kom van die grond af”* (respondent Y).

Hierdie betrokkenheid na buite was nie altyd so nie – daar het groot verskuiwings plaasgevind die afgelope 15 jaar. *“Waar daar in 1992 miskien drie uitreike gewees het ... is daar nou te veel om op te noem! Hoe mense betrokke geraak het en self soveel seën ervaar deur dit wat hulle doen”* (respondent U). Respondent S meen die verandering het die afgelope agt jaar plaasgevind. Respondent Y se gevoel is dat die atmosfeer veral die afgelope drie na vier jaar in die gemeente is dat hulle moet uitreik en na buite betrokke moet wees.

5.4.4.5 OPSOMMING: GEVALLESTUDIE 3

Ten opsigte van die eerste aspek van die navorsingsdoel (die ryk beskrywing van die gemeente se belewenis van verandering, verlies en treur) die volgende: gemeente 3 is geleë in ’n mooi voorstedelike gebied waar meeste inwoners welgesteld is en ’n groot persentasie naskoolse opleiding gehad het. Die woonbuurt het nie veel verander as gevolg van die nuwe Suid-Afrika nie. Respondente se bydraes reflekteer hulle belewenisse vanuit uiteenlopende gesins- en werksomstandighede. Die volgende aspekte van **verandering en verlies** is prominent:

1. Die beleid van regstellende aksie en die regering se transformasiedoelwitte het moontlik die grootste veranderinge teweeg gebring. Vir NG Kerk-lidmate verteenwoordig dit oor die algemeen verlies.
2. Omvattende en traumatiese veranderings het by die werkplek plaasgevind. Die nuwe bedeling het nie ruimte om verskeie van die respondente of hulle geliefdes se beroepe te akkommodeer nie.
3. Misdaad is ’n groot probleem en mense dink gedurig oor persoonlike veiligheid.
4. Die posisie van voormalige lede van die veiligheidsmagte is uiters problematies.

5. Ouderdom maak saak: ouer mense sukkel baie meer as jonges om aan te pas.
6. Vroue hanteer verandering en verlies beter as mans (so ook in gemeente 2).

Waar gemeentes 1 en 2 drastiese veranderings ervaar het in die gemeenskappe of buurte waar hulle woon, is gemeente 3 se woonbuurte nie onderwerp aan groot veranderings nie. Gemeente 3 se respondente rapporteer eerder oor algemene veranderings en verliese wat oral in Pretoria of Suid-Afrika kan geld, terwyl die veranderings waaroor gemeentes 1 en 2 rapporteer, plaaslik is en baie spesifiek is aan hulle onderskeie omgewings.

Daar is 'n **gemengde beeld** oor **treurreaksies**. Die hele spektrum treursimptome kom voor, maar aggressie en negatiewe/depressie is die volopste. Die gemeenskap en gemeente word egter nie daardeur oorheers nie. Die gemeenskap is jonk en daar is reeds tekens van nuwe identiteit. Gemeente 3 is ver gevorderd op die pad om in 'n nuwe identiteit in te groei wat pas by hulle roeping in nuwe omstandighede. *“Die lewe gaan aan. Die land gaan aan. En God gaan aan”* (respondent Y).

Ten opsigte van die tweede aspek van die navorsingsdoel (die vraag of 'n langdurige, kollektiewe en onafgehandelde treurproses gemeentebouopogings kniehalter) die volgende: in gemeente 3 ervaar lidmate wesenlike veranderings en gepaardgaande verliese. Dit rem egter nie gemeente 3 se opregte pogings om die gemeente op 'n gebalanseerde wyse op te bou nie. My oorwoë mening, op grond van al die beskikbare inligting, is dat die versorgende en missionêre dimensies van die bediening in gemeente 3 mooi in balans is. Klem op missionêre betrokkenheid kom nie meer net van die leierskap af nie – dit is algemeen genoeg dat dit as deel van die gemeente se identiteit beskryf kan word. Die kollektiewe treurproses is genoegsaam deurgewerk dat daar tekens is van 'n nuwe identiteit en kollektiewe roepingsbewustheid in die nuwe Suid-Afrika-konteks.

5.5 OPSOMMING VAN AL DRIE GEVALLESTUDIES

Altesaam 31 respondente uit drie gemeentes het deelgeneem aan die ondersoek. Al 31 van hulle het uit hulle eie perspektief beskryf hoedat die veranderings in die Suid-Afrikaanse samelewing hulle lewens op baie verskillende maniere raak. **Al 31 respondente beleef verlies:** party baie direk

en intens; ander nie so akueel nie, maar almal leef saam met verlies wat verband hou met 2 Februarie 1990. Die wye spektrum van verliese wat gerapporteer is, is nog nie genoegsaam betreur en verwerk nie. In letterlik **elkeen van die vyftien onderhoude**, kon respondente **treurgedrag** by hulleself en hulle gemeenskappe herken. Al die respondente uit drie uiteenlopende soorte gemeentes van die Noordelike Sinode rapporteer dat hulle bewus is van 'n onafgehandelde treurproses. Die bedoeling met die kwalitatiewe ondersoek was nooit om te veralgemeen (deur bv te beweer dat 'n treurproses in *alle* NG Kerk-gemeentes of by alle NG Kerk-lidmate heers) of te kwantifiseer nie. Dit is egter nodig om die verkreeë data te vertolk. Praktiese teologie is immers 'n *hermeneutiese* kommunikasiewetenskap (p 90–91). Die data wat hierdie ondersoek opgelewer het, kan, na my oorwoë mening, op hierdie stadium nie anders vertolk word, as in die volgende opsomming nie:

1. **Verandering** is 'n gewone deel van die lewe in Suid-Afrika. Die samelewing is sedert 2 Februarie 1990 onderwerp aan grondliggende en omvattende verandering. Meer en meer veranderings, op baie vlakke, is steeds aan die orde van die dag. Dit het sonder twyfel invloed op NG Kerk-lidmate se lewens.
2. Afrikaners het enorme, multidimensionele **verlies** beleef in die proses. Middeljarige en ouer mans is waarskynlik die grootste verloorders.
3. Die impak van verandering en verlies is waarneembaar in die gedaante van 'n **kollektiewe treurproses**. Al die fases van 'n normale treurproses, soos in die literatuur beskryf deur verskillende outeurs, kom in die Afrikaanse gemeenskap voor. Prominente treurreaksies is ontkenning, aggressie en neerslagtigheid/'n gees van negatiwiteit.
4. Die NG Kerk kan die **langdurige, kollektiewe en onvoltooide treurproses**, as gevolg van sy omvang en impak, **nie ignoreer** nie. Dit veroorsaak konteks-spesifieke nood by lidmate en in gemeentes, wat uitroep om aangespreek te word.
5. Enkele **voorloper-individue** het die veranderings en verliese genoegsaam verwerk en tot dié mate in 'n nuwe identiteit begin ingroei, dat gesê kan word hulle het nuwe ruimtes betree waarin hulle kan leef in die nuwe Suid-Afrika (sien Hamman 2005:29). Die groot meerderheid van die gemeenskap is egter nog nie daar nie.
6. Daar bestaan nood aan inisiatief en leierskap, sodat 'n **onproduktiewe treurproses** kan ontwikkel in 'n doelbewuste en meer **produktiewe rouproses**.

Die omvang van die treurproses, waarna die tweede aspek van die navorsingsdoel verwys, is so algemeen dat dit as kollektief beskryf kan word. Dit is 'n groot werklikheid wat 'n invloed het op individue se lewens en gemeentes se funksionering. In hierdie hoofstuk is beskryf hoedat twee van die drie gemeentes waar gevalllestudies gedoen is, tans nie optimaal funksioneer nie. Daar kom nie veel tereg van die missionêre dimensie van hulle bedienings nie. Die fokus is na binne en die twee gemeentes voer (om verskillende redes) 'n stryd om oorlewing. Die versorging van lidmate geniet in gemeentes 1 en 2 voorkeur bo diens aan die gemeenskap ter uitbreiding van die koninkryk van God. Die missionêre en versorgingsdimensies is nie in balans nie. Albei hierdie gemeentes se respondente rapporteer reuse veranderinge en verliese, asook chroniese treurprosesse, waarmee hulle lidmate individueel en die gemeentes kollektief te kampe het.

Die treursimptome wat volgens die respondente algemeen voorkom, is:

- ontkenning en isolasie
- emosionele pyn
- vyandigheid/aggressie/woede
- wanhoop/neerslagtigheid/gees van pessimisme

Dit is nie die korrekte respons vir die kerk om ten alle koste positief te probeer wees en die lidmate op al die positiewe aspekte en geleenthede te wys nie (“... *want hoe praat jy daaroor as jou eie gemeenskapsleiers dit ontken? Hoe praat jy oor verliese as jou gemeenskapsleiers vertel hoeveel geleenthede daar is? Vang jy? Dit het op die armoedekongres gebeur. Ds x van die Doppekerk, toe ek vir hom sê maar wat doen ons met die verlies, toe sê hy nee, daar is nie so iets nie. Dis 'n geleentheid. Dis nie 'n geleentheid nie. As ek my plaas verloor, is dit nie 'n geleentheid nie!*” gevalllestudie 1, respondent D). Mense wat nie oor verliese wil praat nie – net oor geleenthede – is besig met 'n vorm van ontkenning. Dit is kontraproduktief in gemeentebou: “Unaddressed, the dynamics of loss will undo any restoration and revitalisation you prayed for and which God granted your congregation” (Hamman 2005:21).

Die verliese en die onvrywillige treurreaksies wat daarmee saamhang, moet eerstens erken en dan begelei word. Daarvoor het die kerk moed nodig, want dit is moeilike werk. Wanneer verlies in die oë gekyk, eerlik hanteer en genoegsaam verwerk is, sal mense gereed wees om self die nuwe

geleentede raak te sien en aan te gryp – omdat die resultate van ’n sinvolle rouproses nuwe identiteit en nuwe ruimtes vir optrede is.

5.5.1 VERGELYKING MET TREURSIMPOME WAT ANDER WAARNEMERS OPMERK

Van der Merwe (2010:315, 318) haal die volgende gesaghebbende waarnemers aan wat kommentaar lewer oor Afrikaners se belewenisse in die huidige tydsgewrig:

Professor Francois Venter, oudvoorsitter van die Afrikanerbond beskryf die Afrikanergemoed soos volg: “Kan ons verbaas wees as so ’n gemeenskap tekens toon van magtelose frustrasie, onsekerheid, verlies aan vertroue in gevestigde kulturele, politieke en kerklike strukture en selfs ekstremisme? Ek is bevrees dat al hierdie elemente tans te sien is in die Afrikanergemoed. Daar is ook tekens van onderlinge twisgierigheid, ’n selfsugtige inkeer na binne en wegkeer van gemeenskaplike ideale, ’n verlies aan patriotisme en toenemende beginsellose materialisme.” Hy merk ook onttrekking, politieke onbetrokkenheid, swartgalligheid en sinisme op.

Professor Danie Goosen, voorsitter van die FAK neem emosies van onsekerheid, vervreemding en woede waar.

SLOT

Hiermee is die doelwitte van die empiriese siklus van die breë navorsingsplan bereik.

Dat die treurproses ’n hindernis vir sinvolle gemeentebou is, is nie meer ’n **navorsingsvermoede** nie, maar ’n **navorsingsbevinding**. Goeie gemeentes wat met goedbedoelde gemeentebouprosesse besig is, maar wat hulle mense se verliese ignoreer, sal aanhou vashaak. Die navorsingsvermoede is versterk dat wanneer die hindernis (onafgehandelde treurproses) hanteer en mettertyd uit die weg geruim word, die goeie gemeente se lewende water *spontaan* vryer sal vloei na die gemeenskap.

Die drie gevallestudies het die studie naby aan die drie gekose gemeentes se geloofspraktyk gebring. Die teologiese teorie wat in die volgende hoofstuk verder ontwikkel word, is dus in die volle sin van die woord ’n empiries-georiënteerde teorie.

Daar is binne die parameters van die gekose metodologie verslag gedoen van die resultate van die kwalitatiewe empiriese ondersoek. 'n Ryk beskrywing is aangebied van die stand van sake in die drie gemeentes ten opsigte van drie verbandhoudende kontekstuele faktore: verandering in Suid-Afrika, verlies wat NG Kerk-lidmate beleef en treurreaksies as gevolg van verlies. Die eerste aspek van die navorsingsdoel is daarmee bereik.

Daar is bevind dat die treurproses inderdaad beskryf kan word as *langdurig, kollektief en onvoltooid*. Die treurproses kniehalter sonder twyfel goedbedoelde gemeentebouopogings in twee van die drie gemeentes. Lidmate van die derde gemeente beleef ook verlies en hulle treur ook, maar hulle verliese was nie so algemeen en so intens dat die *gemeente* daardeur gerem word nie. Met hierdie bevinding is die tweede navorsingsdoelwit bereik.

Die resultate van die empiriese ondersoek is geskik om nou kreatief, saam met al die ander data gebruik te word in die strategiese siklus van die drieslag prakties-teologiese ondersoek.

In die volgende hoofstuk word beide die hermeneutiese en die empiriese siklusse se resultate krities op die heersende gemeentebouteorie en gemeenteboupraktyk betrek in die drieslag prakties-teologiese werkswyse. Die fokus verskuif na strategiese, prakties teologiese onderskeiding en die soeke na wysheid en integrasie (vgl Osmer 2008:129–138).